

BOREC
1982

D 2643

bořec

JANUAR 1982

BOREC, YU ISSN 0006-7725

1

borec 1

1982 * XXXIV

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj:

republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Uredniški svet:

dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek (namestnik predsednika), Lojze Štradjot, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Odgovorna urednica:

Milena Štrajnar

Naslov uredništva in uprave:

založba Borec — za revijo Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I

Poštni predal:

203

Telefon:

320-477

Cena:

posamezna številka stane 22,40 dinarjev; dvojna številka 30,40 dinarjev; celotna naročnina je 240 dinarjev, za tujino 288 dinarjev

Žiro račun pri SDK v Ljubljani:

50101-603-45772

Devizni račun pri LB — Gospodarska banka v Ljubljani:

50100-620-107-010-257300-3105/4

vsebina

VLADO HABJAN-JAN

Jožko Hanžič-Švejk in njegovo nesrečno kurirstvo (1) 1

CVETKO ZAGORSKI

Morali bomo 19

MITJA RIBIČIČ-CIRIL

O velikem in pogumnem dejanju 21

DR. TONE FERENC

Neobjavljen članek dr. Aleša Beblerja iz jeseni 1941 23

EDVARD KOCBEK-PAVLE

Igra 26

DUŠAN MEVLJA

Partizanski sij Borštnikovega prstana 27

KRISTINA BRENKOVA

V drugačni svetlobi 29

ZVONE KRŽISNIK

Stane Semič-Daki 34

EDVARD KOCBEK-PAVLE

Kukavica 48

FLORIJAN LAIMIŠ

Begunci — neoborožena armada obtožujočih 49

Ocenjujemo

VLADIMIR KAVČIČ

Premišljevanje o zgodovinski odločitvi 55

borec 1982

Ustanovitelj:

republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Uredniški svet:

dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek (namestnik predsednika), Lojze Štradjot, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavna in odgovorna urednica:

Milena Štrajnar

Izdaja:

Založba Borec

Kazalo po vsebini

1. Prispevek k zgodovini NOB in revolucije

Dr. Tone Ferenc	Neobjavljen članek dr. Aleša Beblerja iz jeseni 1941	1/23
Dr. Miroslav Stiplovšek	Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost	3/142
Dr. Tone Ferenc	Florjanova zapuščina v tujem arhivu	5/257
Dr. Bogdan Breclj	Medicinska doktrina v NOV v Sloveniji	5/291
Marjeta Čampa	Partizanski zdravstveni vestnik 1944—1945	5/301
Janko Liška	Porajanje in rast narodne zavesti prekmurskih Slovencev .	6—7/321
Dr. Dušan Biber	Britanske misije o Titu	10/513
Dr. Milica Kacin-Wohinz	Iz arhiva Komunistične stranke Italije	11/577
	<i>Poročilo o komunističnem gibanju med Slovenci in Hrvati v Julijski krajini leta 1943 . .</i>	11/577

2. Spomini in gradivo

Vlado Habjan-Jan	Jožko Hanžič-Svejk in njegovo nesrečno kurirstvo (1) <i>Čas ob prehodu na prezimovanje pripadnikov Štajerskega bataljona</i>	1/1
Vlado Habjan-Jan	Jožko Hanžič-Svejk in njegovo nesrečno kurirstvo (2) <i>Čas ob prehodu na prezimovanje pripadnikov Štajerskega bataljona</i>	2/65
Maks Zadnik	Prva talca na Primorskem . .	3/129
Janko Mrovlje-Marko	Vrnitev iz Dražgoš	4/193
Dr. Avguštin Lah	Kokra v narodnoosvobodilnem boju	6—7/387
Boris Butina	Prvi avstrijski bataljon	8—9/417

3. Spominsko pričevanje

Dr. Gojko Nikoliš	Spomini (VIII)	2/89
Franc Pirkovič, Dr. Teodor Tominšek	Spomini na partizansko civilno sodstvo	3/158
Stane Kovač	Na Štajerskem in Gorenjskem v maju 1941	8—9/457
France Lubej-Drežče	Spomini na koroški plebiscit .	10/531
Vladimir Krivic	Nastanek in rast Osvobodilne fronte v državo v državi . . .	11/586
Peter Stante-Skala	Moja trajna konfinacija <i>Iz neobjavljenega rokopisa</i> . .	12/671

4. Proza

Kristina Brenkova	V drugačni svetlobi	1/29
Ota Pavel	Krapi za Wehrmacht	3/151
Karel Grabeljšek	Tesnoba	5/280
Beno Zupančič	Spet doma <i>Zadnja, še neobjavljena pisa- nja</i>	6—7/370
Ljubo Jandrič	Jasenovac <i>Jud</i>	11/599

5. Poezija

Cvetko Zagorski	Morali bomo	1/19
Edvard Kocbek-Pavle	Igra	1/26
	Kukavica	1/48
Kristina Šuler	Češnja pod mojim oknom . .	2/84
	Padel si za sto, za tisoč sreč .	2/86
	Lučka na grobu	2/86
	Izgnanci	2/87
	V pričakovanju	2/102
	Sodba	2/102
Milan Vincetič	Vestigia terrent	3/162
	Dachau	3/168
	Ana	3/168
Miroslav Krleža	Zdravnik pri siromakih . . .	4/222
	Veliki petek tisočdevetstodevet- najstega	4/224
	Khevenhiller serenissimusa arch- hiduxa carolusu tabornik gene- ralkvartirmajster khevenhiller na tlaki zida novi banski fes- tung carolostadium A. D. 1579 .	4/225
	Pesem mrtvemu človeku . . .	4/226
Lojze Žabkar	Fantom nesem kosilo	4/248
Neža Maurer	Četrty maj (leto 1980)	5/278

Tadeusz Sliwiak	Zgodnja balada o peku, ognju in konju	5/288
Our Ubresta	Delavec	5/288
Lajod Kassak	Portret delavca	5/290
Carl Sandburg	Sreča	5/290
Avgustin Goytisolo	Nekaj se dogaja	5/300
Valentin Polanšek	Pet aprilov koroških Slovencev v nacistični Nemčiji	6—7/366
Pavla Rovan-Jana	Moje otroštvo	6—7/375
	Padli partizanki	6—7/376
	Mati in sin	6—7/376
	Balada o Majcnovi materi	6—7/377
	Spomini	6—7/378
	Balada o rudarski materi	6—7/379
	Fant s krasa	6—7/380
	Talcem	6—7/380
	Spoznanja	6—7/381
Dr. Avguštin Lah	Črno poletje	6—7/398
Kučejev Ruč	Sremski venec	8—9/447
Kočo Racin	Lenka	8—9/470
	Pasje je pasje življenje dninar-sko	8—9/490
Nikita Stanescu	Puška	10/530
	Izlizanost	10/530
	Žalostna ljubezenska pesem	10/554
	Brez imena	10/560
Niko Goršič	Jutro, 29. november	11/584
Jože Ciuha	Iz dnevnika padlega partizana	11/597
Niko Goršič	Pustinje Palestine	11/618
Jože Udovič	Ali moreš	12/678
	Večerna poročila	12/678
	Čoln	12/680
	Ječe	12/694

6. Misel in čas

Mitja Ribičič-Ciril	O velikem in pogumnem dejanju	1/21
Dr. Stipe Šuvar	Nevidna stran revolucije	4/227
Fabijan Trgo	Politična zavest družbe ali: o nekaterih vprašanjih zgodvinopisja	10/540

7. Borec in kultura

Dušan Mevlja	Partizanski sij Boršnikovega srečanja	1/27
---------------------	---	------

Franček Bohanec	Plenumsko razmišljanje (1) . . .	8—9/472
Dr. Dragotin Cvetko	Plenumske dileme (2)	10/549
Vladimir Koch	Plenumsko razmišljanje (3) . .	11/610
Dr. Peter Krečič	Plenumsko razmišljanje (4) <i>Novejša slovenska likovna umetnost in NOB</i>	12/681

8. Skica za portret

Zvone Kržišnik	Stane Semič-Daki	1/34
-----------------------	----------------------------	-------------

9. Na naš naslov

Franci Strle	K legendi o Graški gori . . .	3/157
Matej Bor	Kritiku z imenom Kržišnik . .	3/176
Miroslav Slana	Enovitost Kristine Šulerjeve .	6—7/384
Dr. Gojko Nikoliš	Odgovor prof. dr. Francu Novaku	6—7/385
Milica Strgar	Dopolnilo	6—7/386
Nežka Kramberger	K članku Jožko Hanžič-Švejk in njegovo nesrečno kurirstvo .	8—9/466
Vlado Habjan-Jan	Odgovor	8—9/468
Ivan Zbačnik	O Ogenjci še nekoliko drugače .	10/543
Dr. Tone Ferenc	Odgovor	10/546
Jože Vidic	Kokra v NOB	10/547

10. Odmevi

Milica Strgar	Emigrantski pogledi na zgodovino slovenske kontrarevolucije	2,103
Dr. Franc Novak-Luka	Pripombe partizanskega zdravnikarstva	3,163
Dr. Tone Ferenc	O Ogenjci nekoliko drugače . .	4,208
Rado Zakonjšek	Še enkrat: Jožko Hanžič-Švejk in njegovo nesrečno kurirstvo	12,641

11. Politični razgledi

Florijan Laimiš	Begunci — neoborožena armada obtoženih	1/49
	Opuščenji pogoji so omogočili začetek	2/115
	Kritične razsežnosti vojaškega posega	3/169
	Magreb na zemljevidih interesnih sfer	4/241

Florijan Laimiš

Rezervno torišče svetovne na- petosti	5/305
Pozabljene priče neke pretek- losti	6—7/401
Narod, ki se bojuje za svojo svobodo, je že svoboden	8—9/497
Vojna v Perzijskem zalivu . . .	10/555
Salve, ki ne donijo v pozdrav .	11/619
Tam, kjer je zemljina skorja najtanjša	12/689

12. Spremljamo

Vladimir Kavčič	Premišljevanje o zgodovinski odločitvi	1/55
Viktor Konjar	Različni pogledi na resnico in njegovo vsebino	3/185
Ivan Križnar	Slikovita predstavitev časa . . .	4/254
Ivan Potrč	Sporočilo Borovih Odloženih .	6—7/407
Kazimierz Faleszko	Slovenski spomini na Šlezijo (Franc Šetinc: Izgnanci)	8—9/499
Ivan Križnar	Stanko Žagar	10/571
Dr. Predrag Matvejević	Poezija, odpori, upor	11/632
Ivan Križnar	Slike iz leta 1941	11/638
Dr. Milica Kacin-Wohinz	O delu Inštituta in njegovih do- sežkih	12/697
Walter Lukan	Nacionalna in socialna politika v slovenski zgodovini od konca 19. stoletja do danes	12/702

13. Ocenjujemo

Viktor Konjar	Padec Italije (Lordan Zafrano- vić: Padec Italije)	1/59
Dušan Voglar	Rdeče zacvetelo je grmovje (Ivan Skušek: Izgoreli dan) . .	1/62
Rapa Šuklje	Gledališče v znamenju jubileja	2/121
Mile Pavlin	Knjižica, toda polna podatkov (Slavica Plahuta: Srednjepri- morsko okrožje 1941—1945) . .	2/123
Zvone Kržišnik	Revolucija v pokoj? (Matej Bor: Odloženi)	2/125
Dr. Tone Ferenc	NOB v poslednji Beblerjevi knjigi (Aleš Bebler: Čez drn in strn)	3/177
Jože Šmit	Šmicbergerjevi Listki (Djuro Šmicberger: Listki)	3/191

Franček Bohanec	Skozi vojni metež (Karel Grabeljšek: Izbrano mladinsko delo)	4/249
Zvone Kržišnik	Plačilo nekega dolga (Branko Hofman: Noč do jutra) . . .	4/251
Dr. Janko Pleterski	Bogato najdišče in dolgoročna spodbuda (France Filipič: Poglavje iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919—1939)	5/311
Zvone Kržišnik	Osebnost v revoluciji (Ivan Maček-Matija: Spomini)	5/316
Franček Bohanec	Svarunove opredelitve (Rudolf Hribnik-Svarun: Opredelitev) .	6—7/409
Dušan Voglar	Zvestoba domovini, narodu (Lojze Žabkar: Brevir moj v travi)	6—7/411
Zvone Kržišnik	Ob kozaških pričevanjih (Vlado Kozak: Kozaška pričevanja) .	6—7/413
Janez Mesesnel	Veliki čas v podobah njegovih junakov (Božidar Jakac: Partizanski obrazi)	8—9/497
Zvone Kržišnik	Tito — Churchill (Dr. Dušan Biber: Tito — Churchill, strogo tajno)	8—9/508
Rapa Šuklje	Tišina osmega jutra	10/561
Miroslav Ulčar	Knjiga, ki bogati naš čas (Rudolf Hribnik-Svarun: Opredelitev)	10/564
Zvone Kržišnik	Otroštvo med jeleni in volkovi (Jože Snoj: Gavžen hrib) . . .	10/566
Dr. Rudi Kyovsky	Novo v Kreftovih spominih (Ivan Kreft: Spori in spopadi v spominih in gradivih) . . .	11/625
Ranko Risojević	Krvava pesnitev (Ljubo Jandrić: Jasenovac)	11/627
Dr. Franc Rozman	Pričevanje in dokument (Zbornik Dachau)	11/631
Andrej Vovko	Bera Inštituta za zgodovino delavskega gibanja	12/695
Dušan Voglar	Ognjemet protestov in upora (Kočo Racin: Izbor)	12/700

13. Fotografije, dokumenti

Jožko Hanžič-Svejk	1/3
Ivan Stojan	1/9
Gorica pri Celju. Tu je bil v 1941. letu gozd in v njem okupatorjeva sortirnica orožja, ročnih bomb itd. Od tod je narodno zavedni Ivan Stojan,	

izvedenec in pregledovalec, s pomočjo Taborčanov tihotapil municijo in kragujevke, zlasti za Štajerski bataljon. V ozadju je graščina Zalog . . .	1/11
Prva stran ovadbe orožniške postaje Celje z dne 26. septembra 1941, ki govori o »najdbi razstrelilnih sredstev in municije v vojaškem skladišču municije in razstrelilnih teles na Gorici pri Celju«. Ovadba je bila poslana na politični komisariat v Celju, na gestapo, na mestno poveljstvo, kakor tudi na policijsko komando v Mariboru . . .	1/13
Rudi Hanžič in Marija, rojena Tekavc . . .	1/15
Stane Semič-Daki . . .	1/37
Ivan Kozmelj . . .	2/66
Inž. Dolfe Cizej . . .	2/67
Nace Sterlekar-Jože . . .	2/69
Stara Katarina, gotska cerkva z obzidjem na Čreti na Dobrovljah; višina nekaj pod 950 m. Pogled od vzhoda proti zahodu. Levo je gorska domačija pri Zakrajšku. Za obzidjem Katarinine cerkve je potekal prvi pozicijski spopad na Štajerskem. Dne 26. oktobra 1941 na nedeljo so deli Štajerskega bataljona ustavili pot močnejši patrulji 15 orožnikov pod vodstvom višjega stražmojstra žandarmerije Ervina Mayerja. Pred novimi nemškimi silami so se borci umaknili čez dolino, predvsem k aktivistu Ivanu Kozmelju-Gustlu v Klovno pri Taboru, delno pa tudi na Presedle nad Taborom in drugam . . .	2/73
Duplina Strna peč v bližini Spodnjega Zavrla, Jamskega, Marija Reka št. 17, kjer se je konec avgusta in ves september 1941 zadrževala Revirska četa. Spredaj Ivan Marko, po domače Spodnji Zavrl, ki je že 1941. leta pomagal revircem in drugim prvoborcem . . .	2/77
V hrbet fotografirani aktivist, desni v plašču, z Dunaja, ki je prišel jeseni 1943 na javko v krojaško delavnico Vinka Stuhca na današnji Partizanski cesti v Mariboru. Fotografija je bila najdena po vojni in kaže, kako popolno kontrolo je imel okupator nad gibanjem ljudi, ki so se zdeli nevarni, pa čeprav so se navidez zatopili v okupatorjeva oznanila na zidu frančiškanske cerkve. V ozadju je mariborski dvorec . . .	2/79
Čelna stran zaplenjenega nekdanjega judovskega hotela Metropol na Morzinplatzu, kjer je bila med drugo svetovno vojno glavna gestapovska izpostava na Dunaju. V ječah, kletah bivšega hotela, so bili v preiskavi tudi nekateri Slovenci, zlasti tisti, ki so v Avstriji delovali proti nacizmu .	2/81
Kristina Suler . . .	2/87
Takole so zapisali pod fotografijo (prisega slovenskih domobrancev), ki so jo objavili v svojem listu: »Spričo zločinskega navala mednarodnega komunizma prav v času tuje okupacije je bila tudi prisega slovenskih domobrancev, da se bodo na domačih, slovenskih tleh borili proti njemu, dejanje, s katerim smo dali svetel zgled vsemu človeštvu, da je v boju za svobodo vredno vzeti nase vse nevšečnosti in uporabiti vsa sredstva.« . .	2/105
Anton Trebec . . .	3/135
Leopold Krebelj . . .	3/137
Jakopova domačija v Malenskem vrhu, v kateri so se v noči od 20. na 21. januar 1942 ustavili in prenočili borci Cankarjevega bataljona ob vrnitvi v Poljansko dolino . . .	4/195
Letak o desetih ustreljenih talcih, objavljen junija 1942, med katerimi sta pod zaporednima številkami dve in štiri zapisana tudi udeleženca dražgoške bitke Jernej Jezeršek in Jože Trpin . . .	4/197
Na hiši Muhove domačije so 6. julija 1956 odkrili spominsko ploščo šestim padlim borcem Cankarjevega bataljona . . .	4/199
Rudolf Robnik, Donat Demšar, Jože Novak, Ciril Petrič, Pavel Košir, Alojz Dolinar . . .	4/201

Boštjan Jezeršek, Vinko Žakelj, Maks Krmelj, Maks Režen	4/202
Ciril Golja, Mirko Šubic, Stanislav Oman, Jernej Kokelj, Jože Jereb, Ivan Šubic, Ciril Demšar	4/203
Pregled ofenzivnih operacij divizije sardinskih grenadirjev od 29. julija do 3. avgusta 1942	4/210
Zidanica Miška Kranjca v Lendavskih gorica. Tu je bil jeseni 1938 ustanovljen »mestni komite« KPS za Prekmurje. Kraj sestankov prekmurskih komunistov, simpatizerjev in Miškovih prijateljev	6—7/331
Hiša pisatelja Miška Kranjca v Veliki Polani. Tu je bilo v letih 1934—35 uredništvo Ljudske pravice. Zdaj je v tej hiši muzejska soba Ljudske pravice	6—7/335
Povorka članov Društev kmečkih fantov in deklet po eni od soboških ulic s kosami na ramenih. DKFID so namreč v tridesetih letih poredko prirejala tekme koscev in žanjic	6—7/337
Člani Kluba prekmurskih akademikov. Klub je bil levičarsko usmerjen. Prvi levo Štefan Cvetko, član KPS; madžarski okupatorji so ga zaradi saboterskih dejanj obsodili na smrt, 31. oktobra 1941 so ga na grajskem dvorišču v Murski Soboti obesili	6—7/339
Naslovna stran 2. številke drugega letnika lista Novi čas; zadnja, ki je izšla. To število in 1. številko istega letnika sta uredila Rudi Čačinovič in Miško Kranjec, kot urednik pa je bil podpisan Štefan Cuk	6—7/343
Naslovna stran 1. številke prvega letnika Ljudske pravice, ki je začela izhajati 5. oktobra 1934 v Lendavi. Dokler je izhajala v Lendavi, jo je urejal Miško Kranjec ob sodelovanju pobudnika lista Rudija Čačinoviča, Jožeta Brileja, Jožeta Vilfana in Marije Vilfan. Upravnik lendavske Ljudske pravice je bil Ali Kardoš, pri razpošiljanju lista so sodelovali Miškovi vrstniki iz Velike Polane, Naci Špik in drugi	6—7/346
Prvi letnik Mladega Prekmurca, »sokolski« (1936—37), je uredil Franc Šrbjanič na pobudo učitelja Ferjana. Naslednje tri letnike — protifašistične in narodnoobrambne — je urejal spčetka Ferdo Godina, nato Vanek Šiftar ob sodelovanju Alija Kardoša, Miroslava Ravbarja in Janka Liške, ki je na pobudo Rudija Čačinoviča »sokolsko« glasilo pomagal preusmeriti in je zanj odgovarjal kot tajnik konzorcija tudi glede vsebine	6—7/350
Mima in Štefan Kovač	6—7/353
Štefan Kuhar	6—7/354
Ludvik Rogan	6—7/355
Dane Šumenjak	6—7/356
Ali Kardoš	6—7/357
Jože Kramar-Juš, Franc Škoberne, Jerko Novak	6—7/360
Edo Brajnik-Štefan	6—7/361
Spominska plošča gimnazijcem na pročelju bivše »nove gimnazije« v Murski Soboti, odkrita 17. oktobra 1955	6—7/363
Ustanovitvena listina Prvega avstrijskega bataljona	8—9/418
Letak, katerega avtor je borec 1. avstrijskega bataljona Franz Mikusch, poziva nemške vojake avstrijske narodnosti, da se pridružijo partizanom; letak je leta 1944 izdala Gradnikova tehnika brigade	8—9/422
»Avstrijec med slovenskimi partizani« je napisal borec 1. avstrijskega bataljona Franc Mikusch leta 1944, kmalu potem, ko je dezertiral iz nemške vojske in se vključil v Gradnikovo brigado. V članku pojasnjuje slovenskim borcem, da je prišel k partizanom zaradi boja proti skupnemu sovražniku, Hitlerjevemu fašizmu	8—9/426

Avstrijski borci niso govorili slovensko. Da bi se vsaj za silo sporazumeli s slovenskimi soborci in prebivalci, so si zapisovali slovenske besede, zlasti za živila, obleko in najnujnejše pojme	8—9/430
Slovenski operativni oficir Boris Butina z borci 1. avstrijskega bataljona v Tribučah leta 1944	8—9/435
Štab 1. avstrijskega bataljona pred hišo v Drganjih Selih	8—9/436
Portret bolničarke 1. avstrijskega bataljona Aurelie Mikusch-Zlate, ki jo je 11. februarja 1945 narisal Boris Petrič	8—9/439
Borci 1. avstrijskega bataljona, odlikovani za hrabrost v boju pri Jami	8—9/437
Sela januarja 1945	8—9/440
Po zboru januarja 1945 se borci 1. avstrijskega bataljona razhajajo v svoja bivališča po hišah v vasi Drganja Sela	8—9/441
Ciril Debeljak, Metod Hočevnar, Ivan Pangeršič, Martin Kores, dr. Aleš Stanovnik, Jože Šavli	8—9/462
Vladimir Vidav, Tine Sever, France Velkovrh, Tone Marinček, Ivan Kavčič, Filip Križnik	8—9/463
Prva stran 23. številke Slovenskega poročevalca, informacijskega vestnika OF, ki je izšla 1. novembra 1941	11/589
Zaslišanje Jožeta Hanžiča v zvezi z njegovim prihodom k Brinarjevim v Griže. Oba, Hanžič in Ernest Divjak, potrdita, da je aretiranka, s katero sta soočena, Marija Brinar (1); Ernest Divjak izpove, da je aretirani Blaž Ramšak, kmet iz Dobrovelj, s katerim je soočen, dobil od partizanov čevlje v zameno za hrano. S tem je Ramšaka dokončno pokopal (2). Na obeh dokumentih je podpisan šef celjske izpostave gestapa Toby	12/657
Johan Hubner je prejel od Ernesta Divjaka 100 mark za njegovo sodelovanje in pomoč pri aretaciji treh partizanov. Podpisan je šef izpostave gestapa Toby	12/663
Sporna fotografija, objavljena v 2. številki revije Borec s podpisom: V hrbet fotografirani aktivist, desni v plašču, z Dunaja, ki je prišel jeseni 1943 na javko v krojaško delavnico Vinka Stuhca na današnji Partizanski cesti v Mariboru. Fotografija je bila najdena po vojni in kaže, kako popolno kontrolo je imel okupator nad gibanjem ljudi, ki so se zdeli nevarni, pa čeprav so se navidez zatopili v okupatorjeva oznanila na zidu frančiškanske cerkve. V ozadju je mariborski dvorec	12/669

Jožko Hanžič-Švejek in njegovo nesrečno kurirstvo (1)

Čas ob prehodu na prezimovanje pripadnikov Štajerskega bataljona

Vlado Habjan-Jan

Stiridesetletnik Jožko Hanžič-Švejek je bil dve desetletji nazaj vnet prosvetni delavec, priložnostni godec, pa tudi kovalet verzov. Nekaj let pred okupacijo se je ustalil kot proletarski krojaški mojster na Rezani (Gomilsko št. 3). Bil je eden izmed petih soustanoviteljev prve odporiške skupine v Taboru. Brez vsakih navodil smo se samorastniško izoblikovali v organizacijo sredi aprila 1941; seveda ne brez želje, da se povsem zlijemo s partijo!... Jožko je bil tisti, ki je našo prvo taborsko skupino povezal s preboldskimi komunisti. To so bili v prvi vrsti Slavko Šlander, Ivan Plaskan-Franci in Anton Pečnik. Mimo drugih pomembnih aktivistov je poživil naše stike z Ivanom Farčnikom-Bučem in Viktorjem Šoštarjem-Mihom. Na večer ustanovitve, v aprilu, smo si nadeli tudi ilegalna imena. Ivan Kozmelj, ki se je vrnil z večletnega dela v tovarni vojnih zavodov v Kragujevcu, je postal Gustl. Gustlov sorodnik Jožko si je nadel ime Švejek, saj je bil vedno tudi malo humorista. Jaz pa sem si izbral psevdonim Jan. (Zgodnji nastanek ilegalnih imen potrjuje tudi dnevnik revirca Rudija Kneza-Silasa, ki je Gustla vpisal samo z ilegalnim imenom že 5. septembra 1941 in zatem Švejka.) Med tistimi, ki so se v maju povezali s prvo skupino je bil tudi Gustlov bratranec Leopold Kozmelj-Florjan. V Celju pa inž. Dolfe Cizej in Ignac Janšek, a v Laškem krojač Ivan Kršen, doma iz Tabora.¹

Že aprila, pri ustanovitvi prve odporiške skupine v bivši občini Tabor, sem tovarišem v organizaciji povedal, da sem se le prehodno vrnil iz Ljubljane. V Ljubljani sem delal zadnja tri leta pred izbruhom vojne. Zaradi Nemcev nisem mogel biti dolgo doma v Taboru. Pa tudi delo sem si moral poiskati. Člani prve skupine v bivši občini Tabor so soglašali, da si najdem zaposlitev v Celju. Tu sem delal od maja do konca avgusta. Nato sem po dogovoru bival v Mariboru do 17. januarja 1942, ko je bilo treba bežati iz nesrečnega mesta ob Dravi...

S Prebolčani smo se že na sam ustanovni večer sredi aprila dogovorili za javke. Delegat KP Franci nam je dal zvezo pri Kuniki Kotnik v Kaplji vasi tudi zato, ker je bila ta točka najbolj blizu Tabora.

Da ne bo kakšnih nesporazumov za stran rojstnih imen, je še treba dodati: s prihodom okupatorja so se mnogi prekrstili iz Draga v Karla, iz Mirka v Friderika in iz Srečka v Feliksa. Pa tudi obratni primeri so bili. Kozmelja so od otroštva vsi klicali Johan, zdaj je bil dosledno Ivan, za revolucionarje pa Gustl. Hanžiča so poznali predvsem kot Pepija. Le sestra Pavla in še nekateri so mu rekli Jožko; tako se je tudi sam podpisoval. Jaz sem bil krščen za Leopolda. Izza nacističnega »odskoka« 1933. leta in še posebno po »anšlusu« 1938, mi je zvenelo ime preveč avstrijsko. In tako sem že pred vojno, po okupaciji pa sploh, imel vse listine na ime Vlado. Tako sem

se tudi laže izmuznil nacistični kontroli. Temeljni dokument mi je bila delavska knjižica. V njej moje stalno bivališče ni bilo vpisano v Taboru, ampak v Ljubljani, kjer sem delal do okupacije. In tako sem v Celju, Mariboru in tudi pozneje na Dunaju — za urade »do nadaljnega pripadal« italijanskemu okupacijskemu območju.

Ker sem bil v začetku maja namenjen v Celje, je Jožko meni in Kozmelju za javko povedal naslov zaročenke pisateljice Julije Bračič. Pomagala je v cvetličarni svoje sestre v Celju na Slomškovem trgu, severno od Danijelove cerkve. A vmes so že junija stopili izseljevalci. Ker mi je Jožko na zadnjo nedeljo v avgustu, ko sva se poslednjič dobila, pozabil povedati, kaj se je izcimilo pri Bračičevih — da so Julijo izselili — sem se januarja 1942 podal v nevarno zasedo. Vendar se je treba najprej zadržati pri dogodkih prvega okupacijskega poletja in jeseni...

Vodstvo prve taborske skupine je že maja prevzel Ivan Kozmelj-Gustl (Johan, včasih imenovan tudi Štrukeljca). Hanzlič je bil Kozmeljev najožji sodelavec, zlasti pri organiziranju dvojniške organizacije na Gomilskem. Ta je bila v snovanju že ves mesec pred 22. julijem, pač »enkrat v juliju«, kot je izpovedal Leopold Travnar, in tudi A. Knific-Janša. Od aprila Hanzlič dejansko ni več šival, ampak je živel samo še za OF. V četi je bil Švejk, predvsem kot kurir od osnovanja Savinjske enote. Vranščane, Gomilščane in Taborčane je celo vodil od Kozmeljevega doma v Klovnem do Prebolčanov in nato do Grižanov. Tam so se združili v en četni sestav. Tako je povedal tudi Viktor Šoštar-Miha, ki je bil soudeleženec tega zbiranja.²

Kakor v Taboru, je še kje po dolini živel samoiniciativno snovanje, seveda ne v odporu do komunistov in SZ. Komunisti so imeli jedro v Preboldu in v Grižah. Vsi Grižani se niso takoj vključili v četo... Precej se jih je v drugi polovici avgusta zadrževalo v gozdovih

Mrzlice in okoliških višin. Miha Marinko jih je h koncu svoje krožne inštruktaže po Štajerskem obiskal v drugi polovici avgusta. O ljudeh, ki bi morali biti gibalniki, je po vojni zapisal, da se je srečal z nedelavnimi »zabitniki, ki so bolj mislili na to, kako bi se pri kmetih oskrbovali s hrano. Akciji in mobilizaciji pa so posvečali bolj malo pozornosti...«^{2a} Tudi v Celju, kjer sem bil od maja do avgusta, so krožile mnoge ne ravno mobilizacijske govorice. Najbolj neverjetna je bila tolažba, da bodo deželo vsak čas preletele cele eskadrilje sovjetskih letal... Z njimi bodo prišli padalci in posebni vojaški izvedenci. Te padalce pa bodo domačini potem usmerjali... Dajali jim bodo krajevne in politične informacije pri prevzemu oblasti. Take race so bile prisotne tudi drugje... V Trbovljah so jih zapisali celo Nemci 10. julija.³

Že od konca maja je imela prva tabor-ska skupina prek inž. Dolfeta Cizeja zvezo z izvedencem za orožje na Gorici pri Celju. Mimo drugih sta zlasti Gustl in Švejk natanko vedela za mrtvo javko — zaboj v gozdičku, kamor je izvedenec podporočnik Ivan Stojan skrival »ločeno« orožje iz sortirnice Gorice pri Celju, ali še bolje iz »zbirališča vojnega plena v Celju«. Orožje iz čudežne mrtve javke v Celju smo na več strani dobesedno ponujali, prav neuspešno tudi prek Filipa Jurharja — do 22. junija, ko je bil v Celju. Največji odvzem je posredoval Ivan Kozmelj-Gustl ob pomoči svojih številnih zvez. Revirci so, kot že rečeno, ostali po nesrečnem spopadu 12. avgusta na Vrheh (Šentlenart) skoraj brez orožja. Prvo pomoč je takoj nudil Gustl iz priročnega skladišča do kmetije pri Pušniku in Marije Lobnikar v Reki. Poleg drugih virov najdemo sledi tudi v dnevniku Rudija Kneza-Silasa:

»22. avgusta (smo) odšli proti (Miklavžu — narisana je cerkvena); na novo logor... Na sestanek k (Miklavžu — narisana je cerkvena) s Pavletinom iz Sav. (injske) čete. Dobimo vezi s Sav. četo. Odhod na akcijo.«

Savinjčan Viktor Šoštar-Miha je pred smrtjo večkrat ponavljal, da so odšli v napad na Zabukovico od Kozmeljeve javke pri Kaluderju (Lončar) iz Zaglinke, kar je dobro uro peš hoje od dupline Strna peč. Sicer pa je Silas zapisal: »24. avgusta (nedelja). Akcija na Liboje ni uspela zaradi izdaje...« (Vsa imenska dopolnila v oklepajih je pripisal V. H.). »27. avgusta — Ciril k Čem(šeniški) Pl (anini), najde (Franceta) Horvata izdajalca«, (ki je kmalu nato povzročil izdajo štirih bratov Kuder-Krvavičnikov, Andreja Zakonjška (Pošebala) in Jerneja Turnška (Tomažovca). »3. septembra po orožje (gre) Brglez (dobil) samo hrano in nič orožja.« (Tu je uganka ali gre za Avgusta Lukanca-Brgleza, Savinjčana, ali pa za Ivana Brgleza, sekretarja mestnega komiteja KPS v Trbovljah, ki je po aretaciji 7. novembra na veliko izdajal?...) Naslednji dan pa gresta iz votline Strna peč v nabirko po Kozmeljevih zvezah revirca Nande Šoštar-Leon in neki C.... Ob teh dveh piše v dnevniku: »4. septembra po bombe v C(elje), C L — Leon z avtom 45 kosov« (ročnih bomb) ... »5. septembra najdemo dobrega človeka Gustla, javka.« Seveda je Ivan Kozmelj-Gustl, posredno že štirinajst dni sodeloval, saj je razkrojene revirce oborožil po delnem razsulu na 12. avgusta! Zveza je potekala prek Avgusta Lukanca-Brgleza, Švejka in več drugih Taborčanov od 22. avgusta, ko so revirci vdruživši prišli v taborsko območje. Dalje zapiše novi komandir: »15. septembra se je pojavil Lojze H.« To je bil gotovo Hohkraut, ko je po poti v Ljubljano in po nesreči revircev prišel na savinjsko stran. Pa znova orožje: »19. septembra po municijo v Ojstr(iško) vas, vsi spet (v) logorju...« Pri Ojstriški vasi je pomota, ker gre za Kozmeljev dom, ki je blizu vasi, a je v resnici Miklavž št. 1. Čez nekaj dni Silas zapiše: »28. septembra Sergej (Kraigher) v logorju...« Misli na votlino pri Spodnjem Zavrlu, ki je važna, ker je od tod potekalo mnogo političnih pobud. Zato si je Silas kmalu zapisal:

Jožko Hanžič-Švejk, aktivni predvojni prosvetni delavec in amaterski igralec. Aprila 1941 je bil eden izmed petih ustanoviteljev prve odporniške organizacije, od maja tudi eden najbolj delavnih aktivistov OF na območju bivše občine Tabor, a nič manj na Gomilskem, v Braslovčah, in povezovalc s Ptujem. Dne 6. marca 1942 so ga nacisti ustrelili v Mariboru.

»1. oktobra zveze za neko akcijo — z Lojzom v Sav. dolini zaradi zveze s kmeti in zaradi propagiranja shoda na Tab...« (Tabor?)... Gotovo gre za zbor *druge* odporniške skupine pod Ramšakovo domačijo. (Krajani v Taboru so določili po vojni za krajevne proslave veliko prezigodnji datum: konec avgusta. Nepravilen je, četudi je samo približen.)⁴

Kako so partizani odnašali orožje s Kozmeljeve parne je na svoje oči videl mladinec Viki Urankar, enako je bil o

prenosu poučen Jože Bukovec. Oba sta (leta 1981) še živa. Prav tako še živi Julija Jurhar, ki je bila gospodinja pri Kisovarjevih v Miklavžu, kamor sta dva revirca prinesla košaro ročnih bomb.

In kako je bilo od konca septembra z mrtvo javko prve skupine v Taboru? Gre za zaboj ob zbirališču vojnega plena v Celju, kot so sortirnico imenovali orožniki s Šmartna ob Paki. Na 23. septembra so kraji orožja na Gorici prišli na sled orožniki v Celju. Odkritje sta bržčas zakrivila premalo previdna partizana revirske četice (po 4. septembru) — po odvzemu ročnih bomb na mrtvi javki v zaboju, vkopanem v gozdičku. Mesta res niso dobro prekrili z mahom, kot mi je pokazal inž. Cizej, jaz pa Hanžiču in predvsem Kozmelju, ki je septembra tudi usmerjal oba revirca, kot sem že pisal pred leti.⁵

Jožko Hanžič je izšel iz podeželskega katoliškega društva v Taboru, kot še več drugih aktivistov. Za vsemi je bilo obdobje velike gospodarske krize. Švejk je vpliv sorodnika Ivana Kozmelja in drugih že v letih pred okupacijo odpirala razredna bistva krivic v stari Jugoslaviji. Tako je bil že 1941 dovolj goreče usmerjen v levi miselni tok. Do propadle kraljevine seveda ni bil mehkočuten. Izviral je iz trdne, narodno zavedne družine. Njegov oče je bil okoli 1918. leta celo župan v Taboru. Vsi bratje so bili priložnostni amaterski kulturni delavci. Črno ovco se je resda prehodno šel le brat Karel. Kot trgovski potnik pri promemskih podjetjih, se je navzel nacistične demagogije o novi »evropski družbi«, ki ne bo poznala balkansko kraljevskih socialnih krivic. Bratje, notar Ivan, kmetovalec Rudi in krojač Jožko niso sledili nacističnim frazam o socialnih pravicah, ampak so se pridružili revolucionarjem, kot je bil bratranec Ivan Kozmelj. Tako je postal Jožko že pred okupacijo nosilec revolucionarnih klic, še posebno pa po prihodu okupatorja. Preusmerjal je tudi nepremakljive nasprotnike zaupanja v SZ, ki jih v Taboru tudi ni manjkalo,

čeprav so bili sicer narodno trdni Slovenci.

Izselitev večine (pred okupacijo) narodno, kulturno in politično delujočih duhovnikov pomeni močno duhovno pregrupacijo, kakor na po orkanu izpraznjen prostor... Brezobziren okupatorjev poseg je na svoj način razvrednotil staro protikomunistično in protisovjetsko propagando. Ostale pa so še sledi...

Spričo izrazito kmečkega in neproletarskega okolja je proletarec Hanžič igral vse od pomladi do jeseni 1941 zelo pomembno vlogo v razraščanju OF. V širšem slovenskem zgodovinopisju je skoraj povsem neznana savinjska posebnost — svojevrstni pluralizem ali večidejna izhodišča v najzgodnejših odporiških snovanjih, še posebno na črti Tabor—Gomilsko—Šmartno ob Paki. Eden izmed razlogov je že v tem, da je tod delovalo najmanj pet mladih kaplanov, ki pa so bili resnici na ljubo vsi protinemški. Toda že od maja so se kazale samosvoje poteze novomašnika, gomilskega vikarja Izidorja Završnika. Mladomašnik, Bistričan Henrik Goričan, je sicer pobegnil v Ljubljano, a je od tam prišel s papirjem »lesnega trgovca« na sestanek v Gornje Gorče. Bil pa je kot kurir Slovenske zaveze tudi v Solčavi. Slednji kraj zanesljivo ni imel samo zemljepisno povezovalno prednost. V Solčavi, Taboru in Gomilskem se je zadrževal Vinko Kolman, bivši kaplan iz Tabora, ki je bil edini štajerski duhovnik v ilegali, z izjemo Jožeta Vošnjaka, bivšega kaplana v Šmartnem ob Paki. Spleti so vezani še na mnoge druge ljudi, zato bo o tem več govora posebej... Takrat štiridesetletni kaplan Vinko Kolman je najmanj do septembra 1941 skrivaj hodil okoli maskiran v zapuščenega starčka... Morda je tako živel celo do 20. oktobra 1942, ko so Nemci aretirali več duhovnikov in njihovih sodelavcev, ki so jih dolžili zvez s pročetniško Slovensko zavezo iz Ljubljane in Slovensko stražo. (Če ni Kolman že prej pobegnil na Hrvaško, je zanesljivo bežal oktobra

1942) Zanimiv je po dveh plateh, kot nasprotnik Nemcev — a nič manj komunistov. Svojo, vseskozi zagonetno vlogo je zavijal v dobro igrano pojavo posebneža iz kakšne boljše ljudske igre. Po tej strani in po drugih lastnostih se bo k njemu še treba vračati, še posebej pa k Izidorju Završniku in k tem, kako je bil okoli 20. oktobra 1942 ob pregonu pročetnikov Jožeta Melaherja-Zmagoslava drugič aretiran... (Sicer primer kraljevo ni tako neznan. Morda se bo stvari lotil kak drug pisec iz Tabora, ki zadeve še bolj pozna.)⁶

Svojevrstnega ljudskega glasnika se je šel tudi Švejk. Seveda tako, da se je trdno navezal na revolucionarno jedro OF. Čeprav se je med prvimi vključil v Savinjsko četo, je bil z drugo nogo še vedno občasno na terenu in v svoji delavnici na Rezani, ob »beli cesti...«
Neposredna listina, ali dnevnik Franca Pintariča-Švaga bo vse najbolj pojasnil. Pintarič je s svojimi sopotniki: Tomikom (Jakobom Vrečo), Sošom in Bojanom (Štefanom Kūharjem), prišel iz Slovenskih goric in čez Ptuj v Celje. Iz mesta so se vsi štirje prostovoljci — novinci 20. oktobra zvečer ob 8. uri odpeljali z avtobusom proti Gomilskemu. Tam so nas partizani že čakali in nas odvedli v taborišče na Čreti (na Dobrovljah). Že naslednji dan je bil Švaga dodeljen Trboveljski četi, Tomiks (Jakob Vreča) k Pohorski, Soš pa k Savinjski četi. Popoldne smo prejeli puške... Kakor je pisec pozneje tudi potožil v svoj dnevnik, se mu je sprva zaneseno izpovedoval: »21. oktober. Prvi dan v taborišču (na Čreti). Prečudovito, kako je tako življenje lepo!...«⁷

In kako je potekala zveza na Dobrovlje. Pintarič-Švaga kot Nesavinjčan seveda ni vedel, da avtobus na tej progi ni ustavljal v središču vasi Gomilsko, ampak v zaselku Rezana, pred gostilno Fonda. V hiši št. 3, nasproti gostilne Pri Fondu, je imel krojaško delavnico Jožko Hanžič-Švejk. Tako je že po tem jasno, kdo na Rezani je lahko sprejel slovenje-

goriške novince. Po legi kraja in drugih dejavnostih je povsem nedvoumno: javko na Rezani, kakor pri Pihlbirtu (Kumarju) v Kapli, so lahko vodili le domačini. Teh pa v dolinskih vaseh, z izjemo prve taborske skupine in njihovih pomagačev na Gomilskem, ni bilo. Saj se v tem času in na tem območju ni nič zgodilo, pri čemer ne bi bila udeležena Gustl, Švejk, Florjan, Kapovčan-Karel Kumar in njegovi sodelavci. (Kaj šele da bi Švaga dobil zvezo s 1. štajerskim bataljonom pri Potku v Britnih selih, kot je zapisal Stane Terčak.)⁸

Jožko Hanžič je imel od mladosti invalidno nogo. Tako dolgo ni zmagoval naporne premike okoli Dobrovelj. V enoti je posebno zaslovel pri vdoru na parno žago in graščinico Štrosnek, kjer so imeli klavir. Med revizicijo in požigom žage je Švejk neumorno igral. Na klavirju je poskusil vse, kar bi kot amater rad dobro obvladal. Zato je bil tudi nepozabno glasen... Naporov ob pohodu na Kozjansko pa ni več zmogel. Politično vodstvo je sklenilo, da ostane na terenu, to se pravi v pomoč Ivanu Kozmelju in kot kurir Štajerskega bataljona. Komandant Stane, Tone Žnidaršič-Štefan in drugi vodilni tovariši tega obdobja so mislili na načrtnost v taktiki in strategiji nadaljnjega oboroženega boja. Več poročevalcev navaja, da je bil Lojze Hohkraut komisar revircev. Iz tega sledi, da je neizogibno iz Tabora, če ne naravnost od Ivana Kozmelja, »šel na-proti (Radomeljski četi iz Kamniškega bataljona) na javko, ki je bila na Golčaju nad Blagovico, vendar se je komaj še rešil iz gestapovske zasede«. Četa je bila povsem uničena... Tako je ni mogel pripeljati v vojaško dopolnitev v Posavinje. Komandant Marjan Dermastia-Urban je potem odšel na posvet v Ljubljano. Hohkraut se je ves pretresen zglasil najprej na zaupniški kmetiji pri Celestinovih (po domače Perišinovih) na Trojanah. Od tam je poiskal zvezo s Sergejem Kraigherjem in vsem vodstvom za Štajersko.⁹

Še bolj težavno nalogo kot Hohkraut je dobil Jožko Hanžič-Švejč. Takrat je bil devetintrideset let star (rojen 18. septembra 1902). Bil je že razmeroma v letih za partizanske napore. Vrh tega ni bil prav zdrav in je, kot že omenjeno, od detinstva šepal... Pri vsem si je treba najprej obnoviti izjavo Viktorja Šoštarja-Mihe in vrste drugih spominov, ki potrjujejo, da Franc Rozman-Stane po akciji na graščinico Štrosnek pri Gomilskem 25. oktobra ni odšel z bataljonom na sredogorske Dobrovlje. Čez dolino jo je mahnil z obveščevalcem Kozmeljem na njegov dom v Klovno. Na Čreti je sledil spopad bataljona. Okoli 55 fantov je udarilo z žandarmerijsko patruljo slabih 20 mož, ki so prišli iz smeri Braslovče-Kamenče do Katarine na Čreti. Ostale sovražne sile so enoto samo obkoljevale, kot pove orožniško poročilo. V odbijanju patrulje je sodeloval tudi Švejč, ki poprej nikoli ni bil vojak. Po ločitvi v Štrosneku pri Gomilskem, po spopadu na Čreti in preboju z gorovja, je za komandantom Stanetom prišla glavnina bataljona v območje Kozmeljevih. Pri Taboru je Revirska četa zavila še bolj naokoli čez Presedle pri Črnem vrhu... Viktor Šoštar je ostal na domačem terenu; morda tudi Buč. Savinjčan Leopold Kozmelj-Florjan in nek revirčan, bržčas Nande Šoštar-Leon, sta se po prihodu s Črete več dni zadrževala na Dragopolju pri Taboru. Potem sta odšla v smeri Prebold. Rudi Urankar-Cilenšek in Ernest Divjak nista šla s kolono. Hodila sta v dvojce po dolini vse do Griž; tudi nazaj grede s Kozjanskega sta se skupaj vrnila... Že v dolini je zaostal Jože Farčnik-Jelovšek. Bil je ožuljen in menda najstarejši med vsemi... Iz vsega sledi, da so se le tisti, ki so teren najmanj poznali, to je Pohorci in del vodstva, trdno držali smeri. Obkrožili so vas Tabor in šli skozi gozdove zaselka Zaglink. Moštvo je počivalo pri kmetiji Lončar, po domače pri Kaluderju. Nedaleč stran je bil doma Kozmelj, ki je prikrbel hrano in uredil vse drugo za na-

daljnji pohod v smeri: Griže-Kozjansko.¹⁰ Po spopadu pri Katarini na Čreti je gestapo pognal na delo vse svoje krajevne zaupnike. Vranščan Danijel Granda, izučen pek, predvsem pa pijanec, je bil kar štiri leta usodna senca, zlasti za Tabor in vasi v širši okolici. Uspehov njegovih zalezovalnih »podvigov« ne bo mogoče nikoli natanko sešteti.¹¹

V dneh po boju na Čreti, torej zadnje dni oktobra ali v začetku novembra, je šel h Kozmeljevim Rudolf Hanžič. Brat Jožko je prišel iz parne. V senenem skladu so imeli nekakšen bunker, imenovan Pekel. Ob tej priložnosti mu je Švejč dejal: »Tako sem revmatičen, da komaj prenašam! Vse me boli, posebno noga. Moral bom v hišo, da se bom pogrel na zakurjeni peči...«

Med tem pogovorom mu je Rudi rekel, da pohodi s četo niso za njegovo zdravje. Hkrati mu je svetoval, naj se z vodstvom pogovori za drugačno sodelovanje. Ob slovesu je Švejč bratu odrinil manjši znesek in rekel: »Shrani tele marke! Bilo je nekaj bankovcev za kakšnih 100 mark... Če jih bom še kdaj rabil, bom prišel ponje... Nikoli ga ni bilo. Takrat sva z bratom zadnjič govorila«, je obnavljal Rudi.¹²

Zdaj je treba vzporejati datume, tako v primeru poslanstva Hohkrauta, kot Hanžiča. Potem se bodo bolje pokazale nadrobnosti premika večine bataljona s Črete do Tabora k »nekemu Johanu«, to je h Kozmelju v Klovno in sosedov v Zaglink, od tam pa proti Grižam in dalje na Kozjansko. Sočasno je potekala važna terenska povezovalna odločitev. Partizansko vodstvo je Švejka okoli 8. novembra poslalo v Ptuj. Naložili so mu, »da preskrbi za 14 partizanov Pohorske čete prezimovanje...«¹³

Poročila, ki so več let po vojni prihajala iz Ptuja, so govorila kaj slabo za Jožka Hanžiča. Na nekatere ugovore, da Hanžiča pač ne morejo bremeniti izdaje, je Vida Rojc, vodja oddelka NOV v Mestnem muzeju v Ptuj, zapisala: »Ko

sem Nežko Krambergerjevo vprašala, če je imel kurir kakšne posebne znake, mi je povedala, da je močno šepal. Da je klonil ob mukah, ki mu jih je prizadejal okupator, vesta povedati tudi Rudi Ileč, ki je bil z njim zaprt v ptujskih zaporih v isti celici in pa neka Julka Kertner (verjetno Kajtna, op. V. H.) iz Griž. Z njo se je Krambergerjeva sestajala v mariborskih zaporih. Nežka in Hanžič sta bila zaprta ob istem času v Ptuj. Tedaj si je Hanžič prerezal žilo. Poskus samomora pa ni uspel...¹⁴

Po Švagovem dnevniku je trdno, da se je od 6. na 7. november večina Štajerskega bataljona vrnila z brežiškega pohoda v Griže. Med razhajanjem je del »na 12. prišel do Gustla« v Taboru. Od tu je Jožko Hanžič-Svejk že pred 10. novembrom odšel v Ptuj k družini Kramberger. Dobil je torej že znano nalogo, da za 14 partizanov Pohorske čete pri skrbi prezimovanje. Skliceval se je na ptujskega komunisto in partizana od 1941 v Štajerskem bataljonu Rudija Znidariča-Črtka, ki je tudi bil v Štajerskem bataljonu in na manevrskem umiku s Crete do Kozmelja.

Ker bomo kmalu križno preverjali navedbe, ponovimo trditev Nežke Kramberger, ki jo je dala ob drugi priložnosti... Tu pravi, da je Hanžič kot kurir prišel »približno 10. novembra«. V Ptuj se ni dolgo zadrževal. »Mudilo se mu je nazaj v Savinjsko dolino. S seboj je odnesel precej hrane, dva zavoja žepnih svetilk — vložkov za baterije in nekaj denarja, ki so ga zbrali v Ptuj aktivisti.« Baterijske vložke so pri njem zaplenili orožniki že 13. novembra.

Nežka Kramberger meni, da so njo in hčer Štefko aretirali čez en mesec, 7. decembra! Aktivistka trdi, da Hanžič »ni vzdržal muk pri zaslišanju... Izdal je vse osebe, za katere je vedel v Savinjski dolini, v Šoštanju, Celju, Mariboru in tudi našo hišo v Ptuj... V Celju sem bila soočena s Hanžičem. Tedaj sem tudi zvedela, kako se piše. Vem, da si je v zaporu prerezal žile...«

Zastran družine Kramberger je treba še reči, da očeta Franca Nemci niso zajeli, ker se je pravočasno izognil aretaciji, a je padel avgusta 1942 v boju Slove-njegraške čete v Mostju. Hči Štefko so izpustili. Mater Nežko Kramberger so odpeljali v Ravensbrück in se je po osvoboditvi vrnila. Po vojni je seveda iskala krivca za svojo kalvarijo. Zdi se, da je zapadla isti zmoti kot mnogi, ki so nprtili povzročiteljstvo izdaje le enemu človeku. Pri tem niso upoštevali, da so se gestapovci domala prikopali do podatkov iz več virov. Narava njihove službe pač ni bila samo v želji uničiti posameznika, pač pa odkriti čim širšo povezanost in to uničiti. Za to je bilo treba odkriti več virov in jih tako dopolnjevati, da so širše spregovorili.

Ker Nežka Kramberger zapovrstja dogodkov ni obnavljala ob pomoči zapiskov iz nemških listin, so se ji seveda namerile netočnosti. Vzemimo njeno trditev, da so Hanžiča »na postaji v Celju ujeli...« Podatek, da so ga zgrabili na postaji v Celju, je prva netočnost in je brez dvoma napačen... Iz poročil okupacijskih orožnikov, kar bomo kmalu videli, je razvidno, da so ga prijeli s pomočjo izdajalcev v Braslovčah.¹⁵

Že France Filipič je posumil v to, da bi nesrečni kurir Jožko zavestno izdajal. V Ptujskem zborniku II takole ugiblje: »Vprašanje je seveda, če je res dal Hanžič neposreden povod za aretacijo Nežke Krambergerjeve. Doslej namreč nisem omenil, da je hodila h Krambergerjevim tudi kurirka CK KPS Hrastničanka Greta Rancingerjeva (Hilda).« To visokoraslo in na videz prav prikupno mlado žensko so ob koncu oktobra (30.) 1941 ujeli (v Celju). Nakar je povezovalka stopila v nemško službo in vsevprek izdajala. Padec Grete Rancingerjeve-Hilde iz Hrastnika v začetku novembra je še toliko hujši, ker se je z njo sprožil usodni plaz.

Za zlomom Rancingerjeve je gestapo odkrival vse ključne zveze in celo funkcio-narje, zlasti potem, ko je klonila tudi partijska kurirka Matilda Kralj-Greta.

To so gestapovci »obdržali v Celju«. Mimo drugih se je zbor nesrečnikov dopolnil še z Ivanom Brglezom, sekretarjem mestnega komiteja KPS v Trbovljah. Zanimalo ga je 7. novembra v Celju. Tudi Brglez se je v »zaporu slabo držal...« Savinjska dolina je bila tako rekoč obkolljena z izdajami. In šele potem slede hude izdaje s tega ozemlja... Številnih aretacij, z obdobja pred aretacijo in samimi izdajami Ernesta Divjaka, in po njegovi skorajšnji smrti, verjetno ne bo nikoli mogoče povsem razvozlati. V tem času je plaz zajel tako rekoč vso Slovenijo. Saj so gestapovci ob pomoči Grete Rancinger (Hilde) in drugih, ki so klonili, prišli celo v »italijansko« Ljubljano. V dneh 9. in 10. decembra so prijeli več vodilnih ljudi, med njimi tudi Savinjščanka Mico Šlander in Trboveljčana Miho Marinka-Poldeta, politkomisarja glavnega poveljstva. Marinka so predhodno pripeljali celo do Maribora.¹⁶

Med tistimi zgodnjimi aktivisti iz Savinjske doline, za katere bi bil potreben romansirani opis, je prav gotovo tudi Švejk. To ime si je izbral v aprilu na ustanovnem sestanku prve taborske odporniške skupine. Kljub vzdevku Švejk še zdaleč ni bil kakšen lahkomišelno hahljajoči se humorist. Bil je amater širokega razpona... Celu priložnostni pesnik ob krajevnih politično-osebnih sporih. Njegovi verzi so nasprotnikom nabrekli nekaj zasoljenih. Zamere so se vlekle na dolgo. Celu po vojni se niso povsem polegale... Vendar, če je Švejk bil sploh humorist, potem je bil samo posredovalec bridkosti skozi smeh in zoper »angelsko« pravljicarstvo. Pač zametek razrednih nasprotij v kulturno razvitih vaških razmerjih, kot so bila v Taboru, Gomilskem in bližnji okolici. Gospodarsko trdnější so trdili, da jim ničesar ne manjka, ker so bili skromni in na moč delovni...

Po poti tako netrdnih zagovorov stare kraljevine pa Hanžič ni hodil. Upal je na drugačen svet. Z zlomom seveda še ni prav dobro vedel, kakšen naj bo;

povezave v prvi skupini in še posebno Kozmelj, so mu pomagali do trdnější razredne naravnosti. Dejansko je Švejk za večino znancev nosil nekakšno masko. Izoblikovale so mu jo igralske vloge, kakršen je bil Deseti brat v Jurčičevi ljudski igri. Mnogi starejši Taborčani, Gomilčani in Vranščani so ga videli. Zpomnili so si Hanžiča po njegovem izvajanju Desetega brata na premieri in prav številnih ponovitvah v zimi 1935/36... Bil pa je še nek dopolnjen Hanžič, ki ni bil le Švejk...

Tega je zapustil v listinah braslovški okupacijski župan Herman Rossemanith. Denuncianta Konrad Strožer in Helena Ploskan in drugi so bili dejavni. Zato so od 29. oktobra deževale prijave vseh vrst. Rossemanith pa je javil, da je poleg organista Alojza Knifca in Franca Božiča izginil z Gomilskega tudi krojač Jožef Hanžič. Sočasno je ovadil več narodnjakov. Vdrugič je »ponovno« opozarjal okraj v Celju, in seveda gestapo, na vikarja Izidorja Završnika, delujočega na Gomilskem, Preboldu in Grižah...

Žal vikar Završnik ni bil tako previden, kot je bil večstransko aktiven. Za vse poznejše zaplete je usoden, povsem neofarski, a sila zaupni sestanek v Sp. Gorčah 25. oktobra. Obnašanje te vrste mu je pomagalo, da so ga zasledovali. Čez dobra dva meseca, na Kraljevo (6. januarja) 1942 so ga tudi prvič aretirali. Vse, kar se je godilo pred tem in z aretacijo samo, je bilo v prid gestapovsko preračunanemu plazu...¹⁷

Jožko Hanžič-Švejk si je, kot že zapisano, med občasnim bivanjem v bataljonu nabral hude revme. Kar zvijal se je od hudih napadov. Še posebno ga je mučila noga. S svojim dotedanjim delom je dokazal ne le, da do nadrobnosti pozna svet med Goro Oljko in taborskimi Vrhovi. Seznanjen je bil tudi z vasmi in z domačini najzanesljivejši prijatelj... Predvsem pa to, da se povezovanju ni odtegoval, kot so se dotlej in pozneje nekateri drugi... Svoje delo naj bi na-

Ivan Stojan iz Celja, artilerijski poročnik bivše jugoslovanske vojske, leta 1942 v taborišču Gonars; čepi prvi z leve. Leta 1941 je bil star sedemindvajset let (kostonjevih las, modrih oči, visok nad 170 cm). Od maja do konca septembra 1941 je delal v nemškem vojaškem skladišču, sortirnici, na Gorici pri Celju. Tu je organiziral odvzem orožja, predvsem ročnih bomb kragujevk. Prva odporniška skupina v Taboru je oborožitev posredovala Revirski četi in drugim četam Štajerskega bataljona in terenskim delavcem

daljeval tudi po vrnitvi iz Ptuja in reformiranju bataljona, prvenstveno v Klovnem pri Ivanu Kozmelju-Gustlu. Jožko Hanžič je seveda pravilno sklepal, da bi se najlaže gibal s primerno legitimacijo. Ali kako jo dobiti? Hanžič se je naloge lotil sam, zaupajoč v svoj igralski talent... Po rodu je bil Taborčan. Zadnja leta pred vojno je delal kot skromen krojaški obrtnik v zaselku Rezana pri Gomilskem (št. 3). Vas je spadala med vojno pod občino Braslovče...

Kolikor je ves potek lahko preveril Švejkov brat Rudi, se je zgodilo takole:

»Na Jožka je bila razpisana nagrada ali nekak podoben pregon. Kljub temu je tvegala in odšel v trg Braslovče na občino po legitimacijo. Ni znano ali je papir dobil ali ne. Občino je srečno zapustil...« Po virih ni potrjeno, da bi bila zanj razpisana nagrada. Res pa je, da je po prej omenjenem poročilu županstvo Braslovče sprožilo alarm štirinajst dni prej, kot so ga zgrabili.

Malo je verjetno, da Švejk ne bi vedel, da so mu na sledi in da bi na občini res povedal svoje pravo ime. Vendar domači so dejali, da je to storil. Narobe pa je trdil sosed kovač Andrej Urankar. Menil je, da je šel v Braslovče k frizerju... Tam naj bi ga prijeli in pripeljali na občino...

Ob vseh obremenitvah je bila usoda Jožka Hanžiča resnično bridka. Zasliševalni postopki so bili neusmiljeni. Poskušal je narediti samomor, kot je pisal Terčak. Gotovo ne brez vzroka. Če drugim niso prizanašali s tepežem in mučenjem, kako bi šele njemu, ki je bil aktiven od aprila 1941 naprej.¹⁸

Navedel sem že, da je ohranjeno precej ohlapno poročilo iz Ptuja. Izjava obtožuje nesrečnega Jožka Hanžiča, češ da je popustil in med mučenjem marsikaj povedal. Vsekakor še ni povsem razvozlano, koliko je Hanžič res klonil v zvezi nalog v Ptuj... Vendar se pri vsem znanem gradivu vidi njegova krivda bistveno manjša, če je o krivdi še sploh mogoče govoriti. Upoštevati je pač treba, da je v tem času klonilo veliko aretirancev, tako iz Maribora, kakor iz revirjev. Spregovorili so zajeti slabiči iz enot bataljona in od drugod. Tako so zasliševalci po različnih virih pravzaprav vse vedeli ali pa našli po spopadu na kraju samem pri cerkvicah Marija Čreta in še bolj pri cerkvici Katarina. Tam so pri kmetu Zakrajšku zajeli in pobili dva partizana. Štrena je bila tu... Saj so poleg drugih dokazil odkrili tudi ciklostil, ki so ga prinesli od Kozmelja.

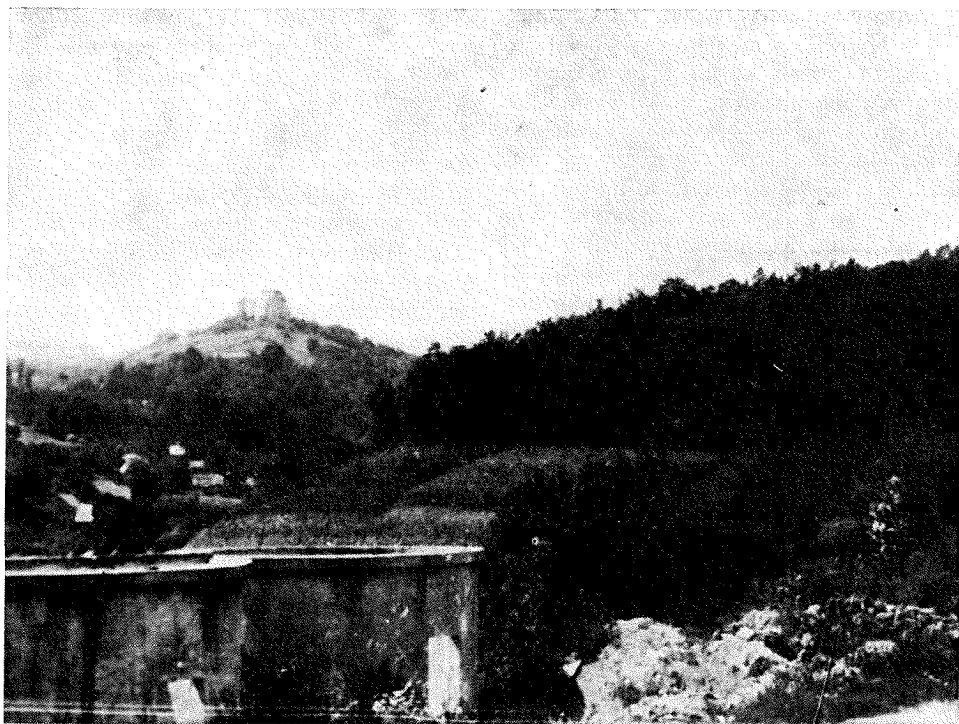
V bistvu jim je bila skrivnost le še to, kam so se poskrili pripadniki bataljona in nekateri voditelji odpora. V prvi vrsti je tu mišljen Ivan Kozmelj, saj so ga posebno intenzivno iskali, kar dokazujeta dve tiralici, medtem ko za Filipom Jurharjem-Lipčetom takih listin ni najti. Celo za Jakom (Radom) Zakonjškom ne, ki je zadnje leto pred okupacijo v samozaložbi pri »Mohorjevi« tiskal v Celju štirinajstdnevnik Družino. Pri vpisu v heimatbund (od 17. do 25. maja) v Ta-

boru ga je Celjan Sepp Jellenz, kot član sprejemne komisije, nahrulil: »Kaj pa ti še delaš tukaj?«... S tem ga je tudi dokončno pognal v ilegalo...¹⁹

Ob vseh številnih aretacijah je zgrabitev Švejka name (pisca) najbolj uničujoče delovala. Na njegovo stanovanje na Rezani (Gomilsko 3) sem mu večkrat pisal. Še oktobra sem mu poslal naročene stvari. Predvsem se je v meni stopnjevala groza: kaj, če se kaj odkrije v zvezi mrtve javke-orožnice na Gorici pri Celju. (Pozno po vojni najdeno poročilo poudarja, da so bili orožniki stvari na sledi...) Iz Celja je vodila sled do naše ustanovitve sredi aprila... Panično sem 17. januarja 1942 zapustil delovno mesto v Mariboru. Od začetka septembra (1941) sem delal pri Vidu Polčecu na povojni Partizanski cesti. Komaj sto metrov stran od naše delavnice je bila delavnica Vinka Štuhca in njegovega družabnika. Med obema delavnicama, na isti cesti, so bili živahni stiki.

Vendar Vinko Štuhec okoli novega leta 1942 še ni pomenil tiste ključne točke, kot jo je pomenil zlasti 1943 v povezavi z enoto na Pohorju. Novembra 1941 je šel ves Štajerski bataljon včasno prezimovanje. Zveze v januarju 1942 so bile povsem prekinjene... Pretrgane so bile tudi z aktivisti na terenu. Na ogroženi prostosti je bilo še veliko osamljenih pripadnikov gibanja.

Zdravnik dr. Ivan Cestnik, Dori Ocvirk in drugi Savinjšani so marsikaj zvedeli in mi prenesli o nesrečnem Hanžiču. Ker so krožile vse mogoče govorice o izdajah, sem moral biti na moč previden. V začetku pisanja sem omenil, da mi je Jožko povedal za možno javko na naslovu zaročenke pisateljice Julije Bračič. Pomagala je v cvetličarni svoje sestre v Celju na Slomškovem trgu, severno od Danijelove cerkve. Že maja ali junija pa so, kot sem bil že omenil, vmes stopili izseljevalci. Julijo Bračič so hkrati z obema sestrama zaprli in nato pognali čez mejo. V izgnanstvu je opisala svojega predvojnega prijatelja Jožka in njegovo

Gorica pri Celju. Tu je bil v 1941. letu gozd in v njem okupatorjeva sortirnica orožja, ročnih bomb itd. Od tod je narodno zavedni Ivan Stojan, izvedenec in pregledovalec, prek Taborčanov tihotapil municijo in kragujevke, zlasti za Štajerski bataljon. V ozadju je graščina Zalog

dolino v povesti Grenka roža. Knjiga je v Ljubljani izšla 1944. Takrat je bil zaročenec že dve leti mrtev. Jaz sem se v Celju z Jožkom poslednjič dobil zadnji dan avgusta 1941. Takrat mi je pozabil povedati, kaj se je zgodilo z javko pri Bračičevih — da so Julijo izselili. Tako sem 18. januarja 1942 padel v neprijetno kašo. Nepoučen o spremembah sem jo mahnil v cvetličarno, ki je bila pod skrbstvom komisarične upraviteljice... Pri njej sem spraševal za lastnico oziro-

ma pisateljico Julijo, da bi zvedel kaj več o Jožku, ki je že bil v zaporu. V Celju so bili strogi, kar se tiče nemščine, in ženska je odgovorila v jeziku oblasti. Nikakor ni hotela preiti na slovensko. To me je opozorilo. Povrhu je komaj kaj bolje odgovarjala nemško, kot sem jaz takrat slabo zmencal nekaj dvogovor v tem jeziku... Zato sem se lahko sprenevedal. Na naglo sem tudi odšel, kot živa prisposoba jezikovnega osramočenca in razžaljenca hkrati...²⁰

Čeprav me po klavrnem obisku nihče ni zasledoval, sem nemočno taval po stranskih ulicah Celja, kjer ni manjkalo rdečih plakatov, ne okupatorskih uniform. Ostal je pravzaprav samo še Gustl. Navzlic strahu sem tvegala nadaljnjo pot. Šel sem z zadnjim avtobusom v Tabor. Šele naslednjo noč sem staknil Ivana Kozmelja. Povedal mi je, da je moj beg kaj slab poskus. Saj so že Hanžiča sami želeli poslati v Maribor ali celo v Gradec. Gori naj bi pretolkel zimo. V Gradec je šel s soglasjem tudi Karel Kumar-Kapovčan. Žal je padel še prej v roke gestapu kot bi mogoče v Taboru... V Mariboru naj bi Jožko skupaj z menoj poiskal boljše zveze in bolj jasna navodila, kot so bila tudi med prezimovanjem prisotna v dolini. Komite v Mariboru dejansko ni več delal.

Kmalu bom več povedal o svojem poizkusu v minulem decembru, da bi poživil povezave prek Celovca in Jesenic pri Nacetu Sterlekarju-Jožetu. Znanca iz predvojnega dela v sindikatu sem prosil, da mi prek svojih linij posreduje kakšno odgovorno osebo v Mariboru; to pa se na mah ni dalo urediti. V Celju je bilo razdejanje grozljivo. Krog znancev okoli Ignaca Janška, podnajemnika pri Jagrečevih, s Ceste na grad 18, ki je bil z medicincem Jožetom Tovornikom dejanski začetnik tehnike pri Jagričevih, je bil razbit; Tovornik ustreljen, Janšek pa v zaporu.

Dotlej so že mnogi pobegnili v Ljubljano, enako Ivan Stojan iz Celja in šofer

Kohne, ki sta bila oba povezana z dobavami orožja z Gorice pri Celju in s Pečovnika... Pri poti na avtobusno postajo v Celju sem naletel na zidarja Pavla Šoštarja iz Vindije pri Prekopi, ki sem ga dobro poznal. Nisem mu docela zaupal, še manj pa potem, ko mi je na moje vprašanje o Ivanu Farčniku-Buču dajal le čudno izmikajoče odgovore. Tudi po tem srečanju v Celju se nisem mogel narediti nevidnega. Prav pri avtobusu sem trčil na soseda, trgovca Josipa Opresnika, ki je bil od septembra 1941 do 17. aprila 1942 okupatorski župan v Taboru. Kakor so ga govorice iz družinskih razmerij in konkurenčnih razlogov, bržčas ne čisto neupravičeno, obremenjevale, pa moram reči, da je bil v mojem primeru mož na mestu. Ker sva se v istem avtobusu peljala iz Celja, je natančno vedel za moj nočni prihod domov. Vedel je tudi, kako mislim, saj sva govorila še po okupaciji. Vendar ni nikomur črnil besede, čeprav sem se več dni neprijavljeno skrival doma; povrhu še blizu postojanke.

Takrat seveda nisem vedel, da bo župan Opresnik »zgubil spomin«. Negotovost ob obeh srečanjih je kot zla senca hodila za menoj in v pogovoru s Kozmeljem. Šele po vojni sem ugotovil, da so ga Nemci s tiralicama presenetljivo pozno, a zato toliko bolj natančno, pismeno iskali po vsej Štajerski in Koroški! Prvi pregon v okrožnici na vse žandarmerijske in policijske postojanke je zazna-

Prva stran ovadbe orožniške postaje Celje z dne 26. septembra 1941, ki govori o »najdbi razstrelilnih sredstev in municije v vojaškem skladišču municije in razstrelilnih teles na Gorici pri Celju«. Ovadba je bila poslana na politični komisariat v Celju, na gestapo, na mestno poveljstvo vojske, kakor tudi na policijsko komando v Mariboru

Gendarmerieposten C 1 1 1 1 ,
Kreis Cilli, Untersteiermark.
Irb.Nr. 945/41.

Cilli, den 26. Sept. 1941.

An den

Kommandeur der Gendarmerie beim
Chef der Zivilverwaltung in der
Untersteiermark
in

Marburg a.d.Drau.

Betrifft: Angeblicher Sprengmittel- und Munitionsfund im
Wehrmachts Munitions- u. Sprengmittellager
Goritz bei Cilli.

Bezug: Ohne.

Anlagen: Keine.

Am 26.9.1.J. im Laufe des Nachmittages konnten die auf
der hsg. Dienststelle eingeteilten Gendarmen hptw. Heinrich Bläu-
mayer und Obwva. Josef Mucha von nicht genannt sein wollenden Ver-
trauenspersonen in Erfahrung bringen, dass am genannten Tage um
ca 14 Uhr ein Posten der Militärwache beim Rundgang um das Mun-
itionslager, in nächster Nähe des Zaunes (Einfriedung), am Boden
liegend 105 Schuss Munition (Gewehrmunition) aufgefunden haben
soll.

Im weiteren brachten die schon genannten Gendarmen in
Erfahrung, dass vor ca 1 Monat ebenfalls von der Mil. Wache am
Zaune liegend 1 Sprengkörper, sowie vor ungefähr 14 Tagen 135
Schuss Pistolammunition und schliesslich vor kurz vor 8 Tagen
5 Stück Sprengkörper gefunden worden sein sollen.

Es hat ganz den Anschein, dass die in diesem Munitions- u.
Sprengmittellager bediensteten slovenischen Arbeitskräfte sich für
irgendwelche Sabotagefälle Sprengmittel und auch Munition sichern,
oder gar mit den versprengten kommunistischen Lob in engster
Fühlungnahme stehen.

Von ganz besonderem Interesse ist aber, dass sowohl die
Sprengmittel als auch Munition ganz auf der Innenseite des Zaunes
lagen und aufgefunden werden konnten und dass sie ohne besonderer
Schwierigkeit in einem unbewachten Augenblicke von unberufener
Person an sich genommen werden können.

Die Erhebungen und eventuellen Ermittlungen wurden von
der hsg. Dienst ^{stelle} nicht eingeleitet, nachdem es sich um ein militärisch-

movan, z datumom 19. januar 1942, drugi pa mesec za tem, 20. februarja.

Razpoloženje ob zadnjem soočenju s Kozmeljem je bilo kot srečanje pred grobnico. A res jekleni Gustl je bil odločno proti, da bi še jaz, kot mnogi drugi, poskusil pobeg v Ljubljano... Izkazalo se je, da smo bili tako naivni kot malo sposobni. Pri tem smo bili kot slepci, brez trdnih zvez. Resnični prvoborec sam zase ni vedel, kaj in kako. Bil je osrednji obveščevalec gibanja v dolini in še posebej za štab Štajerskega bataljona. Po začasnem razformiranju pa se dejansko ni imel kam skriti. Vrsto noči je prezebal v hostah in na kozolcih. Nazadnje se ga je usmilil odmaknjeni sorodnik Rudi Hanžič. Švejkov brat Rudi ga je skril na svojo parno sredi Ostriške vasi. Samo dobrih sto metrov stran od tega hleva, v opuščeni gostilni, pa je bivalo več kot deset varnostnih policistov pod vodstvom glavnega varnostnega mojstra Haberlerja. Ob drugi bolj vojaški sili — četi, so prav v vaseh Tabora skrbeli, da se nihče ni brezskrbno gibal. Po virih je bila večina prehodov, mostov občasno zastraženih.²¹

Januar 1942 je bil dvakratno brezupen in mrzel mesec. Begal sem in pri vsem nisem vedel, kam naj se sploh obrnem. V vasi Tabor, kjer sem bil doma, nisem imel primerne zatočišča. Očetova koča je bila le stopetdeset metrov stran od postojanke vojaštva, ki je prišlo v vas v začetku novembra. Nobena skrivaška možnost se tudi ni kazala v okoliških hribih. V Mariboru v decembru in januarju sploh nisem bil prijavljen; na spanje sem se vrnil, kamor se je pač dalo. Tudi v Taboru se nisem javil na občini; hazardiral sem, pa čeprav je vsaka koča morala imeti na vratih nabit natančen seznam prebivalcev. Če bi me kakorkoli zajeli, tudi če bi jim ostale skrite zveze, mi ne bi bilo dobro. Vpis v tako imenovano množično preveritveno organizacijo Steierischer Heimatbund (Štajerska domovinska zveza) je bil toliko kot uradno obvezen. Jaz sem bil

dotlej kar malo ponosen, da se na obvezni vpis maja 1941, kot eden sila redkih prebivalcev, sploh prijavil nisem...

Iz okupacijskih listin je razvidno, da je bilo do novembra — decembra 1941 daleč največ aretacij v dolini ali v bližini dolinskih vasi. Iz tega je nazorno, da je bilo tudi terensko delo najbolj razpredeno v podnožju hribov. Aretacijski šok in sneg sta tako pripadnike bataljona kot terensko vodstvo nagnala v bunkersko izolacijo po gorskih samotah. Mnogi, ki so ob izredno slabih obvestitvah predolgo vztrajali, so bili prepuščeni sami sebi. Tako je bilo tudi z Gustlom. Ob vsem tiralnem pregonu ni popustil v svoji trdovratnosti, čeprav s tem ni rečeno, da ni bil dovolj zaskrbljen. Ko sem prišel v januarju do njega, ga je še prav posebno vznemirjala novica, da sta dva taborska rojaka zmrznila nekje na Vrheh. Dokumentarno izpričanemu gestapovskemu zaupniku Danijelu Grandi in policistom je bilo prav; veselili so se takih govoric, da jih mraz rešuje pred napornim zasledovanjem ilegalcev. Vendar se je pozneje izkazalo, da rojaka nista zmrznila...

Domnevna smrt obeh znancev, ob vseh ustrelitvah talcev, pa za naju ni bila spodbudna. Tako sem se po pogovoru s Kozmeljem še lahko in moral drugače reševati. Največ sem razmišljal o tem, da bi pobegnil, kakor mnogi, v Ljubljano. Gustlu sem povedal tudi, da imam znanca v Münchnu in drugega, Lojzeta Požuna na Dunaju. Tam bi prek njega lahko dobil delo, vsaj začasno. Gustl je bil bolj zadovoljen s tem, da grem na Dunaj kot v Ljubljano. Z Dunaja bi me prek očeta lahko vsak čas poklical v enote, koder bi se spet organizirali ali bi me ob čem drugem potrebovali.

kljub vsemu sva se dogovorila, da pred odhodom na Dunaj še poskusim priti do zaselka Laseno nad Zlatim poljem v Črnem grabnu. Tam so imeli Taborčani, posebno pa Gustl, zveze s kurirjem

Zakonca Rudi Hanžič in Marija, rojena Tekavc, iz Ojstriške vasi pri Taboru. V hudi zimi 1941/42 sta nudila zatočišče sekretarju prve taborske skupine in poznejšemu komisarju na Moravškem Ivanu Kozmelju-Gustlu. Gre za izreden primer ilegalca, ki se je skrival povsem v dolinski Ojstriški vasi in ne kjerkoli v samotah po hribih

Francem Žibertom-Jurčkom. V Lasnem sem zvedel, da je v Loki pri Kamniku neki Nace. Ta naj bi imel pri sebi nekoga, ki je menda doma z Jesenic, če ni celo pobegli misijonar iz Stične?! Zdaj pa je eden glavnih!... Odprlo se je majčkeno upanje. Zaradi tega sem moral še v kakšno uro oddaljeno vasico Buč, kjer je imel trgovinico aktivist Brlec. Stvar se je zjasnila le toliko, da so me pri Brlevčevih takoj odpravili k trgovčevemu bratu.

Moral sem v bližnjo vasico Loke pri Kamniku. Sterlekarja sem našel pri kmetu in menda celo bivšemu županu Janezu Brlec, ki je bil zdaj Nace. Ime mu je odstopil moj predvojni znanec in komunist z Jesenic, Nace Sterlekar... Ta pa je po novem postal Jože. V jeseni je bil prvi sekretar OF v okrožju Jesenice. Z novim letom je bil poslan kot inštruktor gorenjskega komiteja v kamniško okolico... Tam so mu tudi nadeli ime Misijonar. Morda zato, ker je imel

izrazito blag, prav pristrčen pristop do ljudi; hkrati je bil tako vztrajen, kot ga še nisem zasledil med revolucionarji... Do petka, 26. septembra 1980, leta, je živel kot štiriinsemdesetletnik v novem naselju Murgle v Ljubljani. Kljub letom in zdravju, ki mu je nagajalo, je bil še kar naprej in vedno nemirno spodbudniški Jože. Posebno, kadar je bilo treba izvrstati kakšne vire za kronološki popis bogatega osvoboditvenega dogajanja po okrožjih, kjer je deloval. Takrat je pozabil na leta in ni prizanašal ne sebi ne drugim. Žal je prej omahnil, kot je utegnil povsem urediti poglavja svojih medvojnih spominov.

Konec novembra ali v začetku decembra 1941 sem se čez soboto in nedeljo z vlakom peljal iz Maribora čez Celovec k Nacetu Sterlekarju na Jesenice. Dolgo pot čez Koroško sem napravil zato, ker v Mariboru ni stekla zveza prek bivšega sekretarja celice krojačev Toneta Lorgerja. Tako odprtje smo namreč konec avgusta načrtovali s Kozmeljem in Hanžičem. Moral bi do ljudi iz komiteja, ki ga sploh ni več bilo, da bi Kozmelj dobil neposrednejša navodila. Kozmelj je želel, da dolina preide v živahnejši odpor že pred oktobrom, ki sta ga poživila Žnidarčič in Rozman. Moj poizkus z Lorgerjem in druga iskanja v Mariboru so spričo »proval« malo dala. Sterlekar je nato obljubil, da bo prek Gorenjcev opozoril Ljubljano na težave in da me bo kmalu obvestil. Hkrati tudi ni vedel, kako bo z njim, ker so mu dejali, da bo moral drugim na delo. Še zdaleč nisem mislil, da ga bom tako kmalu srečal v takih okoliščinah.

Za Sterlekarjevim dotedanjim delom je bila splošna vstaja na Gorenjskem. Tudi na Jeseniškem je pustila mnoge probleme... Med drugim je povzročila aretacije in poboje komunistov in zlasti veliko skojevcev. Zato je obtoževal nekoga človeka, ki je šel na Dunaj... »Umik« večjega števila pročetniških študentov ga je prav tako mučil. Sterlekarjevo nagnjenje do preučevanja je zato

zaigralo na novo možnost z mojim beganjem. Hotel je zvedeti, kaj počnejo nekateri Jeseničani in Kranjčani v Avstriji. Zato je bil Jože takoj za to, da ubogam Kozmelja in grem... Aktivni inštruktor mi je ob pomoči gospodarjevega nečaka, mladince Ivana Burje-Tomažka, priskrbel celo priložnostnega prevoznika, ki ni premogel ravno zapravljivčka. Zasilna rešitev pač, a vse v nepomirljivi želji, da bi brž, ko bo mogoče, prišel na Dunaj in mu poslal poročilo o ljudeh, ki so po svoje pripomogli, da se prvi zamahi odpora v okolici Jesenic in v Kranju niso razvijali povsem tako, kot si je zamišljal on in tovariši. Seveda Jože ne bi bil to, kar je vse življenje bil: neumoren samoiniciator, če mi ne bi naročil še vrste stvari. Za glavno zvezo mi je določil svojo sestro na Jesenicah. Z druge strani je to bil tudi Ivan Kozmelj, moj oče v Taboru in sestra Angela. Še važnejša sta bila polbrata Ignac Žolnir in Jožef, ki sta kot rudarja živela sprva v Črni, potem pa v Leobnu. Iz tega proletarskega središča je polbrat Ignac vzdrževal mnoge povezave. Pozneje je šel k partizanom, kjer je januarja 1945 padel kot obveščevalec 4. operativne cone v Šentvidu v Podjuni na Koroškem. Tam je tudi pokopan.²²

Kljub vsej Sterlekarjevi skrbi za prevoznika, me je na tuhinjskem delu poti na Dunaj, čez sedlo Kozjak, do Motnika in Vranskega, pošastno zeblo. Stare ognjene ozeblina izza 1929. leta na nogah so dobile še nove omrzline in bile potlej, kljub zdravljenju na Dunaju, še bolj neznosne. Šele pozneje, ko sem spet bežal, tokrat v Prešernovo brigado, sem se pozdravil. Očitno so mi po svoje pomagali dolgi in neprestani pohodi. Marši so ozeblina čudežno pregnali. Celo po vojni se mi niso nikoli več ponovile... No, kljub vsem težavam zaradi zmrzlin čez presedlaj Kozjak sem takrat prišel na Vransko. Od tu pa spet z avtobusom do Celja. Pot z vlakom na Dunaj 26. januarja 1942 je potekala brez težav. Težave so se začele takoj med iskanjem zvez

v II. dunajskem okraju, v ulici, imenovani Tabor po turški vojski, ki je pred stoletji tam taborila. Drugi okraj je bil dejansko judovski okraj. Samo v tistih januarskih dneh so nacisti izselili v taborišča slabih dvajset tisoč Judov. Nisem še pustil za seboj eno grozo in strah, sem že bil priča nasilja nad Izraeliti... Vendar se tu odpirajo novi problemi in nove zveze. Treba jih bo posebej opisati. Da pokažem pravilnost Kozmeljeve in Sterlekarjeve usmeritve, bom navedel le tri drobce, skozi katere se zrcali politično delovanje Slovencev na Dunaju.

Okraj Ottakring je Slovencem na poseben način blizu že izza Cankarjevega bivanja na Dunaju. In ravno v okraju delavcev in revnih študentov v Ottakringu (XVI) in Hermalsu (XVII), je deloval, posebnost zase, kovač in Zagorjan Karl Hudomal (Polde, Oskar, Kerner, Jurij). Rojen je bil 18. oktobra 1905 v družini rudniškega kočijaža. Za njegovo pravo ime sem zvedel šele po vojni... Med vojno sem samo slutil, da je kdaj že segal v vrhove Tretje internacionale, ki je bila razpuščena 1943. leta (22. maja). Mimo stikov z Zagorjem, Ptujem, je bil povezan z Maksom Geršakom v Črni. Od tod je sledil podaljšek do mojega polbrata, rudarja Ignaca Žolnirja in njegove žene Hane, rojene Geršak... Vsekakor je nesporno, če ne bi bilo tega Zagorjana, bi imeli Dunajčani v protinacizmu še veliko manj pokazati, kakor imajo... Brez Hudomala ne bi oživila skupina, ki je izdajala listič Die Wahrheit (Resnica). Januarja 1944 je Hudomala zajel gestapo na Dunaju. Dobili so ga na eni najbolj prometnih ulic, na Mariahilferstrasse. Čeprav je streljal na napadalce, so ga obvladali in ga odvedli v ječe na gestapovski centrali za Dunaj in vso »Ostmarko« v bivšem hotelu Metropol na Morzinplatzu. Zdaj se je okoli njega in z njim samim zavrtela gestapovska mašinerija... Na 24. septembra 1944 je iz taborišča Mauthausen pisal zadnje pismo staršem v Zagorje... Potem so ga kmalu ubili. Primer njegove smrti še ni

docela raziskan. Prav tako ne mnoge nadrobnosti iz življenja.²³

Naprej je tu med mnogimi našimi dunajskimi »postkrpani« dvojica, ki je izvirala iz Gornje Savinjske doline. Pri nji si še zdaj nisem na čistem, kje začenja prvi in kje končuje drugi, saj sta se pisala enako in celo krščena sta bila oba za Franca. Prvi je bil Franc Turnšek, organizacijski uradnik, rojen 16. maja 1919, osumljen črnoborzijskega. Stanoval je na Dunaju VI. Getreidemarkt 3. Bil je privrženec omizja v Opern Kafe na Opern Ringu. Kraljeval jim je sokolski monarhist Ivo. Ker je imel počen glas, ga je podpiral pravnik Jože in vsaj še en jurist Drago, ki je na Dunaju, med drugim, dobavljal pročetniško propagando... Da je vse skupaj še bolj skrivnostno, je iz Opern Kafea prišel glas, da je »neki« Turnšek kot obveščevalec zahoda končal med enim najhujših bombardiranj Dresdena. (Vsekakor pred pustnim torkom 13. februarja 1945.)

Nenavaden smrtni primer »nekega« Franceta je zanimiv zlasti zaradi imenskega dvojčka Franja Turnška-Lipiča, častnika trgovske mornarice, rojenega 5. avgusta 1910 v Rečici. Karakteristika s tega kraja trdi, da je bil Lipič zaupnik OF. »Na svojih poteh je bil večkrat skupaj« s prof. Francetom Kidričem. Znanstvenik je bil po prehodnem priporu (konec 1943) v Begunjah vse do prihoda RA interniran na Dunaju v Walbringu (XVIII) v bližini univerze... Svoje znanstvo je Franjo Turnšek naglasil pri terenskih vodstvih, ko je novembra 1944 šel v gozd na Pohorju; okoli 10. novembra pa s kurirji v Belo krajino, kjer naj bi »razložil o položaju in življenju očeta« Borisa Kidriča. Iznajdljivi mornar je v zapisniku pristaniške komande v Trstu že na 13. junija 1945 naveden kot »upravitelj luškega poglavarstva«. Po prihodu Anglo-Amerikancev je odšel na zahod. Tam se je poročil z bogato Italijanko. Dva polnoletna otroka tega Savinčana ne znata slovensko.²⁴

Hanžičev krojaški sotovariš Ivan Kršen iz Tabora je na poti iz Gradca na Pohorje padel v zasedo. Za njim, avgusta 1943, je z Dunaja šel k partizanom na Pohorje medicinec Niko Drvenik. Okoliščine mu niso bile naklonjene, prehitro je padel. Tako Drvenikova pot ni bila uspešna za aktiv na Dunaju. Na Gorenjskem je srečo poskusil režiser Hinko Košak in njegovi fantje. Za mnoge »Dunajčane« je uredil brežhibno zvezo v Kranj inž. Jože Osterman, ki je tudi sam šel po tej zvezi v brigado. Še prej pa je pomagal razbiti pročetniška snovanja, zlasti v Opern Kafe... V skrivnostnem prepletanju različnih obveščevalnih služb in črne borze so konspirirali mnogi desni sokoli in desno krščanskosocialistični četniški elementi. Šli so se velike igre, kakor Homo politikus T. Č. J., kot ga začasno imenujem. Pač dotlej, da bom ob njegovi »koroški deklaraciji« še kaj več objavil — ne samo to, da jo je v dneh od 3. na 4. avgusta 1944 na Dunaju, po osnutku T. Č. J., dokončno potrdilo deset koroških konservativnih politikov.

Kakor je bil T. Č. J. daljnoviden duh, je bil hkrati tipično po slovensko politično kratkoviden! Z vso resnostjo je, na primer, razpravljal, kako bo po zmagi zahodnjakov v »veliki« Sloveniji uredil preskrbo tako, da bo še spopolnil nemški način prehrane, oblačenje itd. na karte. Pri Sloveniji je že kot gotovo dejstvo videl vse ozemlje do Alp... Zato si je študiozno zamislil, kako bo uredil dosledno dvojezično šolstvo. Pri poldrugi fakulteti ni vedel, da veter v jadra slovenskega splava med vojno ni pihal od Vatikana, Londona in Washingtona, pač pa od vzhodnika in nove zgodovine po Oktobru...

Ob vsej vnemi pa ni nič vplival na koroške konservativce, da bi bolj mislili vsaj na nekakšen zeleni kader in bi tako ohranjali življenja najboljših fantov, ki so umirali na nacističnih frontah, če že ni bil za partizanski vojaški odpor, ker so s tem preveč pridobivali komunisti. Odmaknjen »rezultat« take politike je

bila »trgovina« koroških konservativcev junija 1949 z angleško upravo. Nasedli so jim za goljufivo dvojezično šolstvo na »častno besedo«, ki so jo Avstrijci prezirljivo izigrali. Vse to in še kaj ni razumljivo brez »deklaracije« v letu 1944. Zakaj je T. Č. J., delaven, kakor je bil, vzdrževal stike prav na gosto prek Bregneza s Svico in Anglijo? Tako je pred smrtjo povedal njegov posrednik dr. Jožko Tišler, takrat interniran v Bregenzu. T. Č. J. je bil spet s četništvom pri Mariboru, v povezavah s Celovcem, Gorenjsko, pa Ljubljano in Vatikanom. Avtor »deklaracije« je kljub vsem zvezam žalostno končal. Oktobra 1944 so ga s kurirko oziroma dekletom aretirali na Dunaju. Zaprli so ga v ječo pod hotelom Metropol na Morzinplatzu. Najbolj presunljiva je pot v smrt, ki pelje nenavadno čudno proti jugu: Celovec, Begunje, Ljubljana, jame pri Turjaku, kjer je končal tik pred osvoboditvijo.²⁵

Ivan Kozmelj-Gustl me je, kot sva se dogovorila, že prav kmalu iskal. Primer, potrjen v nemški listini, za naju ni potekel po sreči. Kozmelj je trkal na naši koči na obcestno okno, kjer je spal oče. Zbudil ga je, ni mu pa dopovedal, kaj želi... V tem so se po nočno omrtveli vasi zaslisali koraki. Kozmelj je odskočil od naše kože. Pri sosеду se je potuhnil za plot, potem pa streljal. In tako je bil na obrobju vasi 5. marca ob 2. uri ponoči z več revolverskimi strelji ranjen podporočnik Jony Wirth, »ko je obšel stráže...« Wirth je s 3. četo bataljona Landeschutzov bival v Taboru.

Se nadaljuje

Morali bomo

*Morali bomo spet
bosi
v zarji
prek rosnih trav
se napotiti*

*morali se bomo spet
v globine studencev
zazirati
in v tokove rek
in iskati
pisanih kamenčkov
po bregèh*

*morali se bomo spet
na stezah
ustavljati
ob visokih
ravnih
debljih smrek
pod mirnimi rokami vej*

*morali se bomo
v višine sten
zazirati
in v globine brezen
prisluhniti
klokotanju
globokih vod
uho polagati
na zemljo
na skalo
dokler se ne oglasi
jasno
nedvoumno
čist
rahel
zven.*

*In še bomo morali:
utišati
zvočnike po cestah
in domovih
utrniti mnogo sveč
po oltarjih
in prižigati novih luči
da osvetlijo človeka
njegove poti.*

*Morali bomo
zakopati
mnogo preglasnih besed
in spregovoriti
novih
dobrih
tišjih
resničnih*

*morali bomo
potegniti
rjasto sidro
iz naplavin
peška
mulja
alg
in razpeti
novo
belo jadro
pod kalečim znamenjem
sonca.*

Cvetko Zagorski

Iz zbirke *Kaplje časa*, ki jo je leta 1978 izdala Partizanska knjiga.

O velikem in pogumnem dejanju*

Mitja Ribičič-Ciril

Moja beseda bo kratka, kajti namen plenuma partizanskih učiteljev je predvsem v tem, da sami spregovorite o šolstvu med narodnoosvobodilnim bojem, da se dogovorite, kako bi to veliko in pogumno dejanje slovenskega učiteljstva postalo enakopravno poglavje in pomemben del zgodovine slovenskega naroda v času njegove najtežje preizkušnje.

Naj rečem takoj, da v socialistični zvezi delovnega ljudstva pozdravljamo in podpiramo zamisel občasnih plenitev partizanskih učiteljev na Primorskem in v vseh drugih pokrajinah takratne okupirane in razkosane domovine. Ne samo zaradi našega spoštljivega odnosa do svetlega izročila Osvobodilne fronte, ki je kot vse-ljudsko gibanje slovenskih množic tudi predhodnica naše današnje socialistične zveze delovnega ljudstva, tudi zato, ker je prenašanje tega izročila na mlade rodove in v naše sedanje šolstvo izredno pomembno. Kakor takrat v boju proti staremu, se moramo tudi danes v boju za novo nasloniti na lastne sile. Če hočemo vzdržati v nemirnem in negotovem času, ki ni naklonjen ne sreči človeka, ne svobodi malih narodov, moramo biti sposobni razviti vse domače umske in fizične moči. Če smo to zmogli v krutih pogojih fašističnega terorja in strahotne vojne, bomo tudi velike smotre socialistične preobrazbe današnjega šolstva uresničili, z enako vnetostjo in poletom. Takrat ste vi, učitelji, je zapisal France Bevk, razumeli, da niste samo abecedarji, da imate tudi druge važne naloge in dolžnosti do svojega naroda. V imenu Osvobodilne fronte je naročil, da morate izobrazbi vdahnuti dušo, duša pa je boj za narodno svobodo in socialno pravičnost, brez katere ni srečne bodočnosti. Če vam danes v imenu Socialistične zveze delovnega ljudstva naročamo isto, delamo to zato, ker tudi danes živimo in delamo v času velike preizkušnje, ko moramo biti sposobni uresničevati in razvijati naprej moralne in etične smotre socialistične graditve. Na stotine novih in lepih šol je zrastle v zadnjih letih po vsej naši republiki, vdahnuti moramo tem šolam dušo, da bodo postale pomembna središča družbenega, gospodarskega in kulturnega napredka, kovačnica novih rodov svobodnih in srečnih samoupravljalcev.

Tovarišice in tovariši. Tito je v mednarodnem letu otroka dejal, da pomeni odnos do otrok tudi odnos do prihodnosti človeštva in da je vsakemu človeku potrebno, da ima kot otrok svoje otroštvo. Razmišljal sem ob teh besedah in ob zgledih zgodovinskega izročila Osvobodilne fronte in vstaje slovenskega naroda, kako se je v odnosu do otroka in njegovega srečnega otroštva izražala vsa veličina in moralna moč našega neponovljivega vseljudskega gibanja, kako globoko humani

* Pozdravna beseda na plenumu partizanskih učiteljev v Ajdovščini, oktober 1981.

so bili programski smotri in načrti za bodočnost, nastajajoči v predahu bojov in v zaledju sovražnikovih ofenziv.

Ali je še kje kak parlament na svetu, ki bi se sestal na koščku svobodnega ozemlja in zapisal v svoje ustanovne listine, da so otrokom potrebne igre kot kruh, naj bodo učenci subjekti lastne vzgoje in izobrazbe, da mora po svobodi biti naša skrb za otroka načrtna, da je treba ustanoviti psihološki in pedagoški inštitut. Čudoviti zgodbi o porodnišnici v kočevskem pragozdu tudi ni moč najti primerjave, ali pa organizaciji varstva za ilegalčke v okupirani Ljubljani. Prav tako mislim, da sijajna organizacija partizanskega šolstva posebej po vsej sončni Primorski pomeni silen vzpon osvobodilnega boja in žrtvovanja slovenskih ljudi. Moja učiteljica Mara Samsova je takrat napisala, da se je po petindvajset let trajajoči dolgi noči, ki je objemala Primorsko, začelo svetlikati rosno mlado jutro, ki prinaša krasen sončni dan.

In kakšen je bil odnos fašizma, teh sil mraka in zla, ki so napisale najbolj temne strani zgodovine človeštva, do otrok in otroštva, do mater in materinstva? Kakšne strahote in ponižanja so doživljali najmlajši v času druge svetovne vojne, na Koroškem in Primorskem pa tudi že desetletja poprej! Še posebej pomeni zgodovina trpljenja primorskega ljudstva od prvih fašističnih pohodov po Krasu, Goriškem in Istri do vstaje slovenskega ljudstva strahotno obtožbo in epopejo poguma in ponosa obenem. Na Primorskem je bilo uničeno slovensko šolstvo, požgani in zaprti so bili kulturni domovi, prepovedana slovenska pesem in beseda, celo v cerkvah, namesto ljubezni do staršev in naroda pa so v otroška srca fašisti vcepljali sovraštvo med ljudmi in narodi, rasni šovinizem in nestrpnost.

V Jugoslaviji je bilo okrog tristo tisoč otrok žrtev fašističnega uničevanja. Organizirana so bila posebna taborišča za matere z otroki, v katerih so uničevali in pobijali židovske in srbske družine. Ustaši so izvrševali svoje prekrščevalne pokole pred očmi otrok, nacisti so pobijali umsko in telesno pohabljenе otroke, še posebej cigančke. Sam sem pri partizanih doživel strahotni prizor, ko so nacistični soldati pred seboj in proti našim enotam potiskali mafe šolske otroke. Ukradeni otroci pa so verjetno najbolj grozljiv dokaz protičloveške narave fašizma, tega raka človeške družbe.

Glejte, tudi zato, da se k nam nikdar več ne bi vrnili tisti črni časi in črni ljudje tistih časov, tudi zato moramo danes zapisati in povedati tudi najdrobnejše odtenke in človeške detajle partizanskega šolstva. Zato tudi zasluži junaštvo partizanskega učiteljstva prav na tleh svobodne Primorske svoj osrednji spomenik. Morda bi to lahko bil lik učiteljice Brede, ki je vdahnila svojim učencem toliko ljubezni in borbenega diha, »da so plaho sklonili glavo in pisali«, ko je Bredo zamenjal drug učitelj. »Pouk se je nadaljeval tam, kjer je pred dnevi prenehal, kakor da se ni nič spremenilo. Vendar je bilo drugače, to so čutili vsi, učiteljice Brede ni bilo. Ob spominu nanjo jih je drobno, drobno skelelo v srcu.«

V takem partizanskem vzdušju, ki je bilo značilno za združeno in enotno Primorsko v narodnoosvobodilnem boju, naj bi potekal tudi vaš današnji prvi plenum partizanskih učiteljev. Pri lepem in plemenitem poslanstvu, ki ga plenum uresničuje ob štiridesetletnici rojstva Osvobodilne fronte slovenskega naroda, pa vam želim veliko uspeha.

Neobjavljen članek dr. Aleša Beblerja iz jeseni 1941

Dr. Tone Ferenc

Vedno manj bo izvirnih partizanskih dokumentov iz leta 1941, ki jih bomo še našli v arhivih ali morda pri posameznikih. Mogoče jih lahko nekaj pričakujemo v arhivskih fondih okupatorjevih ustanov in enot. Vprašanje je namreč, kje hranijo tiste izvirne partizanske dokumente, ki sta jih zaplenili italijanska vojska in policija. Tako še vedno ne vemo, kje so, na primer, izvirniki dokumentov CK KPS in morda CK KPJ, ki jih je italijanska policija našla pri organizacijskem sekretarju CK KPS Tonetu Tomšiču, ko ga je prišla v noči od 9. na 10. december 1941 v Ljubljani, in smo našli le njihov italijanski povzetek ali prevod. Zanimivo je to, da je italijansko vojaško sodišče v Ljubljani nekatere zaplenjene izvirne partizanske dokumente, ki jih je uporabilo za dokazno gradivo, po sodni obravnavi izročilo znanemu zbiralcu vojnega gradiva Diegu de Henriquezu pri Št. Petru na Krasu za prihodnji vojni muzej v Trstu. Tako je storilo, na primer, z zelo pomembnim blagajniškim dnevnikom okrožja OF Novo mesto od oktobra 1942 do februarja 1943, ki je po tej poti prispel po vojni vendarle v Zgodovinski arhiv CK ZKS. Koliko je bilo v Henriquezovi zbirki gradiva izvirnih partizanskih dokumentov ob veliki količini italijanskih vojaških fotografij (vojaški fotografi so mu tudi dajali po eno kopijo vsakega posnetka), ne vemo, saj je po Henriquezovi smrti in požaru v njegovem skla-

dišču ostanek gradiva prevzela neka italijanska ustanova in je sedaj nedostopen še bolj kot prej.

V gradivu italijanskega vojaškega vojnega sodišča v Ljubljani, in to v gradivu sodne obravnave proti Stanku Petajanu¹ in soobtoženim 4. januarja 1942, sem našel s svinčnikom napisan rokopis članka *Nekaj misli o slovenskem partizanstvu*. Po pisavi sem ugotovil, da ga je napisal dr. Aleš Bebler, ki je bil takrat namestnik komandanta glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Članek ni bil datiran; po njegovi vsebini sem ugotovil, da ga je dr. Bebler napisal okrog 10. novembra 1941. Na te okoliščine bom v opombah opozoril posebej.

Dokument obsega tri liste velikosti $27,5 \times 15$ cm. Italijansko vojaško sodišče je te liste oštevilčilo po vrstnem redu 134, 135 in 136. Poleg treh listov je tudi nekaj manjših listkov z raznimi drobnimi podatki, eden ima tudi telefonske številke nekaterih italijanskih uradov v Ljubljani. Pomembnejši pa je vseka kor izvirnik dnevnika Romana Potočnika, politkomisarja Kamniškega partizanskega bataljona od 17. avgusta do 20. septembra 1941, ki je že objavljen.²

Ker osnutek članka dr. Beblerja ni bil objavljen niti takrat niti po vojni, utegne pa biti zanimiv za natančnejše preučevanje zgodovine slovenskega partizanstva leta 1941, ga objavljamo tukaj. Nekatera mesta v njem bomo pojasnili.

Nekaj misli o slovenskem partizanstvu

1. Viri partizanstva pri nas — beg najbolj kompromitiranih borcev iz doline, poziv partije svojim članom, agitacija, ki je dvignila nekaj delavske in druge mestne mladine — določajo tudi sestav partizanov: tanka, najboljša plast naroda (približno $\frac{1}{2}\%$ prebivalstva).

2. Iz tega dejstva sledi, da bi moral biti naš cilj, da današnji partizani postanejo ogrodje bodoče ljudske armade. Oni niso katerikoli delec te bodoče armade, temveč njen organični zametek.

3. Dejstva kažejo, da naši partizanski oddelki številčno ne naraščajo, marveč da se njihove izgube v bojih le s težavo krijejo s slabotnim novim prilivom (Ljubljana, Dobova—Brežice, redki posamezniki potisnjeni v ilegalnost). Ogrodje, ki ga imamo, ne obrašča z mesom.

4. Ne mislim, da bi bilo temu iskati osnovnega vzroka v prenizki bojevitosti partizanov, v slabem delu političnih organizacij na terenu. Mislim nasprotno, da je osnovni vzrok splošna subjektivna nepripravljenost množic za oborožen boj proti okupatorjem. Vsi naštetih faktorji, ki ustvarjajo mentaliteto naroda in na podlagi te njegove reakcije v določeni situaciji — ti so vzrok zaostajanja za Srbi itd.

5. Da iz današnjih partizanskih četic nastane ljudska armada, da prime za orožje ne rečem 10 % prebivalstva, ki ga lahko mobilizira regularna armada, marveč recimo le 1 % (15.000 mož) je torej treba približati celotno ljudsko razpoloženje k vrelišču, treba je pospeševati dozorevanje narodno-revolucionarne krize.

6. Naši partizani, že sam njihov obstoj, so eden najpomembnejših faktorjev dozorevanja nar. rev. krize. Vsak strel, ki poči, pomeni pozitiven sunek

v razpoloženju ljudi, (čeprav ti največkrat ne vedo, da streljajo po okupatorjih Slovenci), kar usmerja razmišljanje o usodi k — orožju.

7. Iz vsega navedenega sledi, da bi morali pri določanju partizanske taktike imeti stalno pred očmi, da je ravno v tej agitatorični vlogi slov. partizanov njihov glavni pomen.

8. 500 partizanov na ozemlju, kjer prebiva $1\frac{1}{2}$ milijona ljudi in kjer imajo okupatorji kakih 40—50.000 vojakov, tudi če bi bili sami heroji, ne bi mogli reševati večjih strateških nalog (rušenje mostov — doslej nerešena in nadvse težko rešljiva naloga, kvarjenje cest lokalnega pomena — več škode za kmeta ko za okupatorje).

9. V agitatoričnem smislu so partizani storili že zelo mnogo. Postali so neverjetno popularni. Danes je težko najti kmečko hišo, ki bi jih ne sprejela, ne podprla, kmečkega človeka, ki jim ne bi bil pripravljen storiti kako uslugo (razen — pridružiti se jim).

10. Partizanska četa v vasi je najsilovitejši agitator. S samo svojo pojavo, s svojim primerom je najmočnejši argument proti mirnemu prenašanju okupatorjevega jarma.

11. Taborjenje v gozdu postaja docela nemogoče. Mraz in sneg silita sama partizane v vasi. Usmerimo jih mi še odločnejše v dolino — na osamljene kmetije in manjše vasi. Naj ne ostajajo dolgo na istem mestu — tam se počasi kompromitirajo in postanejo glede hrane pretežko breme vaščanom. Nasprotno naj križarijo križem Slovenije ostajajoč le dan dva v isti vasi; naj vrše priložnostne sabotažne in napadalne akcije.

12. Za tako križarjenje so najprimernejše skupine 10—20 mož z 2—3 puško-mitraljezi.

13. Taktika premikanja in zasedanja vasi: dolg pohod po gozdnem terenu — prihod v vas pozno zvečer (s tem je zagotovljen počitek pod toplo streho,

tudi če so denuncianti v vasi) — prihodnji dan razstavljeni observatorji, ki vidijo dohodne ceste daleč naokoli — miting vaščanov, poizvedbe o okupatorjih in agentih v okolici — enakomerna obremenitev s pomočjo vseh vaščanov (nihče ni kriv, vsi »prisiljeni«) — kadar prevroče, nov pohod. Od časa do časa kontakt s sosedno četo za kako večjo akcijo.

14. Štab naj bi dal navodilo za organizacijo takih stalno mobilnih čet, pomagal sedanjim četam rešiti kadrovske vprašanje pri tej reorganizaciji (za vsakih 10—20 mož bi moral biti politično in vojaško krepak vodja), določil naj bi jim približno maršruto (ne pa obveznih rokov, da jih prehodijo), jim dal propagandne in agitatorične literature, teme za razgovore s kmeti itd. Z določanjem maršrut naj se doseže, da noben predel Slovenije ne bi ostal izven vpliva oboroženih agitatorjev.

15. Nar. rev. kriza brez dvoma dokaj hitro dozoreva. Če bomo znali s taktiko križarjenja rešiti partizane propasti zaradi zime in gladu in jih z isto taktiko maksimalno izkoristiti za agitacijo — bodo v nastopajoči krizi postali ogrodje ljudske armade. Naše vodstvo oboroženih mas bo zagotovljeno.

Komunike poveljstva slovenske partizanske čete

Slovenske partizanske čete so poleg lepih uspehov doživele v zadnjih desetih dneh dva težja udarca.³ Dve odlični partizanski četi sta bili kot organizirani enoti izgubljeni. Številke, ki jih daje sovražnik o teh partizanskih izgubah (39 ubitih in 58 ujetih) pa so smešno pretirane. Število padlih je za polovico manjše, ujeti partizani pa obstoje le v domišljiji nadbandita Graziolija.⁴ Ujetniki, ki so jih Italijani v svojem besu zaprli, so namreč skoro brez izjeme slovenski kmetje iz vasi, katere okupatorji dolže podpiranja partizanov.⁵

Predlagam, da »Poročevalec« ob tej priliki prinese člančič na temo: pot h končni zmagi vodi preko uspehov in neuspehov, preko delnih zmag in delnih porazov itd.⁶

Obdel. ljudi tu

Več kadrov

Križarjenje + akcije

Nar. zašč. akc.

Sab. akc. partorg.

Nazarje koncem okt. — napad na graščino, ujeli graščaka, 19 + ranj. večje št.⁷
Za poroč. Novak

¹ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, it. arhiv, TMG, št. 10—1942, fasc. 268.

² Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1, dok. 32 (dalje: Zbornik dok. NOV).

³ Gre za izgube Krimskega bataljona in Belokranjske čete. Tega je po napadu na Lož in Bezuljak zasledovala italijanska vojska, predvsem enote divizije sardinskih grenadirjev. Dne 25. oktobra sta na Debelem vrhu padla 2 partizana, 3 so bili ranjeni in 13 ujetih. Drugi dan je italijanska vojska pri Dragi na Kočevskem ujela 8 partizanov. Dne 29. oktobra je v Osredku padlo 6 partizanov Borovniške čete iz Krimskega bataljona. Takrat naj bi prišli tudi 14 oseb. Poveljnik divizije sardinskih grenadirjev, general Taddeo Orlando je 1. novembra 1941 poročal, da »znašajo izgube upornikov v predelu južno od Ljubljane 19 mrtvih, 10 ranjenih in 58 ujetih.« (Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 183). Pri tem je vsekakor mislil na akcijo, ki je trajala že od 6. oktobra 1941. Iz poročila 11. armadnega korpusa o tej akciji zvemo, da naj bi 14. oktobra pri Zapotoku padla 2 partizana, 20 partizanov oziroma ljudi iz civilnega prebivalstva pa naj bi ujeli ali aretirali; od vseh teh naj bi jih 8 izročili vojaškemu vojnemu sodišču. V tem poročilu je poveljnik korpusa, general Mario Robotti, navedel, da je po partizanskem napadu na Lož in Bezuljak padlo 13 partizanov, 10 jih je bilo ranjenih in 44 ujetih. (Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 184).

Belokranjska četa je padla na Gorenjih Lazah v noči na 3. november 1941. Padlo je 19 partizanov, 4 pa so ujeli.

Medtem je nemški okupator 28. oktobra 1941 na Golčaju uničil tudi Radomeljsko partizansko četo. Padlo je 10 borcev in 5 so jih ujeli. Dr. Bebler za ta podatek verjetno še ni zvedel.

⁴ Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli, ki je verjetno upošteval vse partizanske izgube v poslednjem mesecu, je 5. novembra 1941 poslal v Rim na sedež fašistične stranke brzojavko in povedal: »V zvezi z izdanimi ukrepi smo zadnje dni uničili nekaj komunističnih skupin. 39 komunistov ubitih, 10 ranjenih in 54 ujetih.« (Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 185).

⁵ Tega komunikeja glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet ni objavilo.

⁶ Takšnega »člančica« Slovenski poročevalec ni objavil.

⁷ Čmakovo graščino Štrosnek v Nazarjih je napadel Štajerski partizanski bataljon. Glej o tem dokument v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, II/1961, št. 1—2, dok. 58, str. 329—332.

Igra

Skrbasto posodo držim v rokah
in v vrsti čakam pred kotlom.
In ko pogledam predse in nazaj,
me presune čudežno spoznanje,
še le zdaj se vidimo v pravi luči.
Nekdo nas je spremenil in razodel,
kakor da bi premešal karte,
poredno, izzivalno in neznansko,
predvsem pa tako kot v vsaki igri,
da so naključja skrivnostno pravilna,
vsakomur je priklical skrito resnico.

Kdor je ril pod zemljo, hodi po nebu,
in kdor je govoril na trgu, jeclja v sanjah,
kdor je spal na senu, poveljuje brigadi,
in kdor je tiho drvaril, kar naprej sprašuje,
kdor je znal Homerja, gradi bunkerje,
in kdor je jedel v Parizu, si rezlja žlico,
pivec liže roso, pevec posluša tišine,
ministrant nastavlja mine, skopuh zbira rane,
hlapec je zvezdogled, strahopetec bombaš,
pesnik mulovodec in sanjač telegrafist,
zapeljevavec deklet pa je varen vodič.

Skrbasto posodo držim v rokah
in gledam predse in gledam nazaj
in se ne morem nagledati podob,
procesija prikazni, romanje duhov,
migljanje resnic, razodevanje usod.

Nekdo nas je spremenil in določil,
kakor da bi premešal karte,
poredno, izzivalno in neznansko.
Potem pa se ozrem še po sebi
in se zagugam od sanjske teže,
vsi so v meni kakor v mladi materi.

Edvard Kocbek-Pavle

Partizanski sij Boršnikovega prstana

Dušan Mevlja

Kar ne morem verjeti: zdi se mi, da sem bil šele pred kratkim z Vladošo v Črnomlju na vaji za Borove Raztrgance, da smo šele pred kratkim hajkali v okolici Metlike in ob vznožju Gorjancev, ko so beli vdrli v Črnomelj in požgali meščansko šolo, kjer je bilo zatočišče za partizanske kulturnike in prosvetarje, a je od tega, presenetljivo, že več kot šestintrideset let ...

Gledam jo, kako v siju gledaliških žarometov sprejema na mariborskem odru, kjer je že v stari Jugoslaviji začela svojo gledališko pot, Boršnikov prstan za leto 1981, največje slovensko gledališko priznanje, in kako ji ščemi odrska svetloba v njenih očeh, ki se kljub sedmim življenjskim križem leskečejo z značilno mehko, ki jo je razdajala v neštetih igralskih likih.

K partizanom je prišla Vladoša Simčič-Tiranova že kot izoblikovana in zrela igralka. Malo jih je bilo, poklicnih slovenskih dramskih igralk, ki so se odzvale klicu domovine: Ema Starčeva in Vladoša Simčičeva, (da ne omenim mlajših, ki jih je rodil odrski tečaj na osvobojenem ozemlju) ...

Prišla je docela preprosto, z nasmehom v hudomušnih očeh, kakor da je prihod k partizanom nekaj samo po sebi umevnega in naravnega. Najprej je nastopala v brigadah, bataljonih, na mitingih, z recitacijo, s skečem. Februarja leta 1944 pa je SNOS ustanovil Slovensko narodno gledališče za osvobojeno ozemlje in partizanski igralci so dobili svoje gledališče, uprizarjali so svoje partizanske drame, in tudi igre svetovnih dramatikov, to je bilo pravo gledališče sredi osvobojenega ozemlja, vse naokrog pa so divjale bitke.

Vladoša je bila presrečna, igrala je v pravih vlogah, v pravi partizanski dramati, to ni bila več mitinška improvizacija, bila je polnokrvna živa partizanska umetnost, ki je zrastle iz narodnoosvobodilnega boja. Začel se je zmagoslavni pohod z Borovimi Raztrganci po vsem osvobojenem ozemlju. Tedanja publika je tako neposredno dojemala dogajanje na odru, da so bili igralci, ki so morali igrati Nemce in domače izdajalce v resnični nevarnosti, da jih ne bi gledalci napadli in postrelili (zlasti, kadar so Raztrgance uprizarjali pred borci) ...

Seveda je bilo poleg igranja v partizanskih in drugih dramskih igrah še vedno mnogo dela z nastopi na velikih proslavah in nastopi v radiu Osvobodilne fronte v Črnomlju.

To so bili nepozabni časi, takrat je živela Vladoša v silnem ognju ustvarjalne vročice. Živela je v partizanskem gledališču, ki mu po tovariškem vzdušju ni bilo in ga ne bo enakega. Partizansko gledališče je bilo resnična družina, kjer ni bilo zvezdnikov, temveč zgledno in nesebično tovarištvo, gledališče, ki se je porodilo iz čiste primarne ljubezni do boginje Talije in iz upornega domovinskega ponosa!

Vladoša je kot igralka nastopala že v predvojni Jugoslaviji v Mariboru in Ljubljani, po vojni v Ljubljani in Trstu, zaslužila si je naziv resnično slovenske igralkе, toda brez dvoma je bilo delo v partizanskem gledališču, tisto obdobje, ki se ga najraje spominja.

Gledam jo, kako v siju gledaliških žarometov sprejema Boršnikov prstan, z malce trpkim, vendar svetlim izrazom v njenih vedno iskrečih se očeh. Zaslužila si ga je, trdo zaslužila, z vsem svojim velikim in dragocenim življenjskim delom za slovensko gledališče, za osvobojeno gledališče, ki je zrastlo iz partizanskega svobodnega gledališča.

Vladoša je prva partizanska igralka, ki je prejela Boršnikov prstan, to pa je tudi priznanje partizanskemu gledališču, priznanje tisti generaciji slovenskih igralcev, ki so se pridružili narodnoosvobodilnemu boju in se z bojevito umetniško besedo borili proti okupatorju.

Vladoši so tuje besede: pokoj, počivanje, zasluge. Še danes v partizanski uniformi nastopa v Gledališču vstaje, s titovko na glavi, ki jo je nosila v partizanskih časih pred osemindesetimi leti in od katere se nikdar ne loči... Dokler bo mogla, bo še recitirala in igrala, najraje preprostim ljudem, takšnim, ki ljubijo čisto slovensko besedo in čisto misel. Boršnikov prstan je prišel v prave roke, v roke resničnega ljudskega umetnika.

V drugačni svetlobi

Kristina Brenkova

Žena je hodila počasi, a vendar gibko in nekam dekliško pokončno, stopala je po cesti nizzdol mirno in preudarno, kot da nikoli in nikjer ni konca njene ceste, kot da mora počasi hoditi vsevdilj, previdno mora postavljati nogo pred nogo, kot da nima nobene druge naloge več v hoji skozi življenje.

Z ženo je tihotno hodil ves njen svet, hodil je tak, kot ga je nosila v sebi in sijala okoli sebe že enajstkrat po sedem let, kajti leta je štela tako, kot so jo učili vnuki, ki so že hodili v šole, da se vsakih sedem let v slehernem človeškem telesu premenja in zamenja vse staničje. Mar je to tako, kot se levijo kače? je vprašala.

Smejali so se ji in rekli, naj kar misli, da je tako, naj le verjame, da se levi vsakih sedem let.

Nekaj bo že na tem, na vsaki stvari je nekaj, vendar se mi zdi, da staničje mojega telesa ne čaka na sedem let, da si je uredilo nekam krajše roke, je rekla.

Tudi to se jim je zdelo smešno in ji zagotovili, da trdno upajo, kako so podedovali od nje vsaj majčkeno merico njenega humorja. Odkimavala je, se jim posmehnila, in prepričana je bila, da to ni nikakršen humor, če spregovoriš kot misliš, da je to le govorjenje, tako kot je misel. Če izrečeš tako pošteno kot misliš, je to dostikrat majčkeno smešno, včasih je sila nespametno, da si izrekel in bi bilo bolje molčati ali reči nekaj tretjega, je razmišljala in ustnice so ji lezle v nasmešek in vedela je, da je to res, da je skoraj vse res, kar je slutila o molku in da jo je molka učil stari gospod popotnik Odisej doma z otoka Itake. Ne, ne. Ničesar ni vedela prej ne o Itaki, ne o Odiseju, dokler ji sin ni prinesel knjige z njegovo zgodbo. Brala je počasi, skrbno, brala je spet in spet, bilo je tako drugačno branje kot vse, kar je prebirala doslej, smehljala se je in si rekla: prav je imel, tudi jaz bi morala storiti natanko tako.

Potem je spet pomislila, zakaj človek ne sme nikomur povedati svojega vedenja, čemu ne sme pokazati svoje naklonjenosti, zakaj ne sme kričati, če vidi, kaj vse narobe počno ljudje, ljudje.

Kaj pa, če je narobe le zame, za druge je to edino prav, se je vprašala?

Vendar bi morala kričati in ne molčati! Zdajle je to čisto zatrdno začutila v sebi in zalilo jo je nekaj kakor mila žalost, ker je vedela, da nikoli ne bo kričala, ne bo kričala ne iz grla in ne na papir.

Pa, saj to ni strahopetnost, si je rekla, to je le taka kmečka narava. Saj ne morem zahtevati od sebe, da naj se spremenim! Saj ne moreš pričakovati, da se bo lastovka po vranje oglašala. Spet se je morala posmehniti sama sebi in vase.

No, tole sem opravila, je mrmrala, ne maram biti kriva ne molka, ne česarkoli, nikakršne krivde več ne bom pestovala.

Zavedla se je, da v mrmranju premika ustnice in se je trdno ugriznila vanje.

Se bom že odvadila, se bom že odvadila te starčevske razvade, je pomislila in znova trdno stisnila ustnice.

Vaško pokopališče je leglo v breg nad njive. Na tiste rodovitne njive so vsake pomladi sadili krompir, a zdaj že dolgo ni polagala krompirjevih rezin v prstene jamice. Če se je sklonila, se ji je stemnilo v glavi, ker ima prenizek krvni pritisk. Zdaj zdravniki vse vedo, vse zmerijo v človeku, zgornji krvni pritisk, spodnji krvni pritisk in hčerka Anja ji je v stari Gorici kupila merilec, da si bo z njim sama merila krvni pritisk. Kje pa, še na misel ji ne pride, le kdo se bo ukvarjal s tem, najboljši od vseh aparatov je živ človek, je rekla. Tudi prala je raje z rokami, ne v pralnem stroju in za srce si je skuhal čaj na pravem, živem ognju.

Škoda, da zdaj ne more posaditi nobene sadike več tam zgoraj v bregu, kamor se sonce spomladi najprej in najmočneje upre. Kako pomembno se ji je zazdelo, da to ve, kar so vsi v vasi že pozabili. Prepričana je, da se ji pritisk zboljša, če počasi stegne roki visoko nad glavo, če se more domisliti česa zelo osrečujočega, kar se je zgodilo, če se spomni na kaj dobrega, zavoljo česar bi hotela še dolgo živeti in bi hotela ostati dolgo srečna. Bilo je neke davne otroške spomladi, ko je zvedela, da lastovičje gnezdenje pod streho prinaša srečo v hišo, ko se je odločila, da bo pletla lastovičja gnezda in jih nosila od hiše do hiše. Potem je to počela v sanjah, ki jih še svoji mami ni hotela povedati.

Mogoče bo druge spomladi spet lahko posadila sadike za zelne glave, mogoče bo zares vsadila ob hiši drevesce, ki zraste v čudežno lepo cvetoče drevo magnolijo. Da, magnolije jim pravijo, magnolije. Magnolija.

Ko je bila še otrok, nikjer ni cvetela nobena magnolija, tudi v grajskem vrtu ne, kamor sta šli včasih z mlajšo sestro in nesli grofici kose svežega surovega masla. V masleni košček je bila odtisnjena vejica z listki in cvetom in s ptičko. Tako lepega modelčka za maslo, kot je bil naš, ni bilo v vsej vasi. Tako mikavnega koritca kasneje nikoli več ni videla, le podobne še v kakšnem muzeju, a niso bili tako mikavni. Tiste naše modelčke je vzela vojna, vseh šest je vzela. Vojna, vojna.

Ob vojni se je ženi misel ustavila in spet je pogledala proti pokopališču v bregu nad njivami.

Zaneslo jo je po kamniti stezi navzgor. Že dolgo ni rada hodila navkreber. Že dolgo je čutila v nogah sleherni vzpetinico, a nikomur ni hotela povedati. Še ne, je rekla, še bo čas za jamranje, si je zagotovila, saj nikogar ne bi zanimalo, saj ima vsak svoje skrbi, mladi imajo še več skrbi, še mnogo več, kot smo jih včasih imeli. Kako dobro, da lahko molčim, si je rekla znova, kot bi bila na počitnicah, je pomislila, poslušala svoj molk, a misli ni in ni mogla umiriti.

Vstopila je skozi na pol priprta vrata na pokopališče.

Spomladi leta 1943 so ji ubili sina v odročni dolomitski dolini. Pomislila je, da bo od takrat kmalu minilo štirideset pomladi. Letos bi bil Ivan star že šestinpetdeset let. Zgrbila se je vase in ni in ni mogla zagledati Ivana starega šestinpetdeset let.

Bil je njen najmlajši in tistega leta je komaj dopolnil šestnajsto. Vedela je, da bi moral med domobrance, če ne bi šel z bratom k partizanom. Vedel je tudi Ivan, če bo ostal doma, da ga bodo prisilili v domobransko uniformo, da se bodo potikali po vasi, zalezovali dekleta, se tolažili, kako bo še letos vojne konec in da bodo prišli Angleži in bodo pregnali Italijane. Včasih pa jih bodo postrojili in bo moral v hribe nad partizane, mogoče bo moral koga ubiti, mogoče bi streljal na brata.

Bolje bo, če odideš, je rekla najmlajšemu ponoči, ko je brat partizan trkal na dvoriščno okno. Trkal je njen prvi sin, ki je med prvimi iz vasi šel v gozdove.

Karin
Mulicko
2019

Nenavadno lahkotno se je poslovil od doma, kot da je takole slovo nekaj vsakdanjega, nekaj, na kar je že vseskozi čakal. Starejši je bil drugega rodu, v njem je bilo le malo materine, njene krvi, to je čutila koj, ko ga je prvič vzela v naročje, saj ga je imela nadvse rada, a včasih se ji je zazdelo, da je otrok nima tako zelo rad kot ona njega, in še večkrat se ji je zazdelo, da ga pozablja imeti rada in je prosila: oprosti mi, oprosti, saj si moj, saj ne bom nikoli več pozabila.

Ko je starejši odhajal, je čutila, da v njegovem srcu ni nikakršnega strahu, temveč najčistejše vzburkano veselje, da lahko ponoči odide in da bo lahko spet prišel, da bo sovražnika zmeraj znova prelisičil, za vsak prihod domov bo pogruntal nekaj novega. Včasih jo je oddaljen objel, vedela je, da gleda čez njeno ramo in da misli nekaj tretjega.

Najmlajši ni šel rad od doma, saj ni spregovoril, a je vedela, da rjove: le kdo ima pravico, da me trga iz te hiše, kjer se počutim varnega. Kdo si je prilastil to strašno pravico? Njegove misli je slišala le ponoči, saj podnevi ni imela časa prisluškovati.

Najmlajši je moral oditi decembra in nikoli ni prišel domov, kot je hodil prvo-rojeni in prav ji je bilo tako, kaj bi hodil, kaj bi se ustavljal na sredi poti, kaj bi slepil sam sebe? Domov moraš priti takrat, ko potem lahko za zmeraj ostaneš doma in se nikamor več v húdo ne vračaš.

Postala je ob Ivanovem spomeniku in se prizanesljivo nasmehnila sama sebi. Ivan, je šepnila, ko je prebirala pozlačene vklesane črke.

IVAN!

Ko so mi povedali tiste spomladi, da so v dolini Belce potolkli vse partizanske, sem koj vedela, da moram pote, je rekla.

Deček je spočet zato, da ga iztrgajo iz materinega naročja in da mu potro bele kosti, ko zraste, je zaslišala svoj lastni glas in se je previdno ozrla, če ni kdo na britofu, če je mogoče koga spregledala. Bila je sama. Vprašala se je, kako je mogoče, da si je zapomnila tisočletja staro resnico, ki jo je nekoč brala in ko so jo že egipčanske matere jokale v nočne blazine. Če so jih imele, se je ponorčevala iz sebe.

Rada je brala knjige, ko je bila še dekle, je včasih naskrivaj brala po cele noči. Brala je le knjige, časopisov ni marala, tisto pisanje se ji je zdelo nekam goljufivo, primerno za pozabo, če je držala v rokah časopis, se je počutila umazano in dolgo si je umivala roki.

Potem ko se je poročila, ni bilo nobene noči več za branje.

Obstala je ob vznožju sinovega groba in čudno lahkotno se je počutila v nogah in v glavi, kot da je izgubila polovico svoje teže. To je zavoljo pritiska krvi, je pojasnila sama sebi. Nasmehnila se je, kot da se ji nekaj dobrega in srečnega sanja in da se ne želi več prebuditi iz teh sanj. Na sinovo vklesano ime je lila neka nova svetloba, zdelo se je, da sije iz prsti in iz cvetja in iz belega peska, da ne prihaja od tam zgoraj izza oblakov.

Tiste spomladi, ko so Nemce že premagali pri Stalingradu, je dolina Belce postala dolina smrti. Saj za Belco poprej še vedeli nismo, kot nismo vedeli za tisoče takih dolin človekove zgodovine. V Belci so vaški domobranci obkolili četo mladih partizanov, le kdo jih je izdal? In so domačini navalili na domačine. Domobranci so nabrali po vaseh naokoli, dali so jim puške in hajd na divjad, na znanke, na sosedovega fanta, na dekletce v rdečem žemperju.

Potolkli so vse partizanske, mogoče sta ušla dva ali trije, mogoče štirje, vsi drugi so obležali. Potem so rablji zmagovalci nabrali suhih vej, saj ni bilo prida suhih, saj je še sneg ležal po globelih, zmetali so veje na zmaličena trupla, nanosili so porajkljev in zažgali. A veje niso hotele goreti, porajklji se niso hoteli vžgati.

Nekdo od domačinov ji je prišel povedat, da je med ležečimi mrtvimi prepoznal tudi Ivana.

Stopila sem k mizarju Bevcu in naročila trugo.

Kar po moji meri jo naredi, sem mu rekla, kar po moji meri, saj bo za sina.

No, je predla naprej, trdno je stisnila ustnice, da ne bi mrmrala sama s seboj, ko jo je mizar pripeljal, sva jo dela na manjši lojtrski voz in jo pokrila s plahto. Ponoči sem vstala in sem šla v hlev k Rjavcu kot že tolikokrat. Ko nisem mogla spati, sem hodila po dvorišču, stopila v kuhinjo, natresla v dlan ovsu in ga nesla Rjavcu. Čutila sem, da me je čakal, polizal je ves oves do zadnjega zrna, šele potem sem ga pobožala po vratu in ga vprašala, če me bo peljal v dolino Belce, da bova poiskala Ivana.

S seboj sem vzela tudi platneno rjuho, da bi te zavila vanjo, rada imam doma stkano, preprano staro platno. Zapregla sem zgodaj zjutraj, a nikoli te nisem pripeljala na tale britof žegnani.

Tudi naša vas je bila med vojno ograjena, zapora je stala tam, kjer cesta pripelje iz mesta.

Kam pa kam? me je ustavil mlad stražar in se s puško naprej postavil predme. V Belco se peljem, sem povedala.

Počakajte, le počakajte!

Vedela sem, da me je prepoznal, a jaz njega nisem poznala.

Fant je stekel v hišo, kjer so imeli domobranski stan. Sedela sem na vozu, trdno držala vajeti, čakala in zaslišala iz hiše rjojenje o kurbi partizanski, ki misli, da bo pokopala sinove kosti, a jih ne bo kurba partizanska, naj kosti kar lisice razneso, naj baraba partizanska strohni brez pokopa in brez groba.

Ljubi bog, saj je komandant pijan, sem se zavedla in zasmilil se mi je rjoveči glas brez obraza in počasi sem obrnila voz in z Rjavcem sva se pripeljala na domače dvorišče, kot da se nič ni zgodilo.

Zdaj hoče reči kostem tam spodaj, da je Ivanova smrt razžrla velik kos materinega srca.

Po vojni smo te iskali in našli v skupnem grobu, kamor so vas spoštljivo pokopali domačini. Pripeljala sem belo trugo z zlatimi okraski. Zdaj si doma!

Počasi se je zasukala od groba proti vasi. Zagledala jo je v sinji svetlobi, pretkani z milino, ki je še nikoli ni začutila. V tej novi, nenavadni, sanjski svetlobi je tonila domača dolina in svetloba ni prihajala od zgoraj, temveč je pronicala iz njiv in ozar in travnikov za vasjo in iz hribov naokoli.

Vse je sijalo v novi svetlobi.

Mati je odmaknila vrata na britofu in odšla, da bo jutri spet lahko prišla, da ji bo spet sijala dolina in ves svet in vsa njegova življenja v novi, drugačni svetlobi.

Stane Semič-Daki

Zvone Kržišnik

Nad cesto, ki drži skozi Novo vas proti Sodražici, v vznožju smrekovih gozdov in senožeti, si je Stane Semič-Daki postavil prostorno hišo iz brun. Odločil se je, da bo tod skupaj z ženo Maro užival mir bloške pokrajine. Ostal je sosed Velikemu vrhu, kjer sta živela njegova mati in oče in spravila na svet trinajst otrok.

Ko je prebil viharje — metal se je vanje kot malokateri slovenski človek — je Daki tako potrdil, da hoče ostati zvest svojim koreninam.

Dve navidez nasprotno delujoči sili ga nista odvrnili od takšnega ravnanja.

Izza leta 1915, ko je bil rojen, je doživel v krilu domačije malo zadovoljnosti. Kot povečini vsem notranjskim ljudem tiste dobe, sta mu v detinstvu in šolskih klopek drugovali revščina in lakota. Odraščal je v času gospodarske krize. Poleg treh starejših bratov zanj ni bilo prostora v domači kovaški delavnici. Poslali so ga na Rakek, učiti se za peka. Toda brezposelnosti ni ušel. Iskati je moral zasilna dela, ne brez ponižanj. Zaman bi bilo tedaj ugibati, katera hvaležnost običajne vrste je mogla nagnati Dakija, da si je pol stoletja pozneje spet zaželel vreči sidro na Blokah.

Še bolj kot tožen spomin bi mogel Dakija odtujiti domu njegov način življenja. Zgodaj je sprevidel, kako votli so ideali, ki mu jih je sporočala tradicionalna šolska in farovška vzgoja. Že kot fant je dognal, da je dejanje sveta zaznamovano z razlikami in krivicami med ljudmi. Bilo mu je dvajset let, ko se je srečal s Francetom Zaletelom, komunistom po duši. Ta ga je utrdil v zavesti, da ne kaže mirovati in čakati, da se bo svet spremenil sam od sebe. Predružači ga lahko samo boj. Sledeč temu spoznanju, je Stane Semič — takratni rekrut v jugoslovanski vojski — odšel leta 1936 v Španijo, da bi se z drugimi borci mednarodnih brigad tolkel za pravico. V štirih letih, ko je sodoživel boj in tragedijo španskega ljudstva, je v njem dozorela vednost, da med tečajema človečnosti in nečlovečnosti revolucionar ne razrešuje samo usode vrednot, ki jih predstavljajo pojmi jaz, moja družina, moja vas, moj narod. Usoda teh se kroji samo v boju za vstajenje brezpravnih, razžaljenih množic na vsem planetu. Stane Semič ni bil v Španiji le mitraljezec, artilerist, kurir, voznik kamionov in topov in ne le bolničar, ki se ga je prijelo ime Dok (nedoštudirani medicinec), ali pripravno poučeno — Daki. Z letom 1937 je že bil tudi z vsem srcem komunist, državljani svetovne proletarske domovine, vojak revolucije. V tej karieri si odtlej ni dal pokoja — žrtvoval ji je celega sebe.

Toda ni humanizma v velikem, če ga ni tudi v malem. Zdajšnja vrnitev v Novo vas je samo izraz Dakijeve doslednosti; tako je izpovedal, da je ostal zavezan lastni ljudski snovi. Njegova revolucionarna slava in otroška zvestoba notranjski domačiji sta zgolj dve imeni za isto pripadnost.

Sedela sva v veliki pritlični sobi, kamor radi zahajajo k Dakiju povasovat novo-vaški kmetje, prijatelji, partizanski tovariši. Miza, nekaj stolov, na steni obešena lovska puška, zajetna kmečka peč, leseni opaži: nikjer nobenega kiča. Čutiš, da je tu ves prostor namenjen človeškemu stiku, besedi, misli, ki naj je noben odvečen predmet ne zmoti ali obremeni s posredniško prijaznostjo.

»Ni kaj reči — lep dom«, skušaš izraziti občudovanje in oddolžiti se za vnemo, s katero ti je gostitelj malo prej razkazal vso hišo od vrha do tal.

»Gradil sem nekaj let«, pove Daki. »V glavnem sem delal sam. Pomagala sta mi upokojena prijatelja. Tudi načrte sem sam naredil. Sam izračunal statiko. Les — 70 kubikov — sem dobil še po zmerni ceni. Zdaj, ko se je vse podražilo, ne bi več zmoget. Sreča, da hiša stoji. To pa ono bo še treba narediti. Bo že šlo.«

Ne malo napora, odpovedi in iznajdljivosti je vložil Daki v to gradnjo. Samo tej okolnosti gre pripisati, da se je razgovoril nekoliko bolj, kot je njegova navada. Sicer je znano, da veliko pove zgolj z redkimi, odrezavimi besedami. V pomenku je stvaren; ne manjka mu zmožnosti, da hoče in zna poslušati sogovornika; svoja mnenja izreka suho, z neko navidezno malomarnostjo, ki jo vselej spremlja komaj zaznaven nasmešek v njegovih sivih, vserezumnih, nikoli začudenih očeh. Enako odmerjen je v kretnji in obči pojavnosti. Ko sedi z njim za mizo, imaš občutek, da je ves tog, skoraj kot nizka, čokata statua. Toda iz njegove drže veje nekaj neopredelljivo silnega, nekaj takega, kot bi bil pred teboj en sam zbit naboj volje in energije. Morda je ta občutek deloma pogojen z vsem, kar si o Dakiju že slišal in bral, vendar je vtis tako skladen s slovesom, tako neposredno prepričljiv, da se zajé vate brez obotavljanja ali zadržkov. Četudi veš, da se mu je zdravje zadnja leta hudo zrahljalo, ne ugledaš v njegovi ugreznjenosti med ramena ne znakov staranja, ne kake telesne slabosti. Iz te drže še zmeraj prepoznavaš onega Dakija, ki so ga njegovi soborci takole opisovali: »Hitel je v boj, kjer je njegova majhna, a žilava postava dobila lik velikega moža ... Glavo je še bolj potisnil med ramena in v rokah je držal mitraljez, s katerim je bil močan in nepremagljiv.«

Obisk pri Dakiju ne more poteči brez obujanja spominov na narodnoosvobodilni boj. Drug za drugim oživljajo drobci, ki jih je bil že uvrstil v svojo knjigo Najboljši so padli, dodaja pa jim še zmeraj nove utrinke, nove podrobnosti. Ta pričevanja, prežeta z refrenom: »Tako sem revolucijo doživel, videl, mislil ...«, so prispevki za občo zgodovino narodnoosvobodilnega boja, hkrati pa pomenijo najzanesljivejši smerokaz k umevanju Dakijevega značaja in vse njegove osebnosti.

Celih štirideset let je minilo, odkar se je Daki julija 1941 odpravil k partizanom. Mlada Osvobodilna fronta slovenskega naroda ga je potegnila vase samoumevno, neustavljivo. Brez njega, slovitega Španca, bi bila vstaja kot mehanizem, ki mu pomanjkanje nekega vijaka otežuje popoln red v funkcioniranju. V Molniško četo — eno prvih slovenskih partizanskih enot — je Daki prinesel lastnosti, ki jih je ta najbolj potrebovala: odločnost, neustrašnost, voljo za boj, vero v vsečloveško bratstvo, vdanost ciljem partije in Osvobodilne fronte. Prinesel je svojo špansko izkušnjo, da je revolucionarju nepomembno trpeti, prestajati napore, biti ranjen in preganjan, ko izpolnjuje geslo: no pasaran.

Navzlic Dakijevi odmerjenosti, prostodušnosti in nebrizni pripovedi, poslušalec kmalu dojame, da je bila partizanščina tega moža en sam mozaik dramatičnih dogodkov in preobratov.

Konspirativna julijska srečanja 1941 z Alešem Beblerjem, Ivanom Jakičem, Florjanom Močnikom, Milanom Majcnom in drugimi organizatorji upora. Odhod iz Ljubljane — iz gnezda okupatorjeve policije in špijonaže — v zbirališča prvih partizanov na Ižanskem, v vaseh pod Mokrcem, na Molniku. Prve nerodne in

malouspešne akcije, ko partizani opravljajo sprejemni izpit iz gverilske večšine. Zbiranje orožja, vzpostavljanje javk in zvez z zaledjem, urejanje taborišč, politično delo... Pod vodstvom Ljuba Šercerja, Staneta Rozmana in Franca Noseta-Špana se kmalu oblikujejo čete, katerih udarnost se povečuje v slehernem spopadu s sovražnikom. Daki, mitraljezec in sprva komandir voda, uči tovariše ravnati z orožjem; s svojim zgledom prikazuje, kje so meje drznosti in kje meje preudarnosti.

Italijanska septembrska ofenziva na Mokerc. Neskončni pohodi in taktični premiki partizanskih čet, protinapadi, preboji iz obročev. Prve velike izgube. Na Notranjskem vendar nastajajo nove, številnejše partizanske enote, ki jim poveljujejo Šercer, Mirko Bračič, Dušan Majcen, Žan Janušek... Hkrati se vstaja širi po Gorenjski in Dolenjski, iskre upora se netijo tudi že na Primorskem in Koroškem. Šercer in Daki zasnujeta s pomočjo močne terenske organizacije Janeza Hribarja prvo velikopotezno akcijo slovenskega partizanstva — napad na Lož 19. oktobra 1941. Zmaga je popolna: okupatorjeva garnizija razbita, njen komandant z nekaj vojaki ujet, sovražnik ima na desetine mrtvih in ranjenih. Dovolj, da se fašistična os zave, da se je v Sloveniji odprlo veliko bojišče.

Toda že je tu zgodnji visoki sneg. Začne se kalvarija devetinspetdesetih partizanov, zmagovalcev iz Loža, da bi se rešili pred besno povračilno hajko. S seboj morajo vlačiti ujetnike in nositi ranjence. V snegu in strupenem mrazu, sestradani, na smrt utrujeni, prebijajoč se ob silnih bojih skozi zasede, se umikajo Šercerjevi borci prek hribov in dolin na kočevsko in ribniško področje. Ujetnike morajo izpustiti, ranjence poskriti, zakopati težje orožje. Ko partizanom po nečloveških naporih uspe priti na varno k aktivistom Osvobodilne fronte v Sodražici in Ribnici, jih je samo še osemnajst. Preživeli so Šercer, Daki, politkomisarja Ante Novak in Dušan Pirjevec, Florjan Močnik, mitraljezec Zakrajšek in še nekateri. Naposled se »rešijo« v Ljubljano — mesto, v katerem je mrgolelo fašistične soldateske in policije, a kjer je že gospodarila Osvobodilna fronta, država v državi.

Kakor bi usoda hotela, naj gre Daki prav skozi vseh vrst preizkušnje, mu ni prizanesla s fašistično ječo. Podobno kot Šercer, Tone Tomšič in tisoči drugih slovenskih patriotov, je bil tudi on žrtev izdaje. Po naključju je sicer ostal živ, kajti uspelo mu je prikriti svojo pravo identiteto, in po nekaj dneh zavora so ga celo izpustili. Vendar je moral poprej prebiti huda zasliševanja. Mučili so ga z udarci in elektriko. To so bile še vse drugačne strahote, kot jih je bil doživel v francoskih taboriščih mednarodnih brigad leto ali dve poprej. Ko je bil takrat pobegnil iz taborišča, sledeč Titovemu pozivu, naj se jugoslovanski revolucionarji vrnejo v domovino, se je zaklel, da ne bo več prišel v noben zapor. Ko je decembra 1941 ves izmučen odhajal iz ljubljanske kvesture, je zakletev ponovil: »Do konca vojne ne bom več izpustil puške iz rok.«

Fašistom ni nič pomagalo, da so komaj pol ure potem, ko se jim je Daki izmuznil, presenečeni izvedeli, koga so imeli in izpustili. Uprizorili so brezuspešen pogon za njim. Skozi skrivališča ljubljanskih aktivistov — zavetje mu je nudila družina Stritar — se je Daki 6. decembra 1941 vrnil v gozdove in postal komandir Kožlješke čete. V isti enoti se je bojeval tudi Tone Vidmar-Luka. Kmalu je nastalo iz tega jedra več čet, strnjenih v partizanski bataljon pod poveljstvom Miloša Zidanška.

»Ali je bilo takrat ime Daki že znano?« vprašujem.

»Že«, odvrne gostitelj. »Partizani in aktivisti so ga poznali ne le na Notranjskem, ampak še marsikod. Zanj je vedela Ljubljana. No, v letu 1942 so se dodobra seznanili z njim tudi okupatorji.«

Stane Semič-Daki: »Tako sem revolucijo doživel, videl, mislil...«

Kaj je pomenilo to »seznanjanje«, se v nazornih fragmentih očrtuje v Dakijevih pripovedih, kako so se v neusmiljeni zimi 1941—1942 začeli partizanski napadi na progo Ljubljana-Trst in na najrazličnejše okupatorske objekte. Ob —20, —25 stopinjah Celzija, ko je odpovedovalo strelna orožje, ko je bilo treba nemalokdaj do prsi gaziti sneg, ko sta partizane pestili skrajna utrujenost in lakota in so jih žrle uši, okupatorjem ni uspelo zaščititi svojih komunikacij, čeprav so bili v desetkratni ali še večji premoči in čeprav so odhajali v spopade iz toplih, dobro oskrbljenih garnizij. V nenadnih, po času in kraju presenetljivih nastopih in hitrih umikih, ki so jih varovala strojniška kritja iz spretno postavljenih zased, so fašisti prepoznali strateški in taktični slog slovenskega partizanstva, stil, ki je bil posebno izbrušen v Dakijevi različici.

Sovražnik, ki ga ne moreš odkriti, mu določi dejanske moči, ga obkoliti in uničiti, je zbujal v okupatorskih enotah strah. Ta strah je prehajal v paniko in hkrati v onemoglo sovrašтво. Namesto da bi po vojaško obračunali s partizani, so fašisti odhajali požigati in pleniti vasi ter pobijati neoboroženo prebivalstvo. Obenem so se posluževali uslug protirevolucije, provokatorskih zvijač, izdaje, vo-hunstva in mučenja ujetnikov, da bi po teh nečastnih metodah prišli do živega ljudski vojski. Toda bolj kot je rastlo partizanstvo, bolj so bile zaščitene tudi vasi. Daki, denimo, je občutil kot svojo prvo dolžnost, da obvaruje ljudstvo, ki si je s tolikšno ljubeznijo odtrgovalo od ust, hraneč svoje borce. Vselej, kadar je bil pravočasno obveščen, da se pripravlja maščevalna akcija, je Daki zgolj s peščico tovarišev prestregel sovražno kolono in jo zvabil pred svoje mitraljeze. Neizprosno je kaznoval notorične izdajalce: likvidiral jih je brez milosti, ali, kakor je imel navado reči, pošiljal jih je v »trinajesti bataljon«. Zaradi teh doslednih ravnanj si je pridobil v organizacijah terenskih aktivistov Osvobodilne fronte neomajno zaupanje, širše med ljudstvom pa sloves trdega delilca pravice.

Legenda o Dakiju — ena izmed legend o zavestnih revolucionarjih narodnoosvobodilnega boja — se je seveda najmočnejše razrasla med samimi partizani. V okolnosti, da je bil Daki prvi imenovan za slovenskega narodnega heroja, je bila obsežena obča vednost o njem, o njegovi neustrašnosti v boju, o njegovi tihi požrtvovalnosti, hladnokrvnosti, vzdržljivosti, sočutni skrbi za ranjence. Ljudi je osvajal s svojo preproščino in krpanovsko prebrisanostjo, s svojo prizanesljivostjo do napak drugih, z neuničljivim optimizmom in humorjem, z radoživo vedrino tudi v položajih, ko je grozil obup. Borci so vedeli, da Daki mrzi nastopaštvo pa povzdigovanje navideznih vrednosti in umišljenih avtoritet. Všeč jim je bila njegova zavestna disciplina — in tudi upornost zoper pretirane zahteve, ki jih je včasih spočenjala birokratska miselnost posameznih starešin. Tuje mu je bilo uveljavljanje nekakšnega kasarniškega reda v partizanskih taboriščih; sovražil je »vojvodstvo« in »revolucionarna« kaznovanja, ki so odmerjala smrt za borca, če je utrujen zadremal na straži, ali pa do smrti sestradan vzel kak krompir.

Partizani so videli v Dakiju tovariša v pravem pomenu besede; oficirja, ki se je bolje počutil med borci, kot v štabih in mu ni bilo pod čast natovoriti si na pleča municijo ali kotel; sovražnika pikolovstva in neumne administracije; komandirja in komandanta, ki je neizprosno terjal, naj se kuha ista hrana za borce in štabe; moža, ki je razganjal štabne skrivače, razbijal vage in grajal skopuštvu intendantov. Spoštovali so ga, ker je znal priznati, da se včasih tudi boji in da se pravo junaštvo ne kaže v predrznosti; ker življenj borecev ni izpostavljajal nesmiselnemu tveganju ali nepotrebnim naporom; ker je kritiziral prakso, da se ukazujejo akcije zaradi osebnega uveljavljanja starešin; ker je revolucijo nosil v srcu, ne v besedah.

Glas o Dakiju se je širil v partizanskih enotah kot toplota kake kmečke peči. Nastajal je iz sporočil, kako je izpeljal prav neverjetne preboje iz obročev. Kako je pletel vezi z aktivisti in narodnoosvobodilnimi odbori po notranjskih in dolenjskih vaseh. Kako je organiziral obveščevanje, konspiracijo, oskrbo, čiščenje uši, mirno prezimovanje čet v Dolnjih Poljanah, na Travni gori in še marsikje. Kako se je pojavljal kot komandir smučarske »leteče patrole« — ta je kmalu prerasla v 1. proletarsko četo in 1. proletarski bataljon — z neizogibno strojnico v rokah povsod, kjer je bilo treba naklestiti premočnega sovražnika. Kako je bil zaradi »anarhizma« in »neposlušnosti«, ko je branil svojo izkušnjo in svoj trmasti prav, večkrat zapored kaznovan z ukorom in degradiran; kako je vselej ob taki priložnosti brez besede oddal orožje, pa ravnodušno čakal, ali bo za kazen res ustreljen; kako je razumna misel, ali še pogostejše stiska, vselej prisilila njegove sodnike, da so ga postavili

nazaj na mesto, ki mu je pripadalo. Vojaško in politično vodstvo slovenske vstaje se je privadilo Dakija takšnega, kot je bil. Cenilo ga je po delih. On se v globini svoje biti ni nikoli spremenil. Toda neizrekljiva vdanost partiji in revoluciji ga je obrusila, da je marsikateri impulz svoje osebnosti podredil terjatvam kolektiva.

Ko kramljaš z Dakijem štirideset let po začetku upora, hitro zaznaš, da njegovih spominov ni poškodovalo samoljubje. Legenda o Dakiju, ki se prenaša med slovenskimi otroki iz roda v rod, dobiva iz njegovih ust potrdila samo v obliki suhih dejstev; nikoli je ne načenja kakšna patetična posplošitev, češ, bil sem tako ali tako junaški, bil sem tak in tak živ izsev slovenske prelomne zgodovine. Najdlje prek roba dogodkov seže Stane takrat, kadar z otroškim ponosom obnavlja svoj znani partizanski klic: »Fašisti, pridite sem, če si upate. Tu sem jaz, Daki, gotovo ste že slišali zame!«

Stvar poslušalca je, da njegova pričevanja poveže, odmeri njihovi vsebini značaj in pomen in jim sam doda sintezo. Po takem postopku ne izostane ugotovitev, da so z imenom Daki povezana pomembna poglavja slovenske osvobodilne vojne.

Brez Dakija, Toneta Vidmarja in še nekaterih, si skoraj ni mogoče zamisliti partizanske ofenzive spomladi 1942, ko so bataljoni prerasli v odrede, in je osvojen ozemlje seglo do preddverij Ljubljane. Partizani so takrat za nekaj dni zavzeli Ig, gospodarili po barjanskih vaseh, vpadali do Rudnika in Golovca in celo do italijanskih bunkerjev v vratih blokirane prestolnice. Pozneje, junija 1942, so Dakijevi borci — čeprav številčno šibkejši — uspešno zamenjali 2. grupo odredov, ki je pod vodstvom Staneta Rozmana odšla iz osredja Dolenjske na svoj žrtveni pohod prek Dolomitov in Gorenjske proti Koroški in Štajerski. Dakijev udarni proletarski bataljon, katerega borci so si smeli našiti na titovke poleg petokrakih zvezd tudi srp in kladivo, je s svojimi uspehi v veliki meri spodbudil zamisel glavnega štaba, da osnuje močne in gibljive manevrske enote — brigade. Ni naključje, da je tako iz Dakijevega bataljona nastala sredi julija 1942 prva slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada Toneta Tomšiča. Daki je postal namestnik njenega prvega komandanta Ivana Jakiča-Jerina. Že med nastajanjem je brigada napovedala svojo poznejšo slavo: v srditih bojih je osvobodila skoraj vso dolino Krke s tistim krvavim Žužemberkom vred, ki je s svojo okolico terjal v narodno-osvobodilnem boju življenje 1800 partizanov.

»Takrat se je že začela roška ofenziva«, pristavlja Daki. »Braniti smo morali Rog, tamkajšnje ranjence, zbrane iz vse Slovenije, bolnišnice, skladišča, delavnice, glavni štab in druge vodstvene sestave Osvobodilne fronte.«

Nemajhen del zaslug, da je bila ofenziva kljub strašnim izgubam prebrodena, gre Tomšičevi brigadi. Sprva je vztrajala proti neznanski sovražni premoči na raznih zaščitnih položajih. Pozneje je dobila ukaz, naj se prebije na Gorjance, kar je tudi storila. Juriš na Tolsti vrh, kjer so se vkopali prvi belogardisti, juriš na posadko fanatičnih fašistov v Ratežu, kjer sta bila Daki in komisar brigade Ivan Kavčič-Nande hudo ranjena, zmagovit skupni boj slovenskih in hrvaških partizanov v Žumberku, ustaški pokol partizanske bolnišnice v Novem selu na Hrvaškem, iz katere se je hkrati z Dakijem rešila le peščica ranjencev in zdravniškega osebja — ta in druga doživetja opisuje Daki, ko hoče prikazati akcije, s katerimi je Tomšičeva brigada skušala otopiti osti roške ofenzive. O lastni nesreči in sreči dodaja: »Ko sem v samem spodnjem perilu ušel iz tiste žumberške bolnice, sem se naučil, da se tudi ran in pljučnice znebiš, če dobro bežiš.«

Pripoved nosi Dakija dalje skozi partizanske čase. Kako ga je poslal oktobra 1942 komandant glavnega poveljstva Ivan Maček-Matija, naj poišče izgubljeno Can-

karjevo brigado in pomaga Jaki Avšiču izkopati jo iz mrtvila. Kako je na dolgem partijskem sestanku kritiziral komandanta te »bežibrigade«, in kako bi bil zategadelj, ko ga ne bi odločno podprli borci, skoraj izključen iz partije. Po premiku s Kočevskega v Belo krajino, se Cankarjeva odtlej ni več izogibala bojev. Spopadi okrog Metlike, ostri napadi na Podbočje, na Suhor, na Jugorje, kjer so povsod doživeli belogardisti hude poraze, so vrnili brigadi moč in samozaupanje, Dakiju pa prinesli nagrado: vrnitev med svoje Tomšičevce. Žal se je tudi ta brigada v Dakijevi odsotnosti polenila, tako da je postajala bolj podobna družini gozdarjev kot parti-zanski enoti. Vzdramil jo je ukaz, naj sodeluje v napadu na belogardistični Ajdovec. Akcijo je zasnoval komandant Gubčeve brigade Lado Ambrožič-Novljan, pri tem pa je potreboval pomoč Tomšičeve: po Dakijevem prihodu je to pomoč tudi dobil in bela postojanka je bila likvidirana.

Pred novim letom 1943 je Tomšičeva v stari slavi zagospodarila najprej po Mi-renski dolini, nato po severni Dolenjski, tja do ljubljanskih predmestij. Odtlej pa na spomlad 1943 je bila brigada v stalnem napadu. Rušila je železniške proge in so-vražne bunkerje, sodelovala zdaj z Gubčevo, zdaj s Šerčerjevo, zdaj s Cankarjevo brigado, skratka, izpolnjevala je svoj del nalog v splošni ofenzivi slovenske parti-zanske vojske. Takrat so bila zavzeta zloglasna utrjena gnezda Dob, Primskovo, Te-menica, »Pri Španu«, Bič, Zagorica. Brigade so osvojile samostan Pleterje, ki so ga bili proti volji njegovih stanovalcev zasedli belogardisti. Pozneje je padla tudi cela vrsta sovražnih trdnjav v Beli in Suhi krajini in na Notranjskem. V obdobju, ko je fašistična Italija že preživljala agonijo, pozno spomladi in poleti 1943, je bil sovraž-nik po vsej tako imenovani Ljubljanski pokrajini potisnjen v gluho obrambo. Držal se je samo v nekaterih večjih krajih in garnizijah, od koder je vse red-keje poskušal z izpadi motiti življenje na osvobojenih ozemljih. Partizanska pobuda je naraščala; tudi občasni vpadi Hitlerjevih čet prek Save, da bi opogumili propa-dajočega zaveznika z njegovo belo španovijo, so bili brezuspešni. Ob kapitulaciji Italije je narodnoosvobodilna vojska razorožila velik del okupatorskih divizij na Dolenjskem, Notranjskem in Primorskem, se dobro opremila z njihovim orožjem in drugimi sredstvi, izvedla po vaseh in mestih mobilizacijo ter sprejela v svoje vrste tisoče prostovoljcev. Brigade so strle tudi odpor slovenskih alkazarjev — Grčar-ic in Turjaka — v katerih je bil uničen ali ujet »cvet« plave in bele garde.

V tistem času je bil Daki — navzlic prejšnjim degradacijam — že komandant Tomšičeve brigade. Kljub tako visokemu položaju in kljub podpolkovniškemu činu, katerega »svetlikanje« na rokavu je prenašal sicer z občutkom ponosa, a tudi nekakšnega neugodja, je Daki še zmeraj ostajal pri svojih borcih enak med enakimi. Prav to, da je dajal zgled, da se je po domače sukal med bombaši in mitraljezci, da je sam načrtoval juriše, nameščal zasede in neštetokrat sam zgrabil strojnico, da bi svojim kril umik, prav to je veliko prispevalo k znani udarnosti Tomšičeve brigade. Borci so vedeli, da Daki ne trpi mrtvila; da ni samo poveljnik, ampak tudi človek, ki hoče z borci tvegati življenje in deliti vse hudo; da ne bo zahteval od njih nemogočih reči in da se bo potegnil zanje, če jih bo ta ali oni poveljnik brez-dušno gonil ali stresal nad njimi oholost.

»Povej, Daki, ali si se kaj dosti srečeval z voditelji revolucije?« vprašam. »Saj si bil vseskozi operativec. Vodstva si varoval, izpolnjeval povelja, v njihove baze na Rog in drugam pa si najbrž bolj malo zahajal?«

»Menda ni bilo vodilne osebnosti,« odvrne Daki, »da ne bi z njo v tistih štirih letih prišel v stik.« In že natrese prgišča spominov. Srečeval je Borisa Kidriča. Prvič ga je videl že 6. avgusta 1941, ko je bil Peter obiskal Molniško četo. Drugič 6. julija

1942 v Suhi krajini, ko je prišel hrabrit borce pred roško ofenzivo. »Kidričev pogum, inteligenca, hladnokrvnost in optimizem,« pravi Daki, »so bili občudovanja vredni«. Večkrat je videval tudi prvega komandanta slovenske vojske Franca Leskoška-Luko, tega neizprosne kritika, ki je znal neaktivno enoto ozmerjati s »kurjo farmo«, biti pa tudi dobrodušen in delavnost nagraditi s priznanjem. Prav Luka je 9. julija 1942 prišel v Ambrus sporočit, da bo iz Dakijevega udarnega bataljona ustanovljena Tomšičeva brigada. Drugega glavnega komandanta, Matija Mačka-Posavca, je spoznal, ko ga je bil ta poslal septembra 1942 v Cankarjevo brigado. Takrat je občutil, da ne laže glas, da je Matija oster, odločen in hiter v odločitvah in da ne trpi nikakih ugovorov. Več kot discipliniran odnos do nadrejenega je čutil Daki do komandanta Franca Rozmana-Staneta: občudoval ga je in imel rad. Stanetova smrt ga je pretresla. Z njim je izgubil prijatelja, skoraj brata, soborca iz Španije in partizanskega tovariša, ki je znal razumeti tudi Dakijeve napake. Visoko je Daki cenil tudi četrtega v vrsti komandantov slovenske osvobodilne vojske, nekdanjega španskega borca Dušana Kvedra-Tomaža.

Posebno mesto v Dakijevih spominih zaobsega srečanje z Edvardom Kardeljem pred pomladjo 1943. Takrat je Daki prevzel nalogo, da s sto možmi svojega bataljona pospremi tovariša Krištofa s Kočevskega prek vse Suhe krajine in drugih krajev Dolenjske do Dolomitov. Prebijajoč se ob neprestanih spopadih mimo belogardištnih postojank, je Daki opravil to nalogo odgovorno in srečno. »Nikoli ne bom pozabil,« pripoveduje, »kako je tovariš Kardelj vplival na vse nas s svojo mirnostjo in požrtvovalnostjo. Čeprav je težko hodil, ni nikoli potožil. Strahu ni poznal. Dobil si vtis, da se mu osebni napor in boji zdijo popolnoma nepomembni. Do dna so ga prevzemale dolžnosti, ki jih je opravljal za partijo in Osvobodilno fronto.«

Še pred koncem vojne se je Daki prvič srečal tudi s tovarišem Titom. To je bilo 5. decembra 1944 v osvobojenem Beogradu, od koder so se takrat nekateri visoki poveljniki partizanske vojske — med njimi Slovenci Stane Semič, Rudolf Hribernik in Janko Sekirnik — odpravljali na Vojno akademijo Vorošilov v Sovjetsko zvezo. »Zame je bil to radosten dan,« pravi Daki. »Naposled sem videl tistega, katerega ime nas je bodrilo in nam vlivalo vero v zmago v neštetih borbah.« Tito je odhajajoče častnike povabil na kosilo, bil z njimi več kot uro dolgo in jih vzpodbujal, naj bodo na akademiji dobri učenci.

Toda med Dakijevimi spomini na vodstvene kadre so ostali tudi nekateri mračni. »Neštetokrat sem bil jezen in žalosten zaradi prvega komandanta 7. korpusa Pera Popivode,« pripoveduje. »Ta človek je s svojim samovoljnim ravnanjem napravil veliko škode. Njegova okrutnost, prikrivajoča se za revolucionarnimi besedami, si je pogosto dala duška z ubijanjem najboljših borcev. Ukazoval jih je streljati za neznatne prekrške. Gnal je bataljone v nesmiselne juriše. Njegova prava narava se je pokazala, če ne prej, po resoluciji informbiroja, ko je izdal Tita in domovino. Takrat je prebегnil v Sovjetsko zvezo, da bi od tam vodil sovražno gonjo proti Jugoslaviji.«

»Tudi z Mirkom Bračičem se nista preveč dobro razumela,« navrež v pogovoru. »Vsaj tako je razbrati iz nekaterih strani tvojih spominov.«

Daki odgovori: »Motilo me je Bračičevo prizadevanje, da bi vpeljal v partizanih red in disciplino, celo jutranjo telovadbo, kot v kakšni vojašnici. Zdelo se mi je, da njegovo poveljevanje diši po kabinetih in učbenikih. Danes vem, da ga nisem razumel; najina značaja se nista ujemala. Toda Bračič je bil v resnici narodni heroj in izreden poveljnik.«

V obdobju od kapitulacije Italije do svojega odhoda v Sovjetsko zvezo, je Daki poveljeval velikim enotam — med drugim je bil komandant 18. divizije. Vendar

se zdi, da se tega časa ne spominja z onim neudržnim hrepenenjem, ki preveva njegovo misel na prva leta boja. Odkrito pove, da se je počutil nesrečnega, ko ga je vodstvo poslalo pred novim letom 1944 v partijsko šolo na Rogu in zatem v oficirsko šolo v Metliki. Stane Rozman in komisar glavnega štaba Boris Kraigher-Janez sta odločila, da Daki ne bo šel s 14. divizijo na Štajersko, marveč da bo Tomšičevo povedel na to pot njen novi komandant Ivan Kovačič-Efenka. Dakiju se je takrat zazdelo, da je nekako opeharjen ali celo kaznovan; hudo mu je bilo, da se je moral ločiti od svojih borcev. On, ki sta mu pomenili najdražji prijateljici brzostrelka in strojnica, naj bi ti dve ljubici zamenjal za učno knjigo in neokretno črko! Ubogal je sicer ukaz in šel v tiste šole, cenil je imenitne učitelje Borisa Ziherla in druge — občasno sta predavala celo Edvard Kardelj in Boris Kidrič — toda njegovo srce je bilo drugod.

Bilo je zares komaj razumljivo, da glavni štab pošilja gulit šolske klopi bojovnika Dakijevega formata v času, ko je bilo treba vzdržati še šestnajst mesecev ogorčenih bojev s hitlerjanskimi enotami in njihovimi novimi pajdaši — domobranci. Po kratkem predahu, ko je bil odlomljen rimski konec Osi, ko so bile mimo Grčaric in Turjaka uničene še osamljene belogardistične postojanke Veliki Osolnik, Begunje pri Cerknici in druge — povsod tam se je bojeval tudi Daki s Tomšičevo brigado — ko sta se odigrala v Kočevju sodni proces proti izdajalcem in znameniti zbor odposlancev slovenskega naroda — je prevzel pobudo sovražnik in krenil v silovite ofenzive. Tisti nemajhni del partizanske vojske, ki so ga predstavljali še neizkušeni prostovoljci in mobiliziranci, je utrpel takrat velike izgube. Daki in njemu podobni prekaljeni borci so vedeli, da se je moč upreti sovražnim ofenzivnim sunkom samo s hitrimi protiidarci. Boji Tomšičevcev v Cerknici in v napadih na Rakek, njihovo prvo rušenje Štampetovega mostu, žilava obramba na Mašunu in Snežniku, likvidacije belih postojank v Grahovem in Velikih Laščah — to so bile protiakcije, ki jih je terjal položaj. Morda je glavni štab poslal Dakija v šolo tudi zato, da bi se odpočil in si dodobra pozdravil rano, ki jo je skupil v Kočevju 13. decembra 1943. Ko je bilo mesto po koncentričnem napadu brigad že zavzeto, branilec kočevskega gradu pa je partizansko višje vodstvo — kljub Dakijevemu protestu — dovolilo štiriurno premirje, so Nemci, ko jim je zvižgača uspela, lahko prišli iz Ljubljane s tanki oblegancem na pomoč. Tako so bili uničeni sadovi tridnevnih partizanskih jurišev, v katerih je padel med mnogimi drugimi tudi poveljnik 14. divizije Mirko Bračič. Daki s prestreljeno nogo se je takrat komaj rešil, potem ko je sam s svojim kurirjem — ta mu je polnil nabojne vložke brzostrelke — kril umik enemu izmed svojih bataljonov ...

No, že po pičlih dveh mesecih šolanja — Daki ni bil posebno discipliniran učenec, saj je namesto v učilnico kdaj pa kdaj raje zavil v kakšno belokranjsko zidanico — je njegova trma premagala štabne odločitve. Ves vesel je 24. februarja 1944 prispel v Zagradec ob Krki v štab 15. divizije, kamor je bil poslan za namestnika komandanta Cirila Hočevarja. Komisar te divizije je bil Janez Vipotnik. Za Dakija se je začelo spet tisto pravo partizansko življenje, ki ga je bil vajen. Sodeloval je pri uničevanju domobranskih gnezd — ta so se kotila brez konca in kraja po osrednji Dolenjski in Suhi krajini — in njegova brzostrelka je spet sejala smrt med okupatorji in izdajalci. »Treba je vedeti«, pristavlja Daki, »da domobranci niso bili več belogardisti starega kova. Zdaj so bili divji, zagrizeni, šli so tudi v boj na nož. Izšolali so jih esesovski oficirji in iz njih oblikovali udarne bataljone — kakor bi hoteli oponašati partizansko metodo in taktiko. Te bataljone so vodili fanatiki Vuk Rupnik, Meničanin, Stamenković, — enako izšolani kot okrutni oficirji. Boj z njimi je bil težak,

še posebno takrat, ko smo jim morali preprečevati vdore na naše osvobojeno ozemlje v Beli krajini. Ob enem izmed njihovih nenadnih napadov je bil 15. marca 1944 izdan in zaradi nebudnosti skoraj popolnoma uničen tretji bataljon Cankarjeve brigade na Javorovici pod Gorjanci.«

Za Dakijeve spomine na leto 1944 je značilna tudi okolnost, da je takrat doživelj narodnoosvobodilni boj kot polkovnik in član višjega vodstvenega sestava in da se je zategadelj vendarle manjkrat pojavljal v konicah operacij. Po sili razmer je postajal strateg divizijskih in korpusnih akcij, kakršni so bili napadi na Žužemberk, Trebnje, Mirno peč, ko je bilo po vrsti treba streti najtrše orehe sovražne koncentracije. V to dobo sodita tudi presenetljivi udar na tovarno papirja v Radečah in dvakratno uspešno rušenje Štampetovega mostu, ki ga niso uspeli razbiti zavezniški letalci. Sredi avgusta je 18. diviziji pripadla naloga, naj napade in poruši železniški predor pri Šmarju. Ta akcija — Daki je takrat že bil komandant omenjene divizije — kljub velikim žrtvam ni uspela, ker je bila izdana. Deli divizije so zašli v obroč, iz katerega so se rešili s silovitim prebojem prek Hude police, o katerem pravi Daki, da »je to bil pekel, kakršnega ni doživel ne prej, ne pozneje v našem osvobodilnem boju.« Toda poglobljena krivda za šmarski poraz zadeva po njegovem komandanta 7. korpusa Popivoda, ker je ukazal akcijo, ne da bi jo proučil in smotno pripravil, hkrati pa je dopustil izdajstvo. Isti visoki častnik je s svojo brutalnostjo in nepremišljenostjo ob raznih priložnostih pognal v smrt na stotine partizanov. Dolgo je trajalo, preden je glavni štab doumel, koliko škode je naredil Popivoda, preden ga je odstavil in imenoval na njegovo mesto človeka drugega kova — sijajnega generala Franca Poglajena.

V jesenskih mesecih 1944, ko je bil Daki operativni oficir glavnega štaba in je čakal na polet prek Barija v Beograd in naprej v moskovsko vojno akademijo, je moral vendar še marsikdaj zgrabiti za brzostrelko. Nemški in domobranski udarni bataljoni iz Novega mesta in Kočevja so kar naprej skušali vpadati na osvobojeno ozemlje v Beli krajini. Ko se jim je novembra posrečilo prebiti zaščito brigad in divizij, ter vdreti do Črnomlja, je bil Daki tisti, ki je »na hitro polovil« nekaj ducatov oboroženih ljudi v štabnih sestavih in se napadalcem postavil po robu. Tako je ustavil splošni preplah, ko so prebivalci pa partizanski učitelji, kulturniki in politiki na vrat na nos bežali iz mesta v gozdove.

Svoje uspešno enoletno šolanje v Moskvi — vrnil se je šele novembra 1945 — je Daki plačal s tem, da ni doživel prekipevajoče ljudske radosti v dneh osvoboditve. »Za vojaščino v mirni dobi«, pravi, »pa nisem imel ne veselja ne talenta. Zato sem popustil to službovanje. S položaja poveljnika 2. divizije KNOJ sem jo mahnil v civilno življenje. Posledice mnogih ran so mi načenjale zdravje, pa sem si mislil, da je čas narediti prostor drugim.«

Ob pomenku z Dakijem ure hitro minevajo, kajti dogodkov narodnoosvobodilnega boja ne obnavlja kot kakšen suhoparen kronist; vsaka slika, ki jo posreduje, nosi v sebi mimo osnovne pozitivistične resnice tudi zaris partizanskega občutja in kolorita. Vse, kar Stane Semič pripoveduje, in način, kako pripoveduje, razodeva njegovo notranjo nujno, da zavzame do sleherne podrobnosti odgovoren odnos; da nikoli ne ostaja dolžan lastne ocene in komentarja. Tako se pred poslušalcem razgrinja tudi Dakijev značaj — ne le v tistih sestavinah, ki opredeljujejo njegov odnos do revolucije, temveč tudi v oblih osebnostnih črtah.

Kakor malokdo, ti Daki ponuja priložnost, da ga spoznavaš po njegovih razmerjih do ljudi, pojavov in vrednot. Kadar govori o partiji ali SKOJ — k tema pojmom se zateka tudi sredi najbolj pragmatičnih opisov dogodkov — je poslušalec dobesedno

pretresen spričo spoznanja, kako neizmerno avtoriteto uživa pri njem komunistična organizacija. Čeprav sam ni bil ne govornik, ne človek peresa, je globoko doumel pomen idejnega in politično propagandnega dela med borci in množicami. Zelo rad se je udeleževal takšnih partijskih sestankov, na katerih je lahko odkrito povedal, kaj se mu zdi prav in kaj zasluži kritiko. Če le kdo, je Daki razumel, da partija ni sama sebi namen, marveč da mora njen boj služiti interesom ljudstva in delavskega razreda. Odločno je nasprotoval poskusom, da bi se organizacija zapirala vase, da bi jo vodile težnje po birokratski oblasti med množicami, ali da bi jo kvarili karieristični nagibi posameznikov.

V mnogih oblikah prihaja v pogovoru na dan Dakijeva neizrekljiva ljubezen do ljudstva. Izpoveduje jo s prikazi, kako so kmetje in drugi aktivisti Osvobodilne fronte žrtvovali za borce zadnjo skorjo kruha in zadnjo krpo obleke, kako so nosili, vozili, skrivali, negovali partizanske ranjence, kako niso klonili na pogoriščih domačij, kako so tvegali lastno in svojih družin življenje, da bi pomagali partizanskim obveščevalcem. Iz tega istega ljudstva so izšli junaki Jože Boldan-Silni, jurišniki Arti in Abi, Sulo in Gedžo, Tiger in Ris, drzni Ante Novak in nepozabna politdelegatka Ančka... Še po štiridesetih letih se Daki s senco na obrazu spominja zadnjih trenutkov brezimnega skojevca, smrti malega kurirja Kanalčka, smrti herojev Šercerja, Zidanška in Bračiča, tragičnega konca komandanta Staneta, pa trojice junakov Šaranovića, Jeftića in Kavčića, slavnega zadnjega boja prijatelja Milana Majcna, ostrostrelca, ki so mu sami nacisti — čeprav jih je na desetine pobil — priredili vojaški pogreb... Med »najboljšimi, ki so padli« omenja komisarko Danilo — Andrejo Kumar, bombaša Kotarja, bataljonska komandanta Lada in Ronka, mitraljezca Dakiča... Ko poslušas Dakijeve spomine, imaš občutek, da je z vsakim od teh padlih odmrli del njegovega lastnega ljudskega tkiva.

Po svoje opisuje Dakijev značaj njegov odnos do partizanov, ki jim nista bila v prvi vrsti orodje puška in mitraljez. Z občudovanjem se spominja partizanskih zdravnikov Pirca, Berceta, Jerinove, Medveščka, Pintariča, Černelča in drugih, ki so pogosto ob pomanjkanju zdravil reševali življenja borcev z izjemno požrtvovalnostjo in iznajdljivostjo. Enako zavzeto oživlja podobe bolničark, ko te hitijo v prvo bojno črto po ranjence, jih odnašajo na varno in jih potem dneve, tedne, mesece negujejo z materinsko skrbjo. »Tudi sam sem včasih zaigral bolničarja,« pristavlja Daki, »saj sem si to prakso pridobil že v Španiji. Ko je Albinco Malijevo raztrgala bomba, sem kar z nožem razrezal obleko z nje in pomagal obvezati njene hude rane.«

Takisto častna mesta zavzemajo v Dakijevih spominih partizanski kuharji in intendanti — denimo Franc Puterle-Cure ali Škrti Janušek — z njimi pa skrbnice, perice, »razsuševalke« kot Pepca, mlado dekle iz Loškega potoka. Ne malo priznanj hrani Daki za partizanske kulturnike; navdušeno govori o pesmih Kajuha in Bora; še zdaj zna na pamet kakšen verz, ki ga je o njem — dragem Dakiju — spesnil kulturni referent 14. divizije Stane Škrabar. Spominja se kulturne skupine Nade Stritar, mitingov v Mirenski dolini — prestolnici Tomšičeve brigade — pa spet mitingov in proslav na Notranjskem in še posebno v dolenski vasi Cesta, ko so se brigade tik pred pričetkom roške ofenzive pokrepčale ne samo z duhovno hrano, pač pa tudi z mesom pečenih jagenjčkov... Neka močna, prabitna ljudska žeja po kulturi veje iz teh Dakijevih reminiscenc.

Podobno kot kulturna žeja obvladuje Dakijevo naravo težnja po večji prosvetljenosti, po napredku, po sodobnem. Bolj kot iz vsega drugega, se je občutila ta težnja iz njegovega prizadevanja, da bi po vsej sili in kakorkoli že opremil sebe in svojo brigado tehnično moderno. Skozi vso partizansko dobo je snoval oddelke smučarjev, kolesarjev, motoristov, tankistov. Zaničeval je zastarelo orožje; kljub pomanjkanju

pušk se mu je zdelo sramotno, da bi bil kdo v njegovi bližini oborožen z dolgo »fižolovko«. Kopica anekdot priča, kako se je veselil »partopa«, izvirne partizanske topniške pridobitve, kako se je prekuceval prek jarkov z motornimi kolesi, kako se je trudil upleniti sovražniku dobrega konja, še raje pa seveda avtomobil. Oblikoval je skupine minerv, pirotehnikov, popraviljalcev orožij. Navdajal ga je ponos, ko je po kapitulaciji Italije lahko vodil enoto dveh tankov, dveh oklepnih avtomobilov in šestih kamionov proti Velikim Laščam; enega izmed tankov je šofiral celo sam. Za napad na Štampetov most je zahteval podporo »letečega Bambiča«, kakor so popularno imenovali vodjo artilerijske brigade 7. korpusa. In kakor bi šlo za živa bitja, je obžaloval, ko so Nemci v Drašči vasi uničili partizanski tankovski odred.

Tak je bil Daki vse izza Španije. »Nikoli ne bom pozabil«, pravi, »kako brezupen je bil boj mednarodnih brigad proti modernemu oboroženim fašistom. Stalin je pošiljal Negrinu starodavne, sedem ton težke topove na kolesih (kalibra 155 mm), zastarele strojnice ‚maxim‘, zanikrne stare puške. Ko sem takrat pred ruskimi inštruktorji kritiziral vso to šaro, so me pri priči vrgli iz partije. Srce mi je krvavelo, ko sem videl, kako se je rušila obramba Barcelone prav zaradi slabega ruskega orožja, ki so ga Španci morali plačati v suhem zlatu.«

»Najbrž se te je že takrat prijelo mišljenje, da si anarhist?«

»Res je. To etiketo sem dobil že v Španiji«, pritrди Daki, v našem narodnoosvobodilnem boju pa so mi jo metali pod nos kadarsibodi. Med drugimi me je tako kregala politkomisarka Mica Slandrova. Jaz pa sem ji dejal: »Mica, ali si ti res že kdaj videla pravega anarhista?«

Ob teh dogodbah se Daki hudomušno nasmiha, smeja pa se je tudi takrat, med bojem, čeprav je bilo to včasih vražje nevarno. »Tak humor«, pravi, »te je lahko mimogrede spravil ob čin, ali pa se ti je pripetilo še kaj hujšega.« Daki nikoli ni zatajil svoje vedre neposrednosti. Ohranjal je svoje prepričanje, pa naj je že imelo priti nadenj karkoli.

Nasploh je znano, da se je Dakijeva nprav vselej odkrivala v raznih različicah humorja. Včasih, če je hotel kritizirati očitne napake kakega poveljnika, je bila to jedka satira, na primer na sestanku v vasi Gaj, kamor je brez razloga, razen z namenom skriti se, zašla jeseni 1942 Cankarjeva brigada. Drugič spet se je ta humor izražal v prešernosti, skoraj robotosti — denimo takrat, ko je Daki prevrnil kotle s kuhano hrano in tako opozoril lačne borce, da jim je prva naloga vendarle boj, ne pa kosilo. Šaljivost je znal pokazati tudi s kakim presenetljivim domislekom, kakor decembra 1942, ko je z lažnim alarmom prekinil lenarjenje Tomšičevcev. Nekak »žalosten« humor vsebuje njegov opis, kako so napadli sovražno kolono, da bi ji zaplenili vino, ko pa so sode privlekli v tabor, se je izkazalo, da je v njih voda. Še bolj bridko obešenjaški smeh je zvenel iz Dakijevih besed, izrečenih v trenutku, ko so partizani ob hudih žrtvah vdrli v sovražno postojanko »Pri Španu« skozi straniščno greznico: »Grem pozdravit borce, če preveč ne smrdijo...« Razne odtenke ironije je znal Daki uporabiti v opisih, kako so strigli dekleta, ki so bila preveč prijazna z belimi in Italijani; kako je znal naivno vprašati zasliševalca v ječi, kaj bo zdaj, ko je on, pretepeni Daki, polomil stol; kako je iz protesta zoper Bračičeve ukaze nerodno hlinil bolezen in šel raje spat na senik, namesto da bi se udeležil napačno zastavljenega napada; kako je zalotil v Novi vasi pod Polževim »pordečelo komisarko« in komandanta brigade, ki sta raje imela opravka med sabo, kakor pa bi šla iz štabnega zavetja v boj... Marsikdaj odseva Dakijev humor preprosto, živahno veselost nad posrečeno akcijo ali ob vasovanju pri dekletih, marsikdaj pa tudi mračno, prav baladno občutje, polno neke ljudske prvotnosti. Takšno občutje zaznaš iz pripovedi, kako je zajokalo dekle, ko je zagledalo, da si je Daki oblekel

jopič njenega padlega fanta — belogardista; ali pa iz fragmenta, kako so belogardisti iz Novega mesta streljali na Podgrad pod Gorjanci, vedoč, da so v vasi partizani. »Ko so padale granate na hiše belih«, pravi Daki, »smo se šalili: belogardist Turk pošilja pakete svojim otrokom.«

Ko kramljaš z Dakijem o narodnoosvobodilnem boju, se ti neštetokrat zazdi, da zajemaš iz studenca, ki ne more presahnuti. Odpirajo se ti vseskozi nova vprašanja, spet in spet se ponujajo novi kompleksi predmetov in vsebin, ki bi jih bilo še in še treba načeti, osvetliti, obdelati. Toda dan se je že davno prevesil v poletno noč; potemnela so rjava bruna, počrnela je rdeča streha Dakijevega doma. Zvrnil si že nekatero šilce notranjskega sadjevca in čut za spodobnost ti velevala, da se posloviš.

»Saj se ti nikamor ne mudi«, meni Daki.

»O, mi smo vajeni biti pokonci«, pravi njegova žena Mara in skoraj očitajoče pristavlja: »Saj se še nista prav nič menila, kako je bilo po vojni.«

Zares — mimo tega, da veš, da je bil Daki vsa petdeseta leta višji svetnik v muzeju NOB v Ljubljani, da je bil delaven v borčevski organizaciji, in da si je zgradil to hišo, je vse drugo ostalo nedorečeno. Kot da teh zadnjih šestintrideset let ne predstavlja več kot polovico vsega njegovega življenja.

»On molči«, z malce povišanim glasom reče soproga, »jaz bom pa nekaj stvari povedala, da se ne bo mislilo, da je Daki tak, kot se nekaterim borcem očita, češ, borili so se, po osvoboditvi so se pa zaprli vase in niso nič delali. On je veliko naredil za ljudi, za Notranjce. Obrat Kovinoplastike v Novi vasi je zrasel po Dakijevi zamisli. Pa Novolit — včasih je bila to žaga, na kateri je delalo osem žagarjev. Zdaj je to moderna tovarna, ki zaposluje sto ljudi. Ko je inšpekcija hotela preprečiti, da bi šla v pogon tovarna v Cajnarjih, češ, da ima za deset centimetrov prenizek strop, se je Daki čisto po partizansko postavil: »Deset centimetrov gor ali dol. Tovarna bo delala — pa konec besedi!« In tako je tudi bilo.

Ko je šlo za elektriko, ko je šlo za cesto, Daki ni nikoli manjkal. Šest ur je trajal sestanek v krajevni skupnosti; že je zmagovalo malodušje, da ne bo moč zbrati štiristo starih milijonov za gradnjo ceste. Pa se je oglasil Daki: »Jaz dam tri milijone. Kdo še kaj da?« Mara je dodala: »Jaz prevzamem administrativno plat.« Še so bili pomisleki, neodločnost, dokler ni Daki udaril po mizi: »Zapomnite si, ta cesta bo!« In tisti možakar, ki je bil prej najbolj obotavljiv, je skočil pokonci ter zaklical: »Razumem, tovariš komandant.«

In cesta je bila. Daki in njegova žena sta toliko časa hodila po občini, po podjetjih in med ljudmi, da so bila sredstva zbrana.

»Vedno bom pomnila«, še pripoveduje tovarišica Mara, »kako je bilo, ko je Daki odpiral tovarno Novolit. Ob otvoritvi je bilo slabo vreme, veter in dež. Ko bi moral prerezati trak, so se mu grozno tresle roke, zdelo se mi je, da komaj drži škarje. 'Vraga', sem mu rekla, 'bil si mitraljezec in artilerist, ob vsakem vremenu si moral točno meriti. Za krojača pa ne bi bil'. 'Prav res', mi je odgovoril, 'roke se mi tresejo. To pa zato, ker se mi zdi, da ne rečem traku, ampak kos kruha ljudem. Skrbi me, ali bo ta kos dovolj velik. Zato se mi roke tresejo'.«

Morda je hotela Dakijeva življenjska družica s to zgodbo dopolniti ali zaokrožiti razmišljanje, kdo in kaj je Daki. Gotovo je hotela na prigoden način izraziti tisto, kar izraža od včera na danes neštetokrat ponovljena, preprosta, mogočna ljudska definicija: Daki je dober človek.

Ch. K. iz

Kukavica

*Sonce, starodavno sonce
ostri ogenj v srce suje,
meni v prsih, meni v prsih
strašna bolečina kljuje.*

*Streli, streli, smrtni kriki,
zemlja, veter in požari,
slutnja leta med spomini,
vsi smo novi svet in stari.*

*Strah in srčnost, mir in zmeda,
streli, streli, vsi smo eno,
kdor le more, naj se spomni,
da ni nič, prav nič zgubljeno.*

*Vonj po smoli in smodniku,
težka, strašna, zadnja muka,
ko pa strojnica preneha,
kukavica nam zakuka.*

Edvard Kocbek-Pavle

Begunci — neoborožena armada obtožujočih

Florijan Laimiš

Živimo v strahu in v prizadevanjih, da sveta ne bi zajela nova vsesplošna katastrofa. Grozečo vojno, če bi res izbruhnila, bi preživel le malo ljudi, zelo malo bi bilo tistih, ki bi še lahko razmišljali o napakah, zaradi katerih je človeštvo doletela poguba. Niso pa uničevalna orožja samo tista, ki jih običajno poznamo po majuskulah A, H in N, niso nevarne samo napadalne kolone od ene do pet in orožje z oznako C s kemijskega področja, temveč so sila nevarna tudi moderna orožja, s katerimi je mogoče učinkovito vplivati na politični, gospodarski in kulturni zemljevid sveta. Ta orožja, od katerih so posamezna izrazito sramotna za civilizirano človeštvo, so: nafta, pšenica in z njo povezana lakota, delovna mesta, pravica do azila in varnega življenja ter s tem povezana sodobna armada beguncev.

Iz neštevilnih drobnih človeških tragedij je nastalo morje človekovega gorja, ki se kaže v pogosto brezuspešnem iskanju drobca pristrčnosti in gostoljubnosti na drugi, srečnejši obali oceana gorja. Število beguncev na svetu nenehno narašča, še posebno v Afriki in Aziji. Dejstvo, da je moralo več kakor 10 milijonov ljudi zapustiti svoje domove in da ne morejo uveljavljati svojih temeljnih človekovih pravic, je velika tragedija, ki ustvarja velikansko odgovornost ne le za posamezne države, temveč za vso mednarodno skupnost.

Problem beguncev je mogoče reševati samo z vso mednarodno solidarnostjo in

pomočjo. Jugoslavija se je v mejah svojih možnosti vključila v realizacijo obveznosti, ki jih je svet prevzel, da bi se povečala skrb za tiste, ki jim je potrebna največja pomoč. Lani je dala materialno pomoč beguncem v raznih delih sveta. Leta 1980 je porabila tudi okoli 8 milijonov dinarjev za pomoč, prilagoditev in zdravstveno zaščito beguncev, nastanjenih v naši državi, ter beguncem, ki so potovali prek naše države.

Kako obsežne so naloge, povezane z reševanjem stiske beguncev pove podatek, da je Visoki komisariat Združenih narodov za begunce (HCR) dobil leta 1981 Nobelovo nagrado za mir. O tem govore tudi nekatere obrobne številke. V Letu beguncev 1960 je imel ta posebni organ na voljo 12 milijonov dolarjev. Še pred sedmimi leti je imel za svojo humanitarno dejavnost dovolj 25 milijonov dolarjev, zdaj je njegov letni proračun 500 milijonov dolarjev. Stalni štab HCR se je v minulih treh letih povečal od 700 na 1500 uradnikov. Pomoč so razdelili med begunce iz Vietnama, ki jih je bilo najmanj poldrugi milijon, pol milijona kampučijskih beguncev, 80 000 iz Laosa, milijon 150 000 iz Afganistana in 1,2 milijona iz Etiopije.

V Evropi je opaziti, da vse več Poljakov poskuša dobiti politični azil v zahodnoevropskih državah. Samo v ZR Nemčiji je bilo septembra 1981 okoli 82 711 Poljakov, ki so prišli tja z vizumom, veljavnim tri mesece. Leta 1980 jih je 2090 prosilo za politični azil, v prvih

devetih mesecih 1981 jih je bilo že 4718 ali dvakrat toliko. Vendar, možnosti, da bi nekoga priznali za političnega begunca, so za Poljake v ZR Nemčiji zelo majhne. Leta 1980 so pozitivno rešili samo 18 % vseh prošelj. Vse druge so postavili na mejo.

V prvih treh trimesečjih 1981 je v Avstriji zaprosilo za politični azil 14 000 beguncev. V begunskem taborišču Treiskirchen pri Dunaju je bilo avgusta 1981 več kakor 2200 beguncev, čeprav je prostora samo za 1550 ljudi. Več kakor 10 000 beguncev so nastanili po raznih hotelih in pri zasebnikih v Zgornji in Spodnji Avstriji, na Stajerskem in Gradiščanskem. Jeseni 1981 je bilo v Avstriji okoli 17 500 poljskih državljanov, ki so izjavljali, da se ne želijo vrniti v domovino.

Taborišča za begunce so brez izjeme prizorišča najhujše človeške bede. Tudi avstrijska niso nobena izjema. Po letu 1956, ko je Avstrija sprejela 200 000 beguncev iz Madžarske, je leta 1968 okoli 100 000 češkoslovaških državljanov zaprosilo za politični azil. Leta 1978 je bilo iz vzhodnoevropskih držav v dunajskih sprejemnih taboriščih 3412 prosilcev za politični azil, leto dni kasneje se je njihovo število dvignilo na 9259. Prihajajo tudi begunci z drugih celin. Od leta 1972 je prišlo 515 Čilencev, 230 Argentinev, 100 Kurdov, 1620 Vietnamcev in Kampučijcev ter 300 iz Ugande pregnanih Azijcev.

Izredno kritično je bilo begunsko vprašanje v Afriki, kjer se je konec leta 1981 zgodila nova tragedija v seriji žalostnih dogodkov. Ker je mednarodna pomoč prišla prepozno, je samo v Ugandi umrlo za lakoto več kakor 30 000 ljudi. Znova se je z vso ostrino ponovilo vprašanje, ali je smrt za lakoto v kateremkoli delu sveta sramota za civilizirano človeštvo ali ni. Hrana za zdaj še ni deficitarna na svetu, dovolj jo je za vse ljudi, postala pa je strateško sila pomembno orožje. Kot takšno je udarilo tudi v Afriki. Skandinavska filmska

igralka Liv Ullmann je kot predstavnica UNICEF, Mednarodnega fonda za pomoč otrokom, že februarja 1981 pozvala ZDA, naj povečajo svojo pomoč za ublažitev »velikanske človeške tragedije« v vzhodni Afriki. Igralka je obiskala begunska taborišča v Somaliji, Džibutiju in Etiopiji ter potrdila, da so v teh taboriščih predvsem ženske in otroci (90 % vseh beguncev). »Nimajo hrane in vode, nimajo niti odej, da bi se ubranili pred nočnim mrazom«, je izjavila ta igralka na tiskovni konferenci v prostorih ameriškega kongresa. Pristavila je, da je v Vzhodni Afriki več kakor 17 milijonov ljudi ogroženih zaradi naravnih katastrof, lakote ali vojne.

Na konferenci Združenih narodov za pomoč afriškim beguncem, ki je bila aprila 1981 v Ženevi, so začeli akcijo za zbiranje 1,15 milijard dolarjev pomoči za begunce v Afriki ter za pritegnitev pozornosti svetovne javnosti, ki naj bi se bolj zanimala za stisko afriških beguncev. S konvencijo iz leta 1951 in Protokolom o statusu beguncev iz leta 1967 je bil storjen korak naprej pri določitvi problema beguncev. Beseda begunec velja za »vsako osebo, ki je zaradi zunanje agresije, okupacije, tuje dominacije ali dogodkov, ki resno ogrožajo javno ureditev v enem delu ali na vsem ozemlju njenega izvora ali narodnosti, prisiljena zapustiti svoje stalno bivališče, da bi našla pribežališče nekje drugje, zunaj države svojega rodu ali narodnosti«.

Razmere, ki so v začetku sedemdesetih let vladale v Afriki, krepitev osvobodilnega boja, še posebno na afriškem jugu, notranji konflikti in ozemeljske razprtije, so povzročili nenavadno naraščanje števila beguncev. Od leta 1975, ko jih je bilo okoli milijon, pa do aprila leta 1981, se je število beguncev večalo za 2000 na dan. Leta 1977 je bilo v Afriki 3,5 milijona beguncev, leta 1980 se je ta številka povečala na 5 milijonov uradno registriranih beguncev. Z vso pravico je mogoče reči, da je Afrika danes »celina

Za begunce iz nekdanje Indokine so uredili številna prehodna taborišča na tajskem ozemlju, vendar v neposredni bližini meje

beguncev«, kajti vsak drugi begunec na svetu je — Afričan. Skupno število beguncev v Afriki je večja, kot je število prebivalstva v večini afriških držav posamično. Vendar, to so samo registrirani begunci. Prevladuje mnenje, da je številka 5 milijonov preskromna. V Sudanu, na primer, je bilo registriranih 490 000 beguncev, prevladuje pa prepričanje, da je bilo vsaj toliko, če ne še več, tudi »ilegalnih emigrantov«. Podobno je v Somali in še nekaterih afriških državah.

Do zdaj so afriške države pokazale veliko dobre volje, vendar je to premalo, da bi rešili problem beguncev. Večina afriških držav, ki dajejo azil, ima sama velike težave — socialne in gospodarske, ki jih povzročajo suše, pomanjkanje hrane, naraščanje cene energije, blaga in uvoženih uslug, odplačevanje dolgov in težave s plačilno bilanco. Zaradi tega je bila konferenca v Ženevi, prva te vrste na svetu, korak naprej pri reševanju problema beguncev. Opozorili so, da je

treba okrepiti službe za begunce. Marsikje je treba zgraditi ceste in druge prometne zveze za razdeljevanje hrane, zdravil in druge potrebne pomoči. Zgraditi je treba šole in bolnišnice, napeljati vodovode, zagotoviti orodje za delo, ustvariti pogoje za šolanje in zaposlovanje ter obenem prebivalstvu omogočiti, da bo ohranilo zavest o svojih človeških vrednotah, o sebi kot enakopravnih, spoštovanih in dobrodošlih članih skupnosti, v katerih so se znašli.

Na rednem letnem zasedanju komisije Združenih narodov za človekove pravice so v 15 državah na svetu razglasili okoli 13 000 ljudi za izginule. Škoraj polovica jih je iz Argentine. To so nepopolni podatki, zbrali so jih na podlagi prostovoljnega sodelovanja, zato je verjeti, da je število aretiranih, zaprtih in ugrabljenih ljudi veliko večje. Za veliko pogrešanih ljudi so odgovorne osebe, ki so povezane z oblastmi v državah, iz katerih so pogrešani ljudje. Preverili so veliko podatkov o izginulih ljudeh v Argentini, Boliviji, Braziliji, Čilu, Salvadorju, Etiopiji, Guatemali, Peruju, Nicaragui in v Urugvaju. To nasilje povečuje armado beguncev v Latinski Ameriki. K temu dodajajo še seznam 16 »tajnih jetnišnic«. Samo v Buenos Airesu jih je 11. Razumljivo je, da argentinska vlada zanika obstoj takšnih centrov in že ves čas, vse do zdaj, trdi, da si »notranje ministrstvo in policija zelo prizadevata«, da bi našla pogrešane ljudi. Rezultatov še ni, le seznam pogrešanih in beguncev se večajo.

Nekateri poznavalci razmer v Latinski Ameriki trdijo, da se je s prevratom, ki ga je v Čilu leta 1973 izvedel general Pinochet, začel v Latinski Ameriki proces, ki ga ta celina prej ni poznala. Ob prevratih so bežali samo vodilni politiki in zanesljivo dobili pribežališče v državi, kjer so se ustavili. Pravica do azila je dobila s tem posebno veljavo med vodilnimi osebnostmi držav tako imenovane zelene celine. Po čilskem prevratu, po uboju socialističnega predsednika Salva-

dorja Allendeja, so začele bežati tudi množice prebivalstva, s čimer je begunsko vprašanje dobilo novo razsežnost. Po podatkih Visokega komisariata Združenih narodov za begunce je v Mehiki in v državah Srednje Amerike 70 000 beguncev iz Srednje Amerike, osem desetih pa iz Salvadorja. Številke so samo približne.

Nekega dne je 600 vojakov napadlo goreče naselje Fort Chaffee v ameriški zvezni državi Arkansas. Načrtno so »prečesali« barake in odnesli ranjene na travo, nato pa uklenili 15 povzročiteljev požara in pokola v barakah taborišča. Žrtve so bili kubanski begunci. Na pogorišču je obležalo 3118 beguncev, ki so prišli s Kube brez veljavnih dokumentov, ker jih je Fidel Castro izgnal kot »escoria«, kriminalistično drhal. Dobesedno so utonili v množici 120 000 kubanskih beguncev, vendar tisto, kar so z njimi storili mladi, prenapeti Američani je le izbilo sodu dno in opozorilo na žaljivo usodo beguncev iz Latinske Amerike na ozemlju bogate severne sosedice. Predsednik Carter je poslal v Fort Chaffee 13 000 kubanskih beguncev, med živimi jih je le nekaj nad 3000. Amerika je zdaj še manj, kot kdajkoli prej, pripravljena odpreti vrata tega taborišča in omogočiti beguncem, da bi se naselili na prostosti, ki so si jo tako zelo želeli.

Od Port au Princea, glavnega mesta Haitija, do Miamija na Floridi je 800 morskih milj. Vsak mesec pride na obalo Floride okoli 1000 Haitčanov, da bi ušli diktaturi in prosili za azil v ZDA. Toda, Florida noče niti slišati več za prestrašene in nestrokovne tujce, ki se izkrcavajo na njenih obalah. Takšnega stališča je tudi vlada predsednika Ronalda Reagana. Razglasila je, da je »priseljevanje Haitčanov v nasprotju z interesi ZDA«. Ladje obalne straže so dobile dovoljenje, da na odprtem morju, to je zunaj ameriških ozemeljskih voda, ustavljajo ladje in vrnejo nazaj vsakega potnika, ki nima vizuma ali upravičenega razloga za potovanje v ZDA. Ameriška vlada je nadalje zahtevala od kongresa, da ji odobri še

Konec težko razumljivega obračuna v begunskem taborišču Fort Chaffee v Arkansasu v ZDA

nova pooblastila. Vlada bi lahko zaprla luke in pomorske poti, oborožene sile bi na odprtem morju ustavljale ameriške in tuje ladje, za katere sumijo, da prevažajo ilegalne priseljence in podobno. Skratka, ameriška vlada hoče uveljaviti novo, izključno svoje pomorsko pravo, da bi zadržala dotok beguncev.

Če pa so politični interesi drugačni, potem so vrata beguncem odprta tudi za vseljevanje v ZDA. Združeni narodi so posredovali za ameriško vlado v Hoši-

minhu, da bi vietnamska vlada dovolila izselitev nekaterih kategorij svojih državljanov, ki so izrazili željo, da bi živeli v ZDA. Po nekaterih podatkih, naj bi se v »prvem valu« izselilo iz Vietnama v ZDA 1758 vietnamskih državljanov.

Drugačna je pesem, ko gre za množice beguncev, ki poskušajo same priti do držav, ki so pripravljene dati politični azil. Trdijo, da se nadaljuje paničen beg iz držav bivše Indokine, Vietnama, Kampučije, Laosa. Bežijo po vodni, to je

najnevarnejši poti. Septembra 1981 je bežalo 3599 moških, žensk in otrok in se namenilo v države tako imenovanega prvega azila. Kakor je sporočil Visoki komisariat Združenih narodov za begunce, je tja, kjer naj bi se za stalno naselili, prišlo septembra 1981 okoli 10 925 ljudi iz držav Indokine. V državah prvega azila, to je v Maleziji, na Sumatri in v Indoneziji, čaka na odhod v države, kjer se želijo dokončno naseliti, še 47 124 ljudi, ki so zbežali iz Indokine v času od leta 1979 do zdaj.

Že nekaj časa je znotraj urada HCR krožila zaupna študija z naslovom: Roles and Problems of Women Refugees (o težavah beguncev ženskega spola), preden je nekaj podatkov iz te grozljive pripovedi o usodi ljudi prodrla v javnost. Gre za opis gorja, ki ga morajo ženske — njihov položaj v državah, od koder bežijo že sicer ni rožnat — prenašati, ko se vključijo v reko beguncev. Preden je bilo mogoče karkoli storiti kot odgovor na vprašanja, ki jih postavlja študija, so bili vsi, ki so jo prebrali, mnenja, da je treba Visoki komisariat Združenih narodov za begunce pohvaliti zaradi izkazanega poguma, ko je podatke poslal svetovni javnosti v oceno.

V bistvu študija samo registrira tisto, kar lahko vidi vsak, ki mu uspe priti v katero od sodobnih begunskih taborišč v Afriki, Aziji ali Latinski Ameriki: težave in trpljenje žensk v posebnih razmerah, katerih končne posledice so najpogostejše smrt žrtve. Začenja se z delitvijo hrane, konča pa z razporejanjem deklic in žena v zabaviščne lokale, kjer z njimi ravnajo kot s »seksualno divjačino«. Predvsem begunk s čolnov, kar je postalo pojem za tiste ljudi, ki bežijo iz Vietnama, Kampučije ali Laosa, so dejanska seksualna divjačina. V skoraj vseh koncentracijah beguncev na svetu so ženske spolno izkoriščan objekt. Stopnjevanje tega ponižanja in trpljenja je najbolj izrazito v Kitajskem morju. Ko pirati napadejo ladje z begunci ne le do golega slečejo in izropajo begunce, tem-

več se okoristijo z ženskami, pri čemer se ne ozirajo na družinske vezi, ki se v čolnu še niso imele časa razrahljati. Privlačnejše ženske pirati skoraj vedno odpeljejo na otoke v Siamskem zalivu, kjer jih internirajo, dokler ne dobijo kupcev zanje med lastniki barov in drugih zabavišč v Bangkoku ali kjerkoli drugje na Tajskem.

Zaščita ženske pred osebnim nasiljem nad njimi je najbolj pereč problem begunk, izjavljajo uradniki Visokega komisariata Združenih narodov za begunce. Kadarkoli poskušajo ukrepati, vedno nalletijo na izrazito nezainteresiranost krajevnih oblasti, v katerih so, ali pa imajo večino, izključno moški. Malo zanimanja, kajti sočutje je premalo, kažejo tudi tiste humanitarne organizacije, v katerih prevladuje moško osebje. Poročilo še pravi, da se v minulih dveh letih ni skrčila trgovina z dekleti in ženami, ki jih pošiljajo h »kupcem« na Tajskem in v Maleziji. Visoki komisariat je bil povsem nemočen, da bi v tej zvezi storil karkoli, kajti policija se niti ne zgane, pa če so opozorila še tako na dlani.

Vse bolj in z vso ostrino se postavlja vprašanje, ali ne bi kazalo ustanoviti posebnega varnostnega oddelka Združenih narodov. Če vse tisto, o čemer pripoveduje poročilo HCR, ni dovolj prepričljiva utemeljitev predloga, potem je res težko uganiti, s čim bi prebudili vest ravnodušnih ljudi v prizadetih območjih. Avtorji študije pravijo: »Vsak zasebnik, vsaka skupina lahko zbira in prinaša hrano in zdravila, toda edinole Visoki komisariat lahko zahteva zaščito begunk. Skrajni čas je, da se javnost začne zavedati dodatnega trpljenja žensk med begunci. Kdor je enkrat samkrat videl v Afriki ali Aziji to nepopisno bedo žensk, četudi v primerjavi z moškimi begunci, bo zanesljivo postal zagovornik zaščite.«

Še več pa bo mogoče za begunce storiti, če ne bo verjel samo tisti, ki je bil na kraju samem, temveč če se bodo odgovorni ljudje navadili verjeti tistemu, kar so zapisali za to poklicani ljudje.

Premišljevanje o zgodovinski odločitvi

Tone Fajfar: Odločitev

Štirideseta obletnica začetka druge svetovne vojne in osvobodilnega gibanja pri nas je gotovo primeren povod za preverjanje naše vednosti o zgodovinskih dogodkih, ki so dejavno oblikovali naš čas, prisotni pa bodo tudi v naši prihodnosti.

To potrebo po poglobljenem in ponovnem premisleku preteklosti kažejo tudi spomini in dnevnik Toneta Fajfarja, ki je pred leti že izdal knjigo z enakim naslovom. Ponovna izdaja, ki jo je knjižnemu trgu ponudila založba Borec, ni samo vljudnostna gesta do uglednega sooblikovalca OF, temveč kaže, da med bralci (še vedno) vlada veliko zanimanje za obravnavano snov.

Ponovna izdaja je seveda bila priložnost za avtorja, da nekatere svoje misli in spoznanja dopolni, razširi, da znova pretehta nekatere dokumente osvobodilnega gibanja in v svoje razmišljanje pritegne nove oziroma opozori na nekatere manj znane.

Vsak čas namreč ostri nova vprašanja in se z novimi pogledi obrača tudi v preteklost. Da bi zmogli primerjavo med prvo in drugo izdajo Odločitve, bi bila potrebna temeljita primerjava obeh besedil. To kratko poročilo nima tega namena, je pa to lahko naloga posameznega bralca, ki bo iskal odgovor na vprašanje, kateri so bili tisti notranji vzgibi pisca, da je že enkrat izdano knjigo znova pripravil za tisk. To je seveda tudi naloga poklicnih zgodovinarjev.

V pričujočem prikazu bi opozoril le na nekaj problemskih sklopov, ki bodo nedvomno vzbudili zanimanje bralcev.

1. Neposrednost pričevanja o nastanku in razvoju OF

Tone Fajfar je bil med ustanovitelji OF. Udeležil se je njenega ustanovnega sestanka in je dejavno sodeloval pri odločitvah o njenem nadaljnjem usmerjanju in razvoju. Glede na kasnejšo pomembnost organizacije bi pričakovali, da je tudi sama njena ustanovitev potekala v dramatičnem in svečanem vzdušju. Glede na takšna pričakovanja bi se nam lahko avtorjevo pričevanje o sami ustanovitvi zdelo kar prekratko in skoraj suhoparno, o dogodku bi želeli zvedeti več podrobnosti, radi bi imeli vpogled v notranje dileme vsakega od mož, ki je prisostvoval tej pomembni odločitvi, radi bi imeli pred seboj vsaj sliko tedanje Jugoslavije in Slovenije, če ne kar cele okupirane Evrope, in v njej še posebej jarko osvetljen dogodek na Večni poti, ko skupina političnih in kulturnih delavcev sklene nič manj kot vojno napoved Hitlerjevemu vojnemu stroju in preobrazbo slovenskega naroda. Teža teh odločitev ni samo v njihovi formalni vsebini, ampak v zgodovinskem dejstvu, da so te odločitve, ki bi bile lahko ostale samo na papirju ali celo samo v spominu, sprejele široke družbene plasti in jih prelile v enkratno zgodovinsko prakso. Eno je sprejemati globokoumne sklepe, drugo pa je življenje, ki se ravna po svojih zakonitostih.

Sama ustanovitev OF po zunanjih znakih ni kazala na pomembnost zgodovinskih razsežnosti. Tudi ne moremo očitati piscu, da je pri opisovanju tega dogodka ravnal zavestno skromno. Pred nedavnim objavljeni spomini Aleša Beblerja so v tem pogledu še bolj skopi. To nas seveda usmerja k branju drugih virov, Kardeljevih in Kocbekovih spominov, lahko samo obžalujemo, da nam svojega pričevanja o tem dogodku ni za-

pustil Kidrič. Prenekatero življenjsko vprašanje, nasprotja in dileme v rasti OF, pa razbiramo iz pričevanj o njenem nadaljnjem razvoju. Celoten koncept gibanja ni mogel biti izdelan na samem začetku, novi dogodki in okoliščine so ga oblikovale naprej. Vendar je bil tudi sam začetek nadvse pomemben in daljnosežen.

V temeljnih točkah OF so sestavine, ki jih je zgodovina temeljito napolnila z vsebino in v veliki meri tudi izčrpala. Ena od teh je gotovo: Osvoboditev in združitev slovenskega naroda. Med temeljnimi točkami pa so tudi takšne s povsem filozofskimi razsežnostmi: Preobrazba slovenskega naroda. Kako so si ustanovitelji OF predstavljali to preobrazbo, kako so jo nameravali doseči. In iz tega izvirajoče, še vedno aktualno vprašanje: Ali je značaj naroda sploh mogoče spremeniti?

Kot soustanovitelj OF je Tone Fajfar postal zgodovinsko soodgovoren za sprejete odločitve kot tudi za posledice teh odločitev. Kakšni nagibi so ga pri tem vodili, kakšne dileme je moral razreševati v sebi in v svojem okolju, kako je prenašal težo zgodovinske odgovornosti, na vse to in še na marsikaj drugega, za kar ga še vprašati ne znamo, ker nam manjka njegova življenjska izkušnja, iščemo odgovor v njegovem pisanju.

Ker je po končanih bitkah mnogo sposobnih in pametnih generalov, lahko ob njegovem pisanju tudi razsojamo, katere dileme bi bilo mogoče razrešiti drugače, kot jih je življenje dejansko razrešilo. Je bila, na primer, že ob samem začetku osvobodilnega gibanja potrebna tako tesna naslonitev na Sovjetsko zvezo?

Zgodovinski razvoj po letu 1948 nas navaja k iskanju kontinuitete tistih družbenih silnic, iz katerih se je izoblikovalo naše samoupravljanje v notranjem razvoju in nevezana politika v zunanjih odnosih. To kontinuiteto nedvomno lahko sledimo tja do prvega in drugega zasedanja AVNOJ, njene komponente

uspemo zaslediti v Fočanskih predpisih in celo v mnogih odločitvah KPJ pred drugo svetovno vojno. Koliko je bila naslonitev na SZ psihološko pogojena, kot potreba po močnem zavezniku, ki budi upe na zmago, koliko je bilo v njej ideoloških prvin in koliko čisto političnih, vse to je vredno premisleka.

2. Odločitev

ni naključen naslov obravnavane knjige. Odločitev je bila temelj vsega medvojnega delovanja. V tistem prelomnem in usodno nevarnem času, je bil malodane vsak odgovoren človek postavljen pred neke temeljne odločitve. Temeljna od vseh odločitev je bila tista, da se je treba upreti okupatorju, neglede na posledice, neglede na žrtve, ki bi ob tem nastale. Politika čakanja je bila v letu 1941 dokaj vabljliva. Če se spomnimo nedavnega nastopa Vladimira Bakarića na zagrebški televiziji, tudi vsi komunisti niso bili takoj pripravljeni začeti z odporom na široki množični osnovi. Po tem pričevanju je bil Tito tisti, ki je prepričljivo utemeljil potrebo po množični vstaji, pred tem so se na Hrvaškem nekateri komunisti nagibali k sabotažnim akcijam manjšega obsega, tudi z utemeljitvijo, da bi večje akcije sprožile množične represalije okupatorja. Sodeč po doslej znanem spominskem in dokumentarnem gradivu v Sloveniji takšnih pomislov ni bilo. Problem pa je seveda moral biti znan in odprt tudi ob ustanovitvi OF.

Temeljna je bila tudi odločitev, da je boju proti okupatorju treba podrediti strankarske in ideološke razlike med ljudmi. Takšna usmeritev se nam zdi danes edina možna in glede na majhnost slovenskega naroda naravnost odrešilna.

Za sprejem takšnih odločitev je bila potrebna dobršna mera osebnega pogoja, načelnosti, idealizma in poštenosti. Kajti tedaj, v letu 1941, v tej odločitvi ni moglo biti niti kanca preračunljivosti. To je bila moralna odločitev, za njo so

stali odločni možje, ki so tvegali vse, in niso mogli vedeti, kakšen bo končni rezultat te odločitve.

Prvim odločitvam so potem morale slediti še druge, prav tako neizbežne. Ideje OF so hitro dobivale množično podporo med vsemi sloji Slovencev, odgovornost ustanoviteljev se je zato razširila in poglobila, vsaka njihova nadaljnja odločitev je bila povezana z usodo tisočev, prenekateri bi lahko posegla v usodo vsega naroda.

Za človeka, kot je Tone Fajfar v političnem pogledu položaj leta 1941 ni bil tako nenavaden, da bi se mu ne mogel adekvatno prilagoditi. Pripadal je Delavski enotnosti, skupini delavcev krščanskih socialistov, ki so sicer izpovedovali katoliško vero, toda glede socialnega programa so bili zelo blizu komunistom. Že leto ali dve pred vojno so se bili odločili, da bodo z njimi aktivno sodelovali.

Razredna pozicija, ki je bila za delavce normalna, pa je bila za vse desno orientirane skupine in stranke tista bariera, ki je leta 1941 niso mogli prestopiti, zato so odklanjali sodelovanje s komunistično partijo. Strah pred boljševizacijo Slovencev je bila njihova parola, za njo pa so se skrivali stari in globoki politični interesi vladajočega razreda.

Te skupine niso bile zmožne velike odločitve, ki bi bila v skladu z zahtevami zgodovinskega trenutka, niso se mogle poistovetiti z interesi vsega naroda in s potrebo družbene preobrazbe. Nasprotno, svoj razredni interes so želele prikazati ljudstvu kot njegov pravi interes. Ker v teh prizadevanjih niso uspele, so se morale povezovati s sovražniki svojega ljudstva. Ta protiljudska usmeritev seveda ne izvira iz leta 1941, njene korenine so dosti starejše. Eno od njihovih ideoloških izhodišč je bila pripravljenost žrtvovati narodnost, da bi ohranili krščanstvo.

Potrebe zgodovinskega trenutka, zlasti v svojem vrhu, tudi slovenska katoliška cerkev ni doumela. Namesto na OF se je naslonila na okupatorje. V bistvu je

podcenjevala narod in ni bila pripravljena z njim tvegati velike odločitve. Pa ni mogoče zanikati, da za to ni imela možnosti in da pri tem ne bi mogla računati na široko podporo vernikov. Pregarjanje duhovščine na Štajerskem in Gorenjskem, poseben položaj na Primorskem, kjer je duhovščina izpovedovala svojo narodno pripadnost, bi lahko bila izhodiščna platforma za povezovanje z OF tudi v interesu vere in Cerkve, če že ni bila zmožna tega storiti v interesu naroda.

Položaj, ki je nastal ob okupaciji 1941 je bil *nov*, terjal je nov način razmišljanja in sklepanja. Vsi tisti, ki tega niso zmogli, se niso ustrezno odzvali zgodovinski možnosti.

3. Razvoj OF

V ocenah, da je bila OF ob ustanovitvi in v svojih začetkih koalicija različnih strank in skupin, je močno prisotna miselnost predvojnih časov. To so bili ostanki strankarskega mišljenja in v okvirih tega mišljenja so nastajali problemi, ki bi OF lahko napravili neučinkovito in jo na kraju razbili. Predstavniki Delavske enotnosti, Sokolov in nekaterih drugih skupin so potrebo po enotnosti osvobodilnega gibanja hitro sprevideli. Težave so v tem pogledu imeli s Kocbekom (in njegovimi somišljeniki), ki si je po neki interni logiki znotraj vodstva osvobodilnega gibanja pridobil status zastopnika katoličanov v OF. Koliko si je to vlogo (in nalogo) zadal sam in koliko so mu jo dali drugi, o tem je mogoče razpravljati. Fajfar daje k temu razmišljanju svoj prispevek, ko pravi, da Kocbek ni bil nikoli povezan s širšimi katoliškimi množicami, tudi s tistim delom delavstva, ki je izpovedoval krščanski socializem ne. Torej od katoliških množic in katoliškega delavstva ni mogel imeti političnega mandata, da jih zastopa v OF. Vse, kar je napisanega v tej zvezi je treba pazljivo prebrati. Vprašanje vloge katoličanov v OF in

njen razvoj nekatere vznemirja do današnjih dni. Vsekakor se sinteza krščanstva in socializma na Slovenskem (še) ni realizirala. Problem odnosa med vero, ki jo predstavlja Cerkev, in družbo je bolj ali manj pritajen, ni pa dokončno rešen.

O viziji odnosov med Cerkvijo in družbo Fajfar ne piše mnogo. Iz perspektive osvobodilnega boja to zanj, kot za večino drugih udeležencev, ni bilo pomembno vprašanje. Po zdravem preudarku so se v dilemi ali narod ali vera, odločali za narod (kajti vera brez naroda ni mogoča). Dilem, ki jih je sprožil povojni čas, ne obravnava, čeprav bi to bilo zanimivo, v okviru naslova knjige pa ne njegova dolžnost.

4. Posebna vloga

Poudariti je treba, da nam Fajfar poleg splošnih problemov osvobodilnega gibanja v Sloveniji in delno tudi v Jugoslaviji, kaže tudi nekatere posebnosti, ki niso bile dostopne niti vsem članom osrednjih vodstev.

Med vojno se je namreč srečeval z mnogimi duhovniki. Aktivno si je prizadeval, da bi jih seznanil z aktualnim političnim položajem, da bi jim pomagal razumeti nastalo situacijo na Slovenskem in v svetu. O teh stikih je zbral in ohranil toliko gradiva, da ga noben kasnejši raziskovalec teh problemov ne bo mogel zaobiti, ne ovreči njegovih spoznanj.

5. Pogojnost spomina

Kljub vsem doslej omenjenim lastnostim Fajfarjevega pisanja pa kaže bralca opozoriti, da vendarle gre za spomine. Spomin je lahko varljiv in enostranski. V središču dogajanja je vedno pripovedovalec, njegova pozicija pa ni vedno tudi dejansko središče dogodka.

Tudi dnevnik je treba brati z ustrezno previdnostjo. Pisec je moral vedno računati, da lahko pride v roke sovražnikom. V takšnem primeru bi moral biti kar

najmanj »uporaben«. Zato v njem pogrešamo intimno doživljanje časa in oseb, zlasti vodilnih članov OF.

Podoba osvobodilnega boja še vedno ni dokončna, še vedno se dopolnjuje. Bralec si lahko samo želi, da bi mogel spomine enega tako prominetnega predstavnika OF soočiti s spomini drugih. Nadvse bi si želeli Kidričeve spomine in še več Kardeljevih pričevanj. Manjkajo nam tudi Vidmarjevi spomini na ta čas.

Vladimir Kavčič

Padec (Italije)

V filmu *Padec Italije* se vodilna plast pripovedovanja posveča tragičnemu človeškemu porazu in izničenju vseskozi vitalnega in domala herojsko nastrojene- ga partizanskega komandanta Davorina. Njegova usoda je sestavni del in obenem stržen dogajanj na jadranskem otoku (snemali so na Šolti, rodnem kraju režiserja Lordana Zafranovića), ki sta ga avtorja filma, poleg režiserja še scenarist Mirko Kovač, upodobila kot fresko, ki skuša biti neke vrste umetniška sinteza vsega, kar je mogoče strniti pod pojme »vojna, nasilje, narodnoosvobodilni boj, revolucija.« Na tem otoku, kot izključnem prizorišču vojne groze in usodnih transformacij, sledimo tako rekoč celovitemu poteku zgodovinskih premen, kot jih je prinašal čas. V nenehnem časovnem in slikovnem prepletu si sledijo pohodi in nasilja tujih vojska, pokoli trpečega prebivalstva, plime in oseke zaostrovanj in vnovičnih sprostitev, strahu in poguma, brezupa in vnovične vere v preživetje ter zmag in porazov ves čas prisotnega uporniškega delovanja; v ves ta obči ritem kolektivnega dogajanja so kot utrinki posejane usode posameznikov, pri čemer je glavni žaromet, kot rečeno, uprt v lik in doživljanje komandanta Davorina.

Ko bi šlo v filmu zgolj za te in takšne plasti ponazarjanja, bi nam ob *Padcu Italije* seveda kazalo govoriti samo o eni izmed številnih različic filmsko-vizualnega obujanja oziroma ohranjanja spominov na najtežje dni v še živo prisotni in

bolečine prizadevajoči preteklosti. Očitno pa je, da povzetka Zafranovićevega filmskega pripovedovanja ne kaže omejiti na obča ozadja dogajanj, kot so prihodi in odhodi vojska, pokoli in druge oblike okupacijskega nasilja, ter spet maščevalna sla vaščanov otoške vasi ob italijanski kapitulaciji in vsi drugi izbruhi zla, ki jih je avtor nanizal v to svojo »simfonijo groze«; njegovo poglobljeno zanimanje je sredi vsega tega veljalo predvsem ponazoritvi in utemeljitvi Davorinovega lika, se pravi njegovemu osebnemu vzponu in padcu, njegovemu individualnemu primeru, ki je po svojem bistvu odklon od obče naravnosti dogajanja in kot tak tudi tragičen. Opraviiti imamo namreč z likom človeka, ki je bil s svojim nezadržnim mladeniškim silaštvom pravi spiritus agens partizanske organizacije in njenega delovanja na otoku, nakar ga je v omamnem vzdušju zmagoslavja ob padcu dolgoletne italijanske in hkrati z njo tudi veleposestniške dinastike, tega neprodušnega »pokrova«, pod katerim je bilo tudi njemu ukazano preživeti otroštvo in mladost, obsedla strast dionizično slepega zanosa in ljubezenske sle, kot posledica pa se nadenj usuje plaz tragičnih samospozab in spodrseljavev, ki ga v funkciji, kakršno opravlja, obremenijo z nepopravljivo krivdo, zavoljo česar ga mora naposled vodstvo njegovega gibanja obsoditi in ga kaznovati s smrtjo. Davorin je, skratka, tragični poraženec lastnega zanosa in silaštva. Okoliščine, značilnosti in posebnosti te njegove poti v »žrelo« revolucije, ki ga je pogoltnila, so motiv, s katerim se Zafranović ubada kot z nosilno temo svojega *Padca Italije*. Upodabljanje zla in vojnih grozot je samo ilustrativni okvir, v katerem potече ta posebna človeška usoda, torej Davorinov eksistencialni padec.

Nam je pri vsem tem presoditi, ali in v kolikšni meri je utemeljitev tega lika in njegove drame umetniško dognana, kakšna so njegova razmerja do prevladujočih in kajpak zgodovinsko preverjenih dejstev in kaj ta posebni aspekt člo-

vekovе usode vnaša v zavest našega bogato razvejanega popisovanja vojne in revolucije ter njihovih posegov v temeljna življenjska dogajanja.

V svojem poprejšnjem filmu Okupacija v 26 slikah se je Zafranović, prav tako v sodelovanju s pisateljem — scenaristom Mirkom Kovačem, osredotočil k upodabljanju notranjih sprememb, ki so se v ljudeh zgodile pod vplivom zaostrenih okoliščin vojne (okupacije, diferenciacij, nasilja, upora, revolucije.) Do polnega izraza so prišli zametki poprejšnjih še neizoblikovanih in neizdiferenciranih »genov«. Spremenjene okoliščine in nova razmerja sil so posameznike nezadržno potegnile k enemu ali drugemu bregu deroče reke. Tako se je povsem jasno in določno pokazalo, kdo je kaj in kam kdo sodi, in to v vsej svoji človeški, tako moralni kot idejno-politični celoti. Pri vsem tem je Zafranovića zanimala predvsem »socialna dinamika« odločitev, zavoljo katerih so se tako rekoč čez noč znašli na usodnem robu nepomirljivih zgodovinskih, s tem pa tudi osebnih nasprotij dovčerajšnji vrstniki in prijatelji. Situacije so jih pripeljale na neizbežno črto ločnico, ki je mahoma postala tudi meja vseh temeljnih življenjskih pojmovanj — dobesedna meja med življenjem in smrtjo. Osrednji lik filma Okupacija v 26 slikah je bil Niko, meščansko vzgojeni sin uglednega pomorščaka — kapitana, fant, ki v ognju revolucijske diferenciacije in čiščenja skupaj s svojim očetom najde pot med udeležence odporniškega boja, na pozitivni zgodovinski breg, med komuniste in proletarce, čeprav je dotlej sodil drugam. Okupacija v 26 slikah je tedaj drama velike človeške odločitve, v smislu individualne opredelitve, seveda pomembnejša in bolj usodna, kot so bila spontana vključevanja delavskih sinov in hčera.

V Padcu Italije sta avtorja seveda izkazovala podobno zanimanje za socialne, s tem pa tudi politične, moralne in eksistencialne premene v doživljanju in

ravnanju ljudi sredi zaostrenih časov, ko gre za odločilni biti ali ne biti, le da v obratni smeri od tiste v Okupaciji. Davorinu ni treba priti na drugi breg, ker je po vsem svojem statusu že tam, pač pa ga prav s tega njegovega proletarsko angažiranega brega v spletu okoliščin zanese na sredino toka in deloma celo tja, kamor bi po vnanji logiki ne sodil, namreč k použivanju buržoaznega stila življenja, zoper katerega se je boril, a ga zdaj, po fizičnem porazu njegovih nosilcev, povzame sam, prevzet od opoja dolgoletnih pričakovanj tega zmagoslavnega trenutka ter vseh kompenzacij za svojo dotedanjo človeško odrinjenost. V svojem pijanem zanosu po padcu italijanskega imperija in s tem celotnega dotedanjega življenjskega načina, si vzame, kar mu po njegovi presoji gre: hčerko dotedanjega otoškega veleposestnika, nekakšen simbol prevzema insignij premaganega nasprotnika oziroma izničenege družbenega razreda, ne zavedajoč se pri tem posledic, do katerih bo neizogibno moralo priti.

V obeh primerih, z Nikom v Okupaciji in z Davorinom v Padcu, smo torej sredi reke, ki v svojem razvrzanem toku, v brzicah, se pravi v revolucijsko prelomnem obdobju zgodovinskega poteka, ljudi silovito premetava z brega na breg, le da sta smeri tega »premetavanja« v obeh filmih obratni. Nikova pot vodi po človeško-individualni kot tudi po zgodovinski plati k pozitivnim ciljem, Davorinova usoda pa je speljana v prepad, od koder ni vrnitve. Njegovo samospozabo je v zgodovinsko-idejnem smislu mogoče označiti kot pot na negativni breg, v izničenje, dasiravno jo skuša film z vso svojo interpretacijo obrazložiti, jo po psihološki in sociološki plati utemeljiti ter jo tako v naših očeh opravičiti.

Vendar pa to ni edina razlika med Nikom in Davorinom. Pomembna sestavina njune različnosti je tudi v razmerju obeh likov do realne, zgodovinsko izpričane stvarnosti. Meščanski sinovi Nikovega tipa so bili v naši revolucijski

praksi razmeroma pogost pojav; prek njih se je na poseben način izkazal tisti sloj levo usmerjene inteligence, ki je bil tudi v času buržoazne vladavine v opoziciji, nasprotujoč dominantnim težnjam meščanske politike, in torej v svojem bistvu progresiven. Njegova temeljna usmerjenost se je manifestirala prav v trenutku radikalne odločitve. Niko, kot tudi njegov oče, je bil v tem pogledu upodobljen kot veren povzetek stvarnosti in kot tak tudi umetniško verjeten oziroma prepričljiv. V nasprotju z njim pa je videti Davorin v svojem ravnanju veliko manj tipičen — pa zato kot lik tudi manj utemeljen. Partizanski komandant, ki se je sredi boja zaradi slepe erotične strasti, in pri tem celo strasti do hčerke donedavnega »veleposesniškega tirana«, scela predal dionizičnim viharjem čustvene subjektivnosti, pozabljač pri tem na svoje obveznosti, kar zadeva obrambo otoka, je sicer možna, a obenem skrajno izjemna figura konkretnega zgodovinskega časa.

Njegova tragična usoda, ki pa se nam v svojih temeljnih postavkah razkriva kot vprašljiva, skuša biti podana kot vzorec za dejanje, kot ga običajno poimenujemo s frazo »revolucija žre lastne otroke.« Ko bi šlo v filmu za to in s tem za Davorinovo psihološko in sociološko razčlenitev, bi pomen njegove tragične usode segal kajpak veliko globlje v samo bit revolucijskega dogajanja, osvetljeno tudi in predvsem s svetlobo sedanjih spoznanj in razumevanj tedanjega časa in njegovih prelomov. Kajti tisto, kar nas zanima danes, je predvsem razumevanje človekove individualnosti, njegove duše, njegovega strahu in poguma, razmerij njegove človeške svobode do dolžnosti, ki mu jih nalaga organizacija, kateri pripada. Davorinovo potopitev v strast, ki pomeni tudi samospozabo, odklon in objektivno krivdo za masakre, ki jih bo zavoljo te njegove ljubezenske omame doživelo nezavarovano prebivalstvo otoka, je pri vsem tem podana samo v eni razsežnosti in samo kot ugotovitev, torej

kot del obče freske, ki ponazarja krvavo apokalipso otoka; o analitičnem pristopu in vsestranski osvetlitvi te njegove posebne krivde, ki se je v kroniko dogajanj vpisala z ustrelitvijo dovčerašnjega heroja, domala ni mogoče govoriti. Lik sam v svoji transformaciji iz pozitivitete v negativiteto ni podan celovito in ne premore razsežnosti trdnega filmskega junaka, junaka-poraženca.

Kot nam Padeč Italije nima povedati ničesar bistvenega o nobenem izmed obeh vidikov, ki sodita v njegovo domeno: niti o sami revoluciji, revoluciji na otoku, niti o današnjem videnju njenih notranjih tokov. Kajti Davorinov subjektivni element je bil kljub vsemu podan premalo eruptivno, da bi nam bil mogel sporočiti kakršnokoli globljo eksistencialno resnico o prelomnicah revolucijskega časa.

Ostalo je pri impozantni filmski freski, ki pa ves čas svojega poteka izkazuje dvojnost: po eni plati pretresljivo upodobitev pljuskov vojnega nasilja in množičnih dram, zares mojstrsko zrežiranih, po drugi, tako v vsebinskem kot v vizualnem smislu, dokaj stereotipne prizore junakovega individualnega doživljanja, pri čemer se obojnim elementom pripovedovanja ni dano med seboj prežemati.

Videti je, da je ostal Padeč Italije v senci Okupacije v 26 slikah, namesto da bi jo bil umetniško nadgradil.

Viktor Konjar

Rdeče zacvetelo je grmovje

Ivan Skušek: Izgoreli dan

Med knjigami, ki jih je namenila branju ob štirideseti obletnici vstaje Cankarjeva založba, je tudi pesniška zbirka Ivana Skuška (1923–1976). To je posmrtna in hkrati prva knjižna izdaja izbora iz njegovih pesmi, ki so nastajale pretežno v času od leta 1947 do leta 1953. Torej pričevanje iz prvega desetletja svobode in revolucionarnega razvoja. Pričevanje, ki se še neposredno dotika narodnoosvobodilnega boja ter hkrati razgrinja pesnikova čustvovanja v povojnem času. Pričevanje o snovanjih in iskanjih povojnega mladega pesniškega rodu.

Mladi pesniki so v tistih letih delovali sredi navdušenega književniškega prizadevanja. Vsepovsod so vznikali literarni krožki, po brigadah in šolah so izhajala leposlovna glasila, pesniški besedi mladim je bila zadana naloga, da izrazi novi čas, da izpove doživljanja mladih ter pomaga oblikovati v človeku novo zavest, novo čustvovanje. V maju leta 1948 je bila v Ljubljani I. konferenca mladih književnikov in piscev začetnikov, v oktobru je bila ustanovljena Zveza mladih kulturnih delavcev. V juniju in juliju istega leta pa se je po resoluciji Informbiroja in V. kongresu KPJ odločno pokazalo, kakšna bo nadaljnja pot nove, Titove Jugoslavije.

V naših predstavah o prvem povojnem valu mladih, kakor je ta rod pesnikov poimenovalo slovstveno zgodovino-pisje, ima osrednje mesto tedanji spopad med intimizmom in povnanjenim aktu-

alizmom. Morda beseda spopad ni čisto upravičena, morda preostro prikazuje odločanja mladih pesnikov za nova pota. Morda tudi pomanjkljivo ali enostransko označuje vso protislovnost takratnih dogajanj. Mladi pesniki, ki so za svojo mladostno preizkušnjo doživeli najhujšo preizkušnjo — vojno, so namreč sredi viharov dogajanj v graditvi nove države in nove družbe pričenjali odstirati svoj notranji svet, se poganjati v intimna doživljanja ter se spraševati o samem sebi in svoji poti v življenje. Včasih mladostno viharinško, včasih presenetljivo trpko. Včasih že samosvoje, včasih pa še čisto ujeto v tradicijo slovenske lirike, zlasti moderne in Kajuha. Je bilo takšno pesnjenje odmikanje od stvarnosti, zapiranje v svet osebnih bolečin? Pri svojih iskanjih so se ti mladi pesniki srečevali tudi z opozorili, kako pomembno je spoznavanje silnic družbenega razvoja. Tudi z željami, da bi bili mladi pesniki dejavni tvorci sredi ljudstva. In tudi z opozorili, kakšni silni pretresi spremljajo ljudi iz dneva v dan, pri čemer ni bil mišljen samo zunanji potek stvari, graditev industrije, prog, mest, združenih domov, temveč so bili poudarjeni notranji, duhovni premiki, kakršne je prinašala revolucionarna doba. Je bilo to nenaravno nasilje aktualizma, politike, funkcionarjev? Podobnih vprašanj si je mogoče zastaviti še več. Tudi ob tako imenovanem deziluzionizmu, ki je nadaljnja značilnost tega rodu pesnikov. Kakšne so bile njihove sanje — so bile presilne? Kakšne so razsežnosti in pravi predznaki njihovega trpkega spoznanja o prepadu med sanjami in stvarnim življenjem? Je bil to — če vprašam z izrazi tistega časa — pesimizem, ki se je prebijal v mlade kot ostanek preteklosti, je bil to plod vplivov dekadentne literature z Zahoda?

Zelo jasno pričevanje o vsem tem je tudi v pesmih Ivana Skuška, saj so bile živa sestavina v tistem širokem toku, ki je porodil značilno in prelomno zbirko *Pesmi štirih* (1953; Kovič, Menart, Pavček, Zlobec).

Prehajanje k ponotranjenemu doživljanju in izpovedovanju je moči zelo različno razbrati v pesnjenju, ki je takrat zajemalo iz narodnoosvobodilnega boja. Namesto zanosnega, spodbujajočega povezovanja usode človeka z usodo skupnosti in z bojem za uresničitev novih skupnih idealov, se pojavljajo čustveni odzivi, ki jih usodna zunanja dogajanja zbujajo globoko v človeku. Namesto misli na boj in zmago se pojavlja misel na žrtve, v pesem se kradejo bolečine, dočela osebne bolečine. Pesnik ni več glasnik skupnosti, ni več bard revolucije in boja — kar sta bila, na primer, Kajuh in Bor tudi v svojih najbolj mehkih pesmih.

V Skuškovih pesmih, ki se dotikajo vojne, srečujemo prav te značilnosti. Nastajale so mu iz spominov na prehojeno pot: že v juniju leta 1941 je organizirano deloval v osvobodilnem gibanju, bil še isto leto sprejet v SKOJ, spomladi leta 1942 so ga Italijani zaprli in pretepali, nato pa čez leto dni odgnali v internacijo; po internaciji se je prek Italije prebil k partizanom. Vseeno pa te pesmi niso spominska ozivljanja zunanjih plasti dogodkov. Pesmi iz ječe, na primer, so zgrajene iz pretanjenih, čeprav tudi silovitih odzvanjanj v človeku. Pokončnost in upornišтво zoper okupatorjevo nasilje sta izrečena s stališča človekovih temeljnih vrednot. To začutimo ob jetnici, ki je »kot kos razbičane, pohojene zemljé«, a se potem »prav počasi — ko goró na plečih bi nosila« — dvigne in obstoji. Ali pa ob jetnici, ki so jo pahnili v prah »izmučeno, prekleto, poteptano« in je »s kletvijo na ustih — rodila«. Svojim mučiteljem kliče: »Zatrete ste me hoteli, o vi! ... / Poglejte, na prsih mi joče, živi, / živi ...«. Z enakega izhodišča je zasnovan tudi cikel pesmi, ki so nastale ob spominu na sedem jugoslovanskih partizanov, padlih zaradi izdaje spomladi leta 1944 v planinski vasi Piobiccio v srednji Italiji. V uvodni pesmi padli sami govore o svojih golih, zapuščenih grobovih v vznožju Apeninov: to »so grobovi vseh spominov, / vseh želja in hrepenenj, oči

gorečih«. V nadaljnjih pesmih pa so prikazane mati in dekleti, ki zaman pričakujejo njihovo vrnitev. Žalost in obup obeh deklet in vdano upanje matere razkrijejo strahoto smrti partizanov v vsej prvinskosti: izgubile so ljubljenega *človeka*. Sorodna, prav monumentalna je podoba osamele matere, ki z zlato medaljo »mrzlega sija« v roki strmi v steno: »v črnih okvirih živijo / trije obrazi mladi« (pesem *Medalja za hrabrost*). Drugačen, vendar še vedno porojen iz enakega pesniškega hotenja, je prijem v nekaterih drugih pesmih: vojna vihra odseva v razpoloženju v naravi, ki ga pesnik razbira z mehкими, pridušenimi občutji. Strahota požgane vasi je podana s trepetavim orisom, kako ob potoku »že ves dan / se ujema, / drhti, / se spušča, / zapleše v nevidnem vrtincu / za hip / in spet obvisi: / pepel« (*Vas je gorela*). Vrnitev na opusteli in mrtvi dom ni zgrajena iz opisanih — ali protestnih — ugotavljanj stanja, temveč iz občutij tesnobe v razbitinah, ki samevajo sredi svetle pomladi (*Vrnitev 1943*). Tudi spomini na boj ob Soči in na padle zgoraj v rebri se stko iz prisluškovanja naravi — gozdovom, rdečkastemu grmovju, trem polomljenim, a kljubujočim borovcem (cikel *Za Sočo*). Iz takšnega čustvovanja ob nekdanjih usodnih dogajanjih se je Ivanu Skušku tudi porodila mehko zvoneča podoba, ki je združila naravo in upor in boj in smrt: *rdeče zacvetelo je grmovje*.

Dušan Voglar

Nič kaj prijazno ni razlagati reči, kot so denarne težave, čeprav se z njimi bolj ali manj ubadajo vse slovenske revije, in zaradi katerih smo prisiljeni povišati naročnino. Temu koraku smo se dolgo upirali, saj smo vrsto let sodili med najcenejše tovrstne publikacije, toda zdaj smo se morali odločiti: letna naročnina revije *Borec* bo 240 dinarjev.

Razliko med naročnino in proizvodnimi stroški smo doslej krili z oglasi, subvencijo založbe *Borec* kot izdajateljice in subvencijo Kulturne skupnosti Slovenije. V letu, ki je za nami, so se tiskarski stroški v primerjavi z letom 1980 zvišali v povprečju za šestdeset odstotkov, in tudi obeti za letos, ko nas bo, v že tako zaostrenem gospodarskem položaju, za nameček pestilo pomanjkanje papirja, niso nič kaj boljši.

Prepričani smo, da boste razumeli našo odločitev.

V zameno obljubljam: naš trud dati reviji podobo, ki bo čim verneje izpolnjevala svoje zgodovinsko in kulturno poslanstvo.

Uredništvo